

valóság

A TARTALOMBÓL

Körmendy Lajos: Munka és társadalom

Csizmadia Szilárd – Győri Szabó Róbert:
Marketingkommunikáció az idős fogyasztók
megnyerésére

Katona Csaba: Meditáció a tudományról
és a közszolgálatról

Makkos Nándor: Emberi méltóság a
közszolgálatban

Kiss Adrienn: A népek önrendelkezési jogának
megjelenése a nemzetközi dokumentumokban

Jónák Tamás: A művészet meghalt
– éljen a művészet

Palkó László András: A fellegekben
jártunk. Ünnepek és ünneplési szokások
Magyarországon a második világháború
végétől az 1956-os forradalom és
szabadságharc kitöréséig 1945 – 1956.
október 22. (1. rész)

Dr. Szabó Katalin: Selye János és a stressz

Plöchl Kata: Banki ismeretek – mindenkinek

Kapronczay Károly: Antall József életútja
levelezése tükrében

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
8

7

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2018. július LXI. évfolyam 7. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-1-327-8965
+36-1-327-8950
Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap, Nemzeti Tehetség Program,
Emberi Erőforrások Minisztériuma, Emberi Erőforrás
Támogatáskezelő, Magyar Művészeti Akadémia



EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti
Tehetség Program



EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

Szerkesztőbizottság

Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula

Főszerkesztő

Tőkéczkai László

Főszerkesztő-helyettes
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter

Szerkesztőségi irodavezető
Deme Lívía

Munka és társadalom

Minden társadalom életét alapvetően meghatározza a munkához fűződő viszonya, nemcsak a fejlődési képességét szabja meg, hanem a mentális állapotát és integritását is döntő módon befolyásolja. Ebben a tanulmányban a munkát elsősorban a közösség és egyén kapcsolatában vizsgálom, történelmi keretbe ágyazva, különös tekintettel a (posztmodern) társadalmunkra.

(*Munka és társadalmi integráció*) Társadalmi szempontból minden munka célja az emberi közösség(ek), azaz a társadalom szellemi és anyagi életkörülményeinek, javainak fenntartása vagy gyarapítása.¹ Civilizált létezésünk rengeteg ember munkájának felhalmozott eredménye. Egyrészt azoké, akik ma vezetik a vonatot, tervezik a házat, javítják a számítógépet stb., másrészt azé a sok millió emberé, akik évezredek alatt felépítették a civilizációinkat. Hogy a ma embere tudóátültetéseket végezhesen, robotokat küldhessen a Marsra, az is szükségeltetett, hogy valaki az őskorban megalkotta az első kőbaltát.

A munka olyan társadalmi katalizátor, ami áthatja a családot, a foglalkozást, a szociális, a politikai és a kulturális szférát egyaránt, ez a nagy integrátor.² A társadalmi *integráció* azt jelenti, hogy az egyén elsajátítja, elfogadja és alkalmazza a társadalom fontos értékeit, normáit és szabályait, aktívan együttműködik másokkal, így válik a társadalom megbecsült tagjává. Az integráltság akkor erős, ha az egyén a társadalomhoz (a közösségekhez) való tartozását és hasznosságát nap mint nap megerősíti, ahonnan hasonló visszajelzést kap. (Ezzel erősödik a csoportidentitása is.) Mivel a munka általában közösségekben (munkahelyen) történik, ezért az szociális interakciók keretében is működik.

A tradicionális társadalmakban uralkodó zárt és kis közösségekben az egyének kölcsönös *függősége* (interdependencia) erős és nyilvánvaló, ezért a közösségi munka integráló ereje is nagy. A modern társadalmakban ugyan szintén erős a függés, de a munkamegosztás előrehaladta miatt inkább keresztdependenciáról beszélhetünk, mert ritka a közvetlen viszonyosság, azaz egyre több olyan ember függ a munkánktól, akiket nem ismerünk, sokakkal nem is találkozunk, és fordítva: mi is függünk sok ismeretlen embertől. Ez a személytelenség és esetlegesség gyengíti a munka integrációs erejét.

A függőség nem egyedül határozza meg a munka integrációs erejét, többek között az is szükséges, hogy a társadalom fontos értéknek tartsa a munkát. Ez akkor áll fenn, ha a társadalomban tudatosul, hogy a jólétének és a fejlődésének a munka az alapja. A természeti népek nem arról voltak híresek, hogy éjt nappallá téve dolgoztak volna, sokkal inkább az volt rájuk a jellemző, hogy megszerezték vagy elkészítették a létfenntartásukhoz szükséges javakat, de ennél többre nem törekedtek. A modern társadalmak általában fontos értéknek tekintik a munkát, és az elismerésüket többféleképpen demonstrálják, például kitüntetésekkel, rangokkal, díjazással (honoráriummal, fizetéssel), pozícióval, illetve személyes megnyilvánulással.

A társadalmi integráció egy általános fogalom, ami konkrétan egyén és közösség mindennapi interakcióiban ölt testet. A munka ezer szállal *kapcsolódik a közösségekhez*. A munkára való képesség kialakítása hosszú közösségi erőfeszítés eredménye, különösen napjaink társadalmában, mert a bonyolult ismereteket másoktól kell átvenni, hónapokig,

évekig kell tanulni, gyakorolni, követni a fejlődést. Konkrét közösségek és együttműködő csoportok (család, munkahelyi közösség, civil szervezet, egyházközség stb.) létrehozása, fenntartása és fejlesztése is több vagy kevesebb munkát követel meg, amiben minden tagnak kisebb vagy nagyobb mértékben részt kell vennie, mert aki kimarad ebből, annak meggyengül a pozíciója, esetleg kikerül a közösségből.

A munka közösségben nyer valódi értelmet. Banális, mindennapi (de éppen ezért fontos) eset, hogy idős korukra egyedül maradt családnyák, akik korábban híresek voltak a konyhájukról, elveszítik az érdeklődésüket, nem főznek többé, mert nincs kiért dolgozniuk. Az íróasztalfiókba zárt tudományos vagy művészeti mű teljesen hiábavaló, és az alkotó tudós vagy művész elsősorban ettől szenved, nem a siker elmaradásától. A munka indirekt módon is szolgálhatja a közösséget: például még ha valaki egyedül is él, és magának tartja rendben a házát, azzal széppé teszi az utcát, így növeli a közösség és a társadalom ingatlanvagyonának az eszmei és valós értékét. Ha másokért dolgozunk, akkor erősítjük a kapcsolatunkat a közösséggel, nagyobb lesz az elköteleződés, az együttműködés és a szolidaritás. A másokért végzett munka azonban önmagában még nem záloga az integrációnak, erre példa a kényszermunka, amikor fenyegetéssel kényszerítenek valakit munkára, amit tőle idegen célokért és közösségért kell végeznie. A hatás ilyenkor pont az ellenkező: dezintegráció.

Az egyén és a közösség pozitív kapcsolatában bekövetkezett törés egyik legjobb indikátora a munka szerepének negatív változása. Polányi Károly A nagy átalakulás c. művében az ipari forradalom korai angliai szakaszáról szólva a következőt írja: „A munka elválasztása az élet egyéb tevékenységeitől és a piacnak való alárendelése nem jelentett mást, mint az organikus létezésforma megsemmisítését és egy másfajta, atomisztikus és individualisztikus szervezettel való helyettesítését.”³ Marx lényegében ugyanerről szól, amikor kifejti a munka *elidegenedésének* az elméletét, melynek lényege, hogy a munkástól elvonják a termelésének tárgyát és munkaeszközét, azok a tőkés tulajdonai, őt gazdagítják, ezért a munkavégzés a munkás számára idegen, külsődleges, nem az önmegvalósítás formája, hanem csak az egzisztenciájának fenntartására szolgál.⁴ Marx az ipari társadalom talán legsötétebb szociális korszakának tapasztalatai alapján írta ezeket, annak hitelességét hiba lenne tagadni. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy minden alkalmazott, aki nem rendelkezik termelőeszkővel és nem az ő tulajdona lesz az elkészült termék – ez a munkamegosztás magas fokán kivihetetlen –, automatikusan elidegenedik a munkájától. Ha így lenne, akkor csak az őstermelők, a kisiparosok, valamint az önálló értelmiségiek szeretnék a munkájukat. Egyébként az ipari forradalom nem mindenütt fejtett ki ilyen negatív hatást, az attól függött, hogy milyen közösségi viszonyok uralkodtak az adott országban. Európában/Nyugaton⁵ a már évszázadok óta erősödő individualizmus miatt gyengék voltak a közösségek, könnyű volt azokat szétrombolni, ezért nagy volt az elidegenedés.⁶ A 19–20. században bekövetkezett ázsiai ipari forradalomban azonban nem így történt, mert a korábbi közösségek esetenként magasabb szinten, más formában éltek/élnek tovább, ezt mutatja a kínai, a japán vagy a koreai cégek, kereskedőházak működése.⁷ Az ún. Toyota munkaszervezési rendszerben – amit sok más japán vállalatnál is alkalmaznak – a bizalomnak – a paternalizmusnak és a kooperációnak olyan fokát sikerült megőrizni, amit Európában/Nyugaton már rég elfeleddtek. Ennél a japán autóipari óriás cégnél a munkavezető vagy a mérnök figyelmesen meghallgatja, és ha jónak találja, akkor bevezeteti a szalag mellett dolgozó munkás javaslatait. Az alkalmazottat nem profittermelő tárgyként kezelik, hanem éreztetik vele, hogy hasznos munkát végez, egy közös célért küzdenek, tehát fontos szereplője a közösségnek. Ez akadályozza meg az elidegenedésüket, erősíti a belső

motivációjukat.⁸ Hasonló viszonyok (üzemi patronázs-rendszer) korábban Európában is voltak, ezek emlékei a több országban is fennmaradt, gyárak mellé épült munkás- vagy tisztviselőtelepek.⁹

A munka közösségi vonatkozása nem zárja ki, hogy valaki a saját hasznára, individualista céllal végezzen munkát. Emberek milliói dolgoznak bérért vagy más javadalmasért, ami kizárólagos forrása az egzisztenciájuknak. Azonban ha a munkának egyetlen célja a pénz- vagy javadalomszerzés, akkor az egyén hajlamos lesz csak azt a minimumot teljesíteni, amivel a célját elérheti. A pénz/javadalom önmagában csak külső motivációt jelent, ami közel áll az elidegenedéshez. Ahhoz, hogy egy társadalomban a munka fontos értéké váljon, elengedhetetlen, hogy kialakuljon egy általános *belső motiváció*, azaz hogy az egyének belső késztetést érezzenek sok és jó minőségű munkára, mert az a valahova tartozás (identitás) és a hasznosság érzése mellett önbecsülést és önérzetet is ad nekik, sőt segítheti az önmegvalósításukat is. Ezen utóbbi fogalmak általában az individualizmus szótárába tartoznak, viszont ha közösségi kontextusba (valahová tartozás, hasznosság) helyezzük azokat, akkor elvesztik az individualista jellegüket. Ez munkálkodik akkor, amikor a tervező mérnök vagy a kőműves büszkén mutatja a munkájával épült házat. (Vidéken még láthatunk olyan régi családi házakat, amelyeken egyszerű, kis emléklap jelzi a tervezőt vagy a kivitelezőt.) A belső motiváció ad erőt a többgyermekes családnak, hogy zokszó nélkül, évtizedeken keresztül rendben tartsa a háztartását és ellássa a népes családját – feltéve, hogy a munkáját megbecsülik. Ezért dolgozik fáradhatatlanul az emberiséget szolgáló fölfedezésén a tudós, ezért ápolja hónapokig vagy évekig a felnőtt gyermek az idős, magatehetetlen szülőjét. (A bérért dolgozó ápoló a munkaidejének lejártakor abbahagyja a munkáját.) De ugyancsak a munka belső értéké válását mutatja, ha az egyén nagy gondot fordít arra, hogy jó minőségű munkát adjon ki a kezéből, mert ez ad neki önbecsülést.

Minden társadalomban együttesen, bár eltérő arányban érvényesül a munka belső és külső motivációja. Még a legszorgalmasabb és a minőségi munka iránt legelkötelezettebb nemzeteknél is működik egy erős külső kontroll, ha úgy tetszik, kényszer.¹⁰ Tehát csak belső meggyőződésre nem lehet alapozni, de ugyanez érvényes a külső motivációra is. Ha az utóbbi jut túlsúlyra egy társadalomban, az nemcsak a nagyfokú elidegenedettségre utal, hanem arra is, hogy a munka megszűnt általános értéknek lenni, akkor pedig óhatatlan a munka mennyiségének csökkenése és minőségének romlása.

(*A munka eredményessége*) A munka sarkalatos pontja az eredményesség, amit három tényező határoz meg: 1) a munka mennyisége; 2) a munka minősége; 3) a munka anyagi és társadalmi közege.

A legegyszerűbb tényező a *munka mennyisége*, mert elméletileg lineáris kapcsolatban áll az eredményességgel, azaz ha többet dolgozunk, akkor több, jobb eredményt érünk el. Bár ez az állítás így hamis, mert nem negligálhatjuk a másik két tényezőt, abból a szempontból mégis igaz, hogy nélkülözhetetlen, azaz munkamennyiség nélkül nincs munkavégzés. Hogy mennyire nem akadémikus ez az okfejtés, azt jól bizonyítják azok a különösen baloldali körökben hangoztatott abszurd ideológiák, melyeknek lényegét az alábbi mondatban foglalhatjuk össze: „Egyre kevesebbet dolgozunk, hogy egyre jobban éljünk.” Ez a nézet áll a szakszervezeteknek makacsul visszatérő munkaidő csökkentési követelése mögött, melyek eredményeként Franciaországban szociális vívmánynak tekintik a 35 órás munkahetet, több német autógyárban pedig a helyi szakszervezetek kiharcolták a 30 órás heti munkaidőt. (2018. januárjában az IG Metall német ágazati szakszervezet már a 28 órás munkahét részleges bevezetéséért tartott országos figyelmeztető

sztrájkot.) A munkamennyiség csökkentését persze ellensúlyozhatja a munka minőségének emelkedése, hacsak a konkurencia, például a távol-keleti dolgozók, akik jellemzően sokkal többet dolgoznak – Dél-Koreában 2018 februárjában csökkentették a heti munkaidőt heti 52(!) órára –, nem érik el vagy haladják meg a nyugati munkaminőséget (ami ma már ténynek tekinthető).

A sok munka önmagában nem elegendő az eredményességhez. A történelemből több olyan birodalmat ismerünk, melyben rengeteget dolgoztak az emberek, mégis még az adott kor viszonyaihoz képest is szegények voltak. Az egyiptomi civilizáció teljesítményét (államszervezés, művészetek, gazdaság) mind a mai napig csodáljuk, azt azonban tudni kell, hogy az kb. Kr. e. 3. évezred közepén jutott el a csúcspontjára, utána több mint kétezer évig megrekedt a fejlődése.¹¹ A kínai emberek szorgalmáról az európai utazók évszázadokig egyöntetű elismeréssel nyilatkoztak, a kínai állam és civilizáció bámulatos eredményeket produkált, mégis a Marco Polo által leírt fejlett technológia és tudás alig változott 500 éven keresztül, a birodalom pedig fokozatosan elszegényedett.¹² Az eredményességhez szükséges a munka jó minősége is.

A *munka minősége* már jóval bonyolultabb kérdés, mint a mennyiség. A minőség egyrészt gondosságot és precizitást jelent, másrészt szoros kapcsolatban áll a produktum szellemi tartalmával. A magasabb minőségi munka több tudást és jobb munkaszervezést feltételez, és ezek együttes eredményeként jön létre a termék nagyobb szellemi tartalma. Az ilyen termék általában jobban megfelel a társadalmi igényeknek, ezért jobban hasznosul.

A munka minősége határozza meg elsősorban a termelékenységét. Termelékenységen nem csupán azt értem, hogy adott ráfordítással mennyi terméket állítunk elő – bár természetesen ez is benne van –, hanem azt is, hogy milyen hozzáadott értéket hozunk létre, ez viszont főként az említett szellemi tartalomtól függ. A legtermelékenyebbek azok a vállalatok, országok, melyek a legtöbb értéket tudják „beletenni” a termékekbe.

A munkát *anyagi és társadalmi közegben* végzik, ami döntő fontosságú az eredményesség szempontjából. Anyagi feltételnek számít a természeti környezet, a rendelkezésre álló infrastruktúra és felszerelés, nyersanyag stb. Legalább ilyen fontos a szellemi közeg és a társadalomban uralkodó emberi viszonyok, melyek összességükben segíthetik vagy akadályozhatják az össztársadalmi munka eredményességét. A társadalmi közegbe számítom a munkavégzők képzettségét (tudását), kreativitását, együttműködését, valamint motiváltságát – ezek a minőségi munkavégzésnek is nélkülözhetetlen feltételei –, amiért főként, de nem kizárólag az oktatási rendszer és a család a felelős. De ide tartoznak a társadalomban uralkodó bizalom mértéke, a kooperációs hajlandóság, az igazságosság igénye, a közjó elfogadottsága stb. A bizalomhiány, az együttműködés-képtelenség, a korrupció, a csalás, a nepotizmus, a bűnözés, az irigység stb. lerontja a munka eredményességét, esetenként lehetetlenné teszi a fejlődést, és komoly társadalmi feszültséget kelt.

Hogy az össztársadalmi munka eredményes legyen, olyan feltételeket kell teremteni, amelyek az egyént sok és hatékony munkára serkentik. Az egyénnek meg kell értenie és el kell fogadnia, hogy az érvényesülése csak nagyobb tudással (tanulással) és szorgalommal lehetséges, emellett egy sor, ezt szolgáló erénnyel (önállóság, kíváncsiság, ambíció, racionalitás, reflexivitás, jövőorientáltság stb.) kell rendelkeznie. Egy ideális társadalmi közegben olyan egyensúlyi állapot van, ami biztosítja, hogy az egyén nem a közösség kárára kíván érvényesülni, illetve hogy a közösség nem bénítja meg az egyén kreativitását, valamint hogy a közösségek együttműködnek egymással bizonyos feltételek mellett. (Ha egy társadalomban állandó és mindenre kiterjedő a verseny, akkor az lehetetlenné teszi az együttműködést, ami rendkívül káros a munka eredményessége szempontjából.)

A vázolt ideális állapot a gyakorlatban úgy működik, hogy a családban és más kisközösségekben az említett pozitív értékeket plántálják a felnövekvő nemzedékbe, mintát adnak, segítik a kiváló egyének érvényesülését, de egyben megkövetelik a közösség tiszteletét is, amivel elérhető, hogy az egyéni ambíciók a közösséget is gyarapítsák. Az ilyen magatartás a közösség sok tagjától áldozatot követel, például a szülőktől, hogy sokat foglalkozzanak a gyerekükkel, áldozzanak a taníttatására és az életminőségére, de egyúttal követeljenek is tőle. Ilyen volt az európai polgári család a 19. század végén és a 20. század első felében, vagy ilyenek a jelenlegi távol-keleti családok. Ideális társadalmi közegben az iskolai vagy munkahelyi kisközösségek biztosítják a tagok számára a feltételeket a kiemelkedő teljesítményhez, és el is ismerik azt. A nagyközösségeknek is van feladatuk bőven, különösen a társadalmat reprezentáló államnak, amelynek ki kell alakítania egy olyan szabályozórendszert, ami lehetővé teszi a kreatív erők kibontakozását, és hosszú távon érvényesülő beruházásokat végez a tárgyi és a szellemi infrastruktúrában. Röviden: a munkát támogató társadalmi közeg akkor jön létre, ha a társadalom tagjai főként a közös érdekében munkálkodnak.

Bár nyilvánvaló, a szakirodalomban nem hangsúlyozzák az össztársadalmi munka eredményessége és a modernizáció közti szoros összefüggést. A modernizáció itt társadalmi fogalomként értendő, azaz a fejlődést, a társadalmi jobbítást szolgáló tartós folyamatként, melynek ki kell terjednie a gazdaságra, a kultúrára, a társadalmi intézményekre, a kapcsolatokra, a közéletre és az államra egyaránt, mert ezek együttes haladása eredményez modernitást. Modernizálni csak munka révén lehet, és ilyen szempontból a modernizáció folyamata nem más, mint az össztársadalmi munka eredményességének gyors és tartós növekedése.

(A munka értéke és hierarchiája) A mindennapi életben munkaerkölcsön azt értjük, hogy az egyén milyen szorgalmas, megbízható a munkában, illetve hogy milyen minőségű munkát ad ki a kezei közül. Mint minden erkölcsi kérdés ez is szorosan kapcsolódik értékekhez, a társadalom az értékrendjének megfelelően jutalmaz (jövedelemmel, presztízzsel, státusszal, hatalommal stb.) vagy büntet, például az előbbieket megtagadásával. A jutalmazás vagy a büntetés olyan jelzés, amivel a társadalom komolyan befolyásolja a munkaerkölcs alakulását. Ha fontos értéknek tartja a munkát, akkor az fontos presztízsforrást jelent az egyénnek, az így elnyert tekintély növeli az önbecsülését, ami még több és jobb munkára sarkallja. Ha viszont a társadalom nem értékeli sokra a munkát, akkor az egyén nem tesz hiábavaló erőfeszítéseket, tehát hanyatlani fog a munkaerkölcs. Ez logikailag tiszta sor és általánosságban igaz is, de a (történelmi) valóság ennél színesebb és néha ellentmondásos.

A deklarált értékrend nem mindig fedi a valóságot.¹³ A kommunista rezsimek ideológiájának központi eleme volt a kemény és eredményes munka, ezért az előbb felvázolt folyamatnak kellett volna működnie (érték, presztíz, több és jobb munka), a gyakorlat azonban teljesen mást mutatott: a munkaerkölcs folyamatosan hanyatlott a kommunisták által uralt országokban. A mindennapokban ugyanis a munka fontosságát gyakran felülírták hatalmi vagy politikai szempontok. A példák vég nélkül sorolhatók: politikailag megbízhatatlannak tartott mérnökök és tudósok fizikai munkásként való dolgoztatása, a mennyiség erőltetése a minőség rovására, hogy a tervszámok teljesüljenek (megfelelés a hatalomnak), a normák állandó emelése, mintegy „jutalomként” a korábbi teljesítésért stb. Az egyén pontosan érzékelte, hogy a jelszavak ellenére a munkáját nem értékelik, ezért igazodott a helyzethez és visszafogta a teljesítményét, vagy csak formálisan teljesítette az elvárásokat, és egy idő után már a kevés és hanyag munka vált általános és nem hivatalos normává.

A társadalmi presztízs és a munkaerkölcs szorosan összefügg, de legalább ilyen fontos az ok-okozati sorrend. Az előbbieken azt feltételeztük, hogy a végzett munka eredményezi a presztízt, de sok példa van arra, hogy a sorrend fordított és társadalmi státuszhoz – ami megfelelő presztízzsel jár – rendelődik a munka, és ekkor az eredmény már teljesen más.

A legtisztábban ez a történelmi indiai kaszt- és dzsátirendszerben¹⁴ nyilvánult meg, ahol a kaszthoz-dzsátíhoz tartozás – amibe az egyén beleszületett – meghatározta a foglalkozást is. Ahogy a kasztok-dzsátik között is szigorú hierarchia uralkodott, a munkák sem voltak egyenrangúak, voltak sokra értékeltek, fontosak, valamint alantasak és mélyen megvetettek. Hasonló, születéssel járó státuszt/presztízt, valamint hozzá kapcsolódó munkát napjainkban is láthatunk. Az arab olajmonarchiákban a vezető pozíciókat kizárólag bennszülöttek tölthetik be, engedményt legfeljebb olyan, zömmel műszaki munkakörökben tesznek, ahol nélkülözhetetlen a szaktudás, és az helyben nem áll rendelkezésre. A rosszul fizetett, piszkos és nehéz munkákat pedig kizárólag külföldi vendégmunkások végzik.

A hatalom, a presztízs és az érték összefonódására a saját környezetünkben is sok példát láthatunk. A modern nyugati világban a nagy népszerűséget jelentő médiapozíciók mellett a legvonzóbbak a menedzserállások. Ami ezeket az állásokat különösen vonzóvá teszi az a hatalom, nem is annyira a jövedelem, hiszen egy jól képzett mérnök vagy orvos vagy tudós szintén jól keres, még sincsenek a népszerűségi lista elején. Francis Fukuyama a *Bizalom* c. könyvében összehasonlítja a német és a francia munkakultúrát és megállapítja, hogy a francia munkahelyeken sokkal merevőbbek a beosztások, a címek közötti válaszfalak (ezek is egyfajta kasztok). A német művezető vagy mérnök olyan feladatokat is zokszó nélkül elvégez (ha szükséges), amit egy francia nem, de fordítva is igaz, egy német szakmunkásra olyan feladatot is rábízhatnak (ha el tudja végezni), amit franciában csak mérnök végezhet.¹⁵ A státusz/presztízs-munka kapcsolat egyrészt utal a munka általános erkölcsi megítélésére, másrészt a munkák közti hierarchiára.

Azt senki sem tagadhatja, hogy munka és munka között van különbség, minden társadalomban van egyfajta munkahierarchia, az azonban nem mindegy, hogy a rangsor min alapszik és milyen mélyek a különbségek. Számítalan szempont szerint rangsorolhatják a munkákat, például aszerint, hogy fizikai vagy szellemi, piszkos vagy tiszta, nehéz vagy könnyű, bonyolult vagy egyszerű munkáról van-e szó, de besorolhatják azokat tudás, népszerűség (ismertség), hasznosság vagy akár vallási kinyilatkoztatás alapján. Némi leegyszerűsítéssel szólva a munka társadalmi megítélése lehet „demokratikus” vagy „antidemokratikus” jellegű.

„Demokratikusnak” tekinthető a megítélés, amikor a munkák hierarchiája főként azok társadalmi hasznosságának és minőségének különbségéből adódik: egy szervátültetést végző orvosprofesszor munkája sokkal bonyolultabb, több tudást feltételez és társadalmilag nagyobb hatású, mint a fünyírást végző munkásé. Ha viszont elismerjük, hogy a parkgondozó munkás is hasznos munkát végez, akkor őt is megilleti az elvárható tisztelet, és az ő munkáját is értékelni kell. A magas munkakultúrájú országokban nemcsak sokat és jól dolgoznak, hanem a munkának pozitív kapcsolata van a közjával, és ezért minden munkát megbecsülnek, persze nem egyenlő mértékben. Japánban ma is így van, megköszönik a takarítást és a sebészeti munkát is, mégpedig azon elv alapján, hogy minden munka szükséges. Főként ebből ered, hogy ott nincsenek nagy különbségek a fizetésekben, legalább is sokkal kisebbek, mint Amerikában vagy Európában. Ez az általános megbecsülés erősen motiválja, a legjobb teljesítményre sarkallja az embereket.¹⁶

„Antidemokratikus” felfogásban a megkülönböztetés a magasrendűtől az megvetettig terjed, ahogy azt fentebb az indiai kaszt- és dzsátirendszerben láttuk. Az előbb felsorolt megkülönböztetési szempontok részletes kifejtése messze megha-

ladná ennek az írásnak a kereteit, ezúttal csak a fizikai és a szellemi munka eltérő megítélésére térek ki, némi történelmi visszatekintéssel, érzékeltetve a társadalomra gyakorolt óriási hatását.

(A munka szellemi és fizikai tartalmának dichotómiája) Minden munkának van *szellemi és fizikai tartalma*, de nagy eltérések vannak az arányokban, és a történelem folyamán az arány fokozatosan a szellemi javára tolódott el. Ez a folyamat napjainkban drámaian felgyorsult, a mindennapi életben pedig ezt úgy érzékeljük, hogy a fizikai munkaerő iránti kereslet egyre csökken, a szellemié viszont emelkedik.¹⁷ A szellemi erő sokkal nagyobb, mint a fizikai, amellelt sokkal több cél érhető el vele. A szellemi erő a munka révén fizikaivá transzformálható – lásd az atombombát vagy a robotokat –, fordítva viszont nincs így. Ez, valamint az a tény, hogy a világ főként a szellem által megismerhető, és általa alkalmazkodhatunk hozzá, eredményezi azt, hogy a fejlődés során egyre növekszik a munka szellemi tartalma. Ugyanakkor a fizikait teljesen kiszorítani sohasem fogja, ez egyébként az ember fizikai és mentális állapota miatt is káros lenne.¹⁸

Az ókori görög gondolkodók megvetették az iparos mesterséget, a fizikai munkát, a tudósok semmit sem tettek, hogy egyszerű teljesítményük hasznosuljon a mindennapokban, tehát a görög társadalomban a tudás több tekintetben önmagáért valóvá vált, a szellemi és a fizikai „szféra” között nagyon szűk volt az átjárás, ezért a szellemi erő nem tudott fizikaivá transzformálódni. Az indiai kasztrendszer megvetését a piszkos és nehéz munkák iránt az előbbieken említettem. Az viszont kevésbé ismert, hogy a kínai konfucianizmus sem értékelte sokra a kemény munkát, a fizikait különösen nem, ellentétben a tétlenséggel és az erőfeszítés-nélküliséggel. A történelmi kínai úriember hosszú körmököt növesztett, bizonyítandó, hogy nem végez fizikai munkát,¹⁹ a parasztok és iparosok viszont rendkívüli erőfeszítéssel és monotonia-tűréssel dolgoztak: a munka számukra létszükséglet volt. A társadalmi (hivatalnoki) hierarchia csúcán lévő mandarinosztály tagjait elsősorban a kemény szellemi munkával elsajátítható klasszikus irodalmi műveltség alapján válogatták ki, ami viszont csak csekély mértékben volt hasznosítható az államigazgatásban. A szellemi és fizikai munkának van egy koronként változó, optimálisnak tekinthető aránya, és az et-től való nagy eltérés akadályozza magát a munkát és annak hasznosulását. De miért olyan fontos ez az arány és mivel magyarázható az akadályoztatás?

A fizikai munka tapasztalatot, *visszacsatolást* jelenthet a szellemi munka felé, ennek hiánya nemcsak a társadalom általános fejlődését akadályozza, hanem magát a szellemi fejlődést is behatárolja, ugyanis e nélkül a szellemi munka egy idő után megakad és öncélúvá válik, ahogy a görögöknél láttuk. A fizikai tapasztalat-visszacsatolás nem más, mint a fizikai világ „visszajelzése” a szelleminek, ami lehetővé teszi a hibák kiküszöbölését és a korrekciókat, valamint új ötletekkel is szolgáltathat.

Az európai középkorban az antik szellemi eredmények elfeledésével, illetve a kolostorokba való „visszavonulásával” látszólag eltűnt a szellemi tartalom a munkából, a valóságban azonban teljesen más történet zajlott: bár alacsony szinten, de megnyílt az átjárás a szellemi és a fizikai szféra között. Ezt bizonyítja, hogy egy sor nagyon fontos technikai újítás meglepő gyorsasággal terjedt a kontinensen: a ló szütyhámja, patkója és kengyelje, a nehézeke, a vetésforgó, a hajók mozgatható vitorlája és a tatkormány, az iránytű, a vízi- és szélmalom, hogy néhány fontos példát soroljak. A 11. század végén Angliában kb. 5000 vízimalom működött, csak a francia Aube megyében 200.²⁰ Ezek forradalmi változások voltak a technikában-technológiában, és azt mutatják, hogy a nyugat-európai társadalom készen állt az újítások befogadására. Ennek a nyitottságnak éppen a szerzetesrendek voltak az élenjárói, mert a szemléletük, az értékeik

erre predestinálták őket. Ugyanakkor a kép sokkal színesebb, mint hinnénk: a clunyek örökölték az ókori megvetést a fizikai munka iránt,²¹ a bencések viszont a munkát – a szellemi és fizikai egyaránt – vezeklésnek és megváltásnak tekintették, ami nagyban hozzájárult a munka felértékelődéséhez. Le Goff francia történész a 12–13. századra teszi a fizikai munka társadalmi elismerését.²²

A munkát kísérő szisztematikus *kísérletezés* – az elmélet és a gyakorlat racionalitás vezérelte szimbiózisa – a reneszánsz képzőművészek találmánya volt,²³ bár voltak középkori előzményei is, ezt bizonyítják a katedrálisépítésekről fennmaradt iratok,²⁴ illetve említhetjük még az alkímiát, ami még akkor is figyelmet érdemel, ha az aranycsinálók erőfeszítései mind kudarcosak voltak. A kísérletezés elterjedt a 17. században vált, ekkorra már megerősödött a városi polgárság, amely egyrészt nem idegenkedett sem a szellemi, sem a fizikai munkától, másrészt nagyon racionális (célratörő) volt.

Az újkorban jelentősen megváltozott a munka értéke és megítélése. Max Weber nagyhatású tanulmányokban kötötte össze a (protestáns) vallást, a munkaetikát és a polgárságot. A kálvinizmus szerint „az egyes ember üdvözülése Isten által predestinált, de ez az üdvözülés az egyén világi sikerében és jó munkájában nyilvánul meg”.²⁵ A kapitalizmus társadalometikájának fontos részévé vált a hivatásbeli kötelesség: az egyén felelősséget érzett a hivatásbeli tevékenységével kapcsolatban.²⁶ Ezzel az ember munkája külső kényszerből belső motivációvá vált, ez pedig sokkal hatékonyabbá tette az eredményt (nincs a külső kényszerrel szembeni ellenállás), és sokkal bonyolultabb munkák elvégzését tette lehetővé.²⁷ A kutatók véleménye eltér abban, hogy Webernek igaza van-e vagy sem, mindenesetre – némi túlzással szólva – szinte mindenki rá hivatkozik, valószínűleg azért, mert a jelenség tény, legfeljebb az ok (a vallás) nem egyértelmű.

Az újkorban a polgárság lett a záloga annak, hogy a szellemi és a fizikai munka megítélése ne torzuljon el hosszú időre. A kései reneszánszban ugyanis előretört a fejedelmi kultúra, majd a 17. században diadalra jutott az abszolutizmus, ami megint a megítélés változását eredményezte bizonyos rétegekben. Erre a legjobb példa a francia udvari körök és a nemesség megvetése általában a munka, de különösen a fizikai munka iránt a 18. században, amit aztán a francia forradalom „korrigált”. A magyar nemesi szemlélet is sokáig azonosította a fizikai munkát a parasztival, annak ellenére, hogy a hétszilvafások²⁸ gyakran kétkezi munkára kényszerültek.

A munkában megvalósuló interakciót (elmélet-tapasztalat-visszacsatolás) nemcsak a szellemi, illetve fizikai munka dichotómiájával írhatjuk le, hanem az elmélet és a gyakorlat vagy a *tudomány és a technika* közötti kapcsolattal is. A Nyugat/Európa fejlődése nem véletlenül akkor gyorsult fel igazán, amikor a szisztematikus kísérletezés általánossá vált és beépült a fejlesztésekbe, illetve amikor az ipari tapasztalatokból (a gyakorlatból) kiindulva végeztek tudományos kutatásokat. A britek vonzódása az empirikus gyakorlathoz nagyban hozzájárult az ipari forradalom elindulásához. A gyakorlatot összekötötték a tudománnyal, a gyártók és feltalálók (Smeaton, Watt, Stephenson, Trevithick), állandó kapcsolatban álltak tudósokkal, tőlük tanulták a természeti jelenségek és fizikai folyamatok rendezettségének racionális hitét, a mérések, a pontosság és a kísérleti ellenőrzés fontosságát, a számszerűség és a matematika tiszteletét.²⁹ A 19. század utolsó harmadában azonban változás történt: a tudomány átvette az ösztönző, üttörő szerepet, és így segítette a technika-technológia fejlődését. Ekkorra, különösen az elektromos- és a vegyiparban, már olyan magas tudást igényelt a technikai fejlődés, hogy azt a korábbi kísérletezős-próbálkozó módon nem lehetett megvalósítani.³⁰

Eddig többnyire arra láthattunk példákat, hogy a szellemi munkát túl-, a fizikaiikat pedig leértékelték. A vulgármarxista dogmákra épülő 20. századi európai kommunista társadalmakban ennek az ellenkezője történt, az eredmény pedig a lassú fejlődés vagy

stagnálás volt, fokozatos elszegényedés és lemaradás az élenjáró országokhoz képest. Az ázsiai kommunista rezsimek – Mao Kínája, Pol Pot Kambodzsája, Kim Ir Szen Koreája – ebben a tekintetben „túltettek” az európai társaikon, és rémuralmuk alatt retentő éhínségek pusztítottak, értelmiségiek millióit gyilkolták le. (Bár e tekintetben a sztálini Szovjetunió is „jól” teljesített.)

A II. világháború utáni nyugati/európai világban, de különösen napjainkban, újfent gyors értékváltozásokat tapasztalhatunk: a szellemi munka szinte fetiszizálódott (tudás alapú társadalom), a fizikai pedig leértékelődött, de míg az ókori görögöknél ez csak pár ezer entellektüelt érintett, manapság már tízmilliók nem hajlandók fizikai munkát végezni. Észak-Amerika és Nyugat-Európa úgy oldotta ezt a feszültséget, hogy az '50-es évektől kezdődően szélesre tárta a kapuit a szegény és képzetlen bevándorlók előtt, akik a (relatív) rosszul fizetett, piszkos és nehéz fizikai munkákat örömmel elvállalták. Ez úgy ahogy működött is pár évtizedig, de a 20. század végén elkezdődött a fizikai munkakörök gyors visszaszorulása, a bevándorlás viszont nem állt meg, hanem még fel is gyorsult. A nyugati országoknak sikerült egy megoldhatatlannak tűnő társadalmi csapdába manőverezni magukat: megindult egy etnikai, *kulturális és szociális kasztosodás*, melynek eredményeként a vendégmunkások, illetve utódaik jelentős része alsóbbrendűvé, a bennszülöttek többsége pedig (relatív) kiváltságossá vált a demokratikus állam minden erőfeszítése ellenére. Jól mutatja ezt a folyamatot a nyugati városokban gyorsan terjedő szociális és etnikai gettók láncolata. De miért okoz a munka kasztosodást, ahelyett, hogy integrálna? (Mielőtt belekezdenék a válaszba, hangsúlyoznom kell, hogy a társadalmi integrációnak a munka csak az egyik fontos eleme, más fontos tényezőkre – erkölcsre, vallásra, magas- és populáris kultúrára – itt nem vagy csak érintőlegesen tudok kitérni.)

Manapság már nagy bizonyossággal elmondható, hogy Nyugat-Európában a bevándoroltak nagy tömegeinek integrációja kudarcot vallott, egyre mélyül a társadalmi szakadék köztük és a többségi társadalom között. A kvalifikálatlan fizikai munkát rosszul fizetik, már csak az álláskereső nagy száma miatt is, ráadásul a rosszul integrálódók között nagyon magas a munkanélküliség – konkrétan azért mert az ipar „elvándorol”, az informatika (a digitalizálás) egyre jobban teret hódít, a robotok rohamosan terjednek –, a szociális juttatásokat igénybe vevők száma viszont nagyon magas közöttük. Egy idő után ezek a frusztrált rétegek járadékvadásszá válnak, hiszen ez a fő megélhetési forrásuk. Kitörést csak a megfelelő képzés és a szociális magatartás változása jelentene, azonban ez különböző okok miatt nem lehetséges. Ha a társadalom immobillá válik, és a felül, illetve az alul lévők nem csak jövedelmük, hanem kultúrájuk és/vagy rasszjegyük alapján is különbözők, akkor óhatatlanul megindul a bezárkózás mindkét oldalon, megjelenik (oda-vissza) az elítélet, a lenézés és a gyűlölet. Ez a kasztosodás legrosszabb forgatókönyve.³¹

Egyáltalán nem mellékesen az integráció sikere vagy kudarca nagyban függ a kulturális háttértől. A távol-keleti bevándorlók, de különösen a leszármazottaik sikeresnek tekinthetők: tanulnak, szorgalmasak és érthető módon a szellemi munkák felé törek-szenek, ők már többnyire kiesnek a fizikai munkát végzők közül. Nyugat-Európában kialakult egy strukturális hiány a fizikai munkaszektoron belül: szakmunkások is hiányoznak (az enyhítő utánpótlás főként Kelet-Európából érkezik, de ők is gyorsan integrálódnak és az utódaik „feljebb lépnek”), a képzetlenek viszont sokan vannak.

A fenti probléma önmagában is súlyos, de mindezt tetézte, hogy a 20. század vége felé az immár posztmodernné vált nyugati/európai társadalomban általánosságban is leértékelődött a munka, és így meggyengült annak integrációs ereje.

(*A munka a nyugati/európai posztmodern társadalmakban*) Az értékvesztés és -torzulás konkrét jelenségekben is tetten érhető. A munka termelékenységének gyors növekedése az utóbbi 100 évben lehetővé tette a *munkára fordított idő* jelentős csökkentését, más nézőpontból a szabadidő jelentős növelését. A csökkenés nem feltétlenül jelenti a munka értékének erodálódását, hiszen az emberek kizsigerelése és túlhajszolása 14-16 órás munkanapokkal éppenséggel kontraproduktív, mint ahogy azt a 19. századi európai történelemből ismerjük. A csökkenési folyamat azonban Európában (Amerikában kevésbé) már elért vagy túlhaladott egy olyan kritikus pontot, ami sok közgazdász, és társadalomkutató szerint alapjában veszélyezteti a kontinens jólétét, ennek ellenére a munkaidő további csökkentése a szakszervezetek és a (jobb- és baloldali) populista pártok kedvelt témája mind a mai napig.³² Az ideológia ehhez a politikához egyrészt a munkanélküliség csökkentésének, másrészt az életminőség javításának a jelszava. A munkanélküliség és a munkaidő közötti összefüggés statisztikai adatokkal cáfolható – lásd Franciaország példáját, ahol nem csökkent a munkanélküliség a 35 órás munkahét bevezetése után –, az életminőség-jelző viszont arról árulkodik, hogy az európai társadalmakban drasztikusan megváltozott a munka társadalmi megítélése, méghozzá negatív irányban: a munkát egyre többen kétségsemnek, tehernek tekintik, míg a szabadidőt, sőt a semmittevést – nem pihenésről van szó – a jobb élet zálogának.

Strukturális feszültségek is utalnak az értékváltozásokra. A társadalmi közegnek segítenie kellene a munka eredményességét, ez azonban nincs mindig így. A (poszt)modern társadalmak állandó problémája a bürokrácia, a kormányzatok rendszeresen harcot hirdetnek ellene, miközben ők annak melegágyai. A bürokrácia – melynek jellemző szimptomája, hogy a döntéshozók túlbujánzó formai követelményekkel és eljárásokkal akadályozzák az ügyek érdemi intézését – több negatív jelenségre utal: 1) felelősség-hárításra; 2) nagyfokú bizalmatlanságra (ami lehet megalapozott); 3) együttműködési képzetlenségre. A jogviták és a peres ügyek is egyre szaporodnak – az Egyesült Államokban ez már komoly társadalmi és gazdasági problémát jelent³³ –, ami ugyancsak mélyeséges bizalmatlanságot, rossz együttműködést és konfliktuskezelést mutat, valamint jelzi, hogy a társadalom fontosabbnak tartja az egyéni jog vagy a szűk csoportjog védelmét, mint a közjót. Vállalatok ezrei jöttek rá, hogy gyakran sokkal kifizetődőbb veselkedni, mint fejleszteni. Informatikai és gyógyszeripari cégek nagy kincse a szabadalmi portfólió, mert erre alapozva és egy jól felkészült ügyvédcsapattal milliós vagy akár milliárdos kártérítést lehet kiperelni konkurens vállalatoktól. (Lásd például az Apple vs. Samsung szabadalmi háborút 2011–2016 között.) A bürokrácia, a bizalomhiány és a jogviták torzítják a munka szerkezetét, a cégek kénytelenek több erőt fordítani adminisztrációra, biztonságra, biztosításra, jogi és adóügyekre, így kevesebb energiájuk marad a produktív munkára és az innovációra, melyek a munka minőségének meghatározó faktorai.

Baj van a rendelkezésre álló *tudás struktúrájával* is. Az előbbieken láttuk a munka szellemi és fizikai tartalmának történelmi súlyponteltolódását. Ez természetes folyamat, mert a fejlődés során egyre több tudás halmozódik fel, a gazdaság, a társadalom és a kultúra egyre bonyolultabbá válik, és a továbblépés még több tudást igényel. A II. világháború után felgyorsult tudományos-technikai és gazdasági fejlődés nagy igényt generált a szellemi munkákra, nemcsak tudományos és műszaki, hanem igazgatási és szervezési területen is. Nem csoda, hiszen az egyre gyarapodó infrastruktúra és intézményrendszer egyre több szakembert követel meg. A szellemi munka szükségét emelte a növekvő jólét és szabadidő is (művészetek, szórakozás). A (poszt)modern nyugati/európai társadalom úgy próbálta csökkenteni a keresleti feszültséget, hogy szélesre tárta a felsőoktatás kapuit, így radikálisan emelkedett a diplomások száma. Mindezek ellenére évtizedek óta

növekvő, manapság már súlyos strukturális hiány állt elő a szellemi munkaerőpiacon: nincs elég orvos, természettudományos és műszaki szakember, viszont túl sok marketinges, jogász, bölcsész, művész stb. keres állást. Hiába, hogy az előbbieket az innováció és a gazdasági fejlődés kulcsszereplői, mégis a 20. század második felében relatíve népszerűtlenné váltak ezek a hivatások Európában/Nyugaton. (A távol-keleti sikeres országokban arányosan is sokkal több természettudományos és műszaki szakembert képeznek.³⁴) A másik jellemző kormányzati intézkedés a szakemberhiány csökkentésére az agyelszívás politikája. Az USA a '90-es években már évi 200 ezer(!) tudóst és mérnököt „importált”. Az amerikai műszaki és természettudományos doktori címek felét külföldi hallgatók kapták, akik jórészt ott is maradtak a tanulmányaik után. A Szilícium-völgy újonnan (a '90-es években) alapított informatikai vállalatainak harmadát kínaiak vagy indiaiak vezették.³⁵ Európa kevésbé sikeres az agyelszívásban, de ott is hivatalosan meghirdetett kormányzati politikai törekvéssé vált.

Az a tény, hogy az iskolákban viszonylag népszerűtlen tantárgy a matematika, a kémia, a fizika, a biológia vagy a logika, több okra vezethető vissza. Egyrészt a fegyelmezett, szigorú szabályok szerinti racionális gondolkodás visszaszorulására. Másrészt a közvetlen felelősség kerülésére: egy rosszul tervezett hid gyorsan összeomlik, egy hibás matematikai képletről azonnal kiderül, hogy rossz. Harmadrészt a siker és a hatalom vonzására: a politikusok és a vállalatvezetők főként jogászokból és közgazdászokból toborzódnak; a média sztárjai a celebek, a színészek és a könnyűzenei világ szereplői; a filmek hősei a legkritikább esetben tudósok, mérnökök vagy tanárok, sokkal inkább nyomozók, ügyvédek vagy politikusok.

Zygmunt Bauman A munkaetikától a fogyasztás esztétikájáig c. cikkében írja, hogy az ipari társadalomban az én-építés fő eszköze a munka volt, a választott hivatás, munkahely egy életre szól. Manapság a meghirdetett állások jó része időszakos, a jelszó a rugalmasság (állandó tanulás, képzés, többszöri szakmaváltás). Így viszont az identitás is bizonytalan, változó és időszakos, olyan, mint egy fogyasztói jószág: meg kell szerezni, használni, aztán eldobni.³⁶ Egy fiatal, középszinten képzett amerikai életében átlag tizenegyszer vált munkahelyet, és a tendencia növekvő. A rövid távú munkaszerződések miatt általános a bizonytalanság, egyik fél sem számít hosszú távon a másikra. Ez pedig hatalmas individualizáló erő, megoszt és nem egyesít, a közös érdek homályba vész. A tőke és a munka közötti szálak meglazultak, sőt szétváltak. Óriási a mozgásszabadság, a mobilitás, nemcsak a munkavállalóknál, hanem a tőkénél is: a tőke, a profit, az oszlaték függetlenné vált bármilyen helyi alkalmazás időtartamától.³⁷

A munka elveszítette az *etikai tartalmát* (morális fejlődés, bünbánat, megváltás) – írja Bauman –, és manapság már esztétikai szempontból ítéltetik meg, értékét a kellemes élmény szerzése adja, ha nem ilyen, akkor értéktelen. Etikai szempontból az elvégzett kötelesség jelenti a kielégülést, a munka jobb emberré tesz, ez a spirituális megváltás. Ma az a követelmény, hogy a munka legyen szórakoztató, izgalmas és adjon sok élményt. Az ipari társadalomban a gazdagokat azért csodálták, mert self made men-ek voltak, ma azért, mert kihívoan fogyasztanak.³⁸

Ha figyelmesen megvizsgáljuk a fenti állításokat, akkor meglátjuk mögötte az elhatalmasodott *individualista* szemléletet, a közösségeit vesztett egyén szempontjait. A munka etikája (mint minden erkölcs) csak közösségi kontextusban érvényesülhet. Fentebb láthattuk, hogy ha a munkának van etikai tartalma és fontos érték, akkor úgy szolgálja az egyént (méltóságát, jellemfejlődését), hogy egyben a közösségét is gyarapítja. Ilyen értelemben alantas munka nincs, csak haszontalan. Ha a munkának van belső értéke, akkor az egyén azt közösséget szolgáló eszköznek tekinti, és ekkor másodlagossá válik,

hogy mennyire fárasztó, piszkos vagy unalmas. Ha viszont az etikai tartalom – azaz a közösségi kontextus – eltűnik, akkor az egyén a munkát egy őt szolgáló eszköznek tekinti, ezért lesz elsődrendű szempont az önmegvalósítás (ami ekkor lényegében egyenlő a sikerre való törekvéssel), a munka érdekessége vagy szórakoztató volta, illetve a pénzkereset. Ezek olyan külső tényezők, melyek gyorsan eltűnhetnek – például az egyén megunja az eddigi munkáját, vagy nem jönnek a várva várt sikerek, vagy magasabb fizetést kínálnak neki másutt –, és ekkor a munkavégzési hajlandóság is megcsappan, sőt minőségi munkát, gondosságot sem lehet remélni. Nem nehéz megtalálni az összefüggést a túlhajtott individualizmus és az erodálódó munkaerőkölcs között.

Ez a fő oka annak, hogy a korábban olyan szorgalmas nyugatiak/európaiak az utóbb fél évszázadban a világ lustáivá váltak (csökkenő munkaidő), hogy rendkívül alacsony a lojalitásuk (magas fluktuáció), hogy nem nagyon hajlandók kooperálni, hogy a korábban internalizált (belső értékkel bíró) munka miatt vált externalizálttá (külső tényezőkkel ösztönzötté). A munkaerőkölcs hanyatlását nem lehet fizetésemeléssel vagy csökkentéssel, egyéb plusz juttatásokkal megállítani. Ezek a törekvések hosszú távon biztosan kudarcra vannak ítélve, mert ha ez a fő motiváció, akkor előtérbe kerülnek a látszatzmegoldások, ennek ékes példái voltak a bónuszok vezérelte tőzsdei manipulációk, melyek mind a mai napig a pénzügyi szektor rákfenejét jelentik. Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a munkavállalók a haszonélvezői, a munkaadók pedig az áldozatai ennek a helyzetnek. A fentebb leírt szemlélet és magatartás ugyanis általános, a menedzserek éppúgy továbbállnak magasabb jövedelem miatt, mint a munkások, a munkaadók pedig kíméletlenül racionalizálnak (elbocsájtanak), ha a magasabb profit ezt megkívánja.

Posztmodern korunkra jellemző a közösségek bomlása, ami óhatatlanul gyengíti a munka közösségi jellegét. Nemcsak arról van szó, hogy egyre kevesebb a valódi közösség (pl. család), és ezért nincs kiért dolgozni, hanem arról is, hogy a szervezetek, viszonyok, kapcsolódások egyre átláthatatlanabbak. A nagy gazdasági cégek állandóan átalakulnak, a dinamikus, fejlett és hatalmas tőke- és értékpapíripiacnak köszönhetően a tulajdonosok többsége névtelen és gyorsan cserélődik. Nincs kihez, mihez lojálisnak lenni. De hasonló állapotok uralkodnak a politikában és a közintézményekben is, teljesen eluralkodott a bizonytalanság, ezért az elidegenedés nemcsak a munkában jelentkezik, hanem általában a társadalomban is. Egyre többen érzik, hogy csak a maguk javára, hasznára érdemes dolgozni (ha muszáj). Egyértelmű, hogy a munka társadalom-integráló ereje véstesen csökkent, a fő kérdés azonban számunkra most az, hogy a keletkezett űrt ki tudják-e tölteni olyan más integráló erők – a fogyasztás és a szórakozás – amiket a posztmodern fogyasztói társadalom kínál?

Míg a munkát a közösségi jelleg uralja, addig a *fogyasztást* az egyéni. Bauman kiemeli, hogy nincs kollektív fogyasztás, akkor sem, ha az egyének összejönnek és közösen fogyasztanak.³⁹ Ez azért pontosításra szorul, mert a kérdés bonyolultabb, mint ahogy elsőre gondolnánk. Az egyértelmű, hogy a fogyasztás – birtokba vett anyagi vagy szellemi javak (el)használása – konkrétan egyéni igény, vagy kielégítését szolgálja. (A közgazdasági értelemben vett közösségi fogyasztás más kategória.) Az egyén azonban megoszthatja a fogyasztás örömét másokkal, például egy közös étkezés keretében, ami évezredek óta az egyik legfontosabb közösségerősítő aktus. Hasonló dolog történik, amikor a társunkkal együtt megnézünk egy színházi darabot, ekkor az esztétikai, intellektuális élményt osztjuk meg. Az elmagányosodás szomorú jele, ha a fogyasztás örömét nincs kivel megosztani. A fogyasztásnak tehát lehet társadalom-integráló ereje, de ez sokkal gyengébb, mint a munkáé, mert egyrészt nem követel nagy együttműködést,

áldozatot, fáradságot stb., másrészt mert (el)használást jelent, semmit sem tesz hozzá a közöshöz. A hatóköre is sokkal kisebb, mint a munkáé: csak a közvetlenül velünk kapcsolatban állókkal tudjuk megosztani a fogyasztás örömét.

James Collier a *The Rise of Selfishness in America* (Az önzés terjedése Amerikában) c. könyvében részletesen leírja, hogy az ipari nagyvárosokkal együtt hogyan született meg a szórakoztató ipar Amerikában (a 19. század utolsó harmadában), hogyan küzdött az ellenáramlatokkal (purista és viktoriánus mozgalommal), majd hogyan aratott abszolút győzelmet kb. a 20. század hetvenes éveiben. Európában is hasonló folyamatok történtek, legfeljebb a viktoriánus szellem volt gyengébb a kontinensen. A jelek szerint a posztmodern ember a *szórakozásban* találja meg azt az önmegvalósítási lehetőséget, amit a munkában már nem lát. A szórakozás olyan kevés szellemi erőfeszítést igénylő időtöltés, örömszerzési forrás, ami lehet aktív vagy passzív, ha aktív, akkor általában a játék formáját ölti fel.⁴⁰ Nyilvánvaló, hogy a szórakozásnak szerepe van az emberi életben, de nem mindegy, hogy milyen a mérték. Manapság az állandó szórakozás sok millió ember életcéljává vált.

A szórakozás integratív ereje és működési mechanizmusa hasonló, mint amit a fogyasztásnál láthatunk. A csoportos szórakozás – a sporteseményen való részvételtől kezdve a „bulizásig” bezárólag – nem olyan tevékenység, ami erős közösségi köteleket alakítana ki az emberek között, vagy ami erős identitást adna az egyéneknek. Lehet sorolni néhány ellenpéldát, például egy sportcsapat összekovácsolódását és küzdelmeit, de alaposabb vizsgálat után ezekről gyakran kiderül, hogy inkább a munka kategóriájába tartoznak. És akkor még nem beszéltünk a sokkal általánosabb magányos szórakozásról, például a tv-nézésről, melynek integratív ereje legfeljebb nyomokban mutatható ki. Mai posztmodern fogyasztói társadalmunkban a megnövekedett szabadidő egyre nagyobb része sekélyes szórakozásra megy el, ami nem más, mint szellemi hedonizmus, és ami főleg az ösztönöket (agressziót, szexualitást), valamint az ingerigényt (látvány, hatás) szolgálja ki. Az általánossá váló mértéktelen szórakozás hosszú távon, társadalmi szinten, általános *elbutuláshoz* vezet.

Amint láthatjuk, a fogyasztói posztmodern társadalom nem tud a munka helyett más integráló erőt állítani, a meggyengült integráció viszont lényegében dezintegrációt jelent. Ha ehhez hozzá vesszük, hogy más fontos integráló erők, mint például az erkölcs, a vallás, az egyesítő eszmék (pl. nemzettudat) vagy a magaskultúra is vesztesen meggyengültek, akkor valóban van okunk az aggodalomra.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- (Bauman I.) Bauman, Zygmunt: A munkaetikától a fogyasztás esztétikájáig. In: *Replika: társadalomtudományi folyóirat* 51–52 (2005)
- (Bauman II.) Bauman, Zygmunt: Munka. In: *Café Babel* 56–57. sz. (2007)
- (Braudel) Braudel, Fernand: *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1985
- (Cameron) Cameron, Rondo: *A világgazdaság rövid története*. Maecenas Kiadó, Budapest, 1998
- (Castel) Castel, Robert: *A szociális kérdés alakváltozásai: a bérmunka krónikája*. Kávé Kiadó, Budapest, 1998
- (Castells I.) Castells, Manuel: *Az információ kora : gazdaság, társadalom és kultúra (I. kötet) A hálózati társadalom kialakulása*. Gondolat Kiadó, 2005
- (Castells II.) Castells, Manuel: *Az információ kora : gazdaság, társadalom és kultúra (II. kötet) Az identitás hatalma*. Gondolat Kiadó, 2006
- (Collier) Collier, James Lincoln: *The Rise of Selfishness in America*. Oxford University Press, 1991
- (Duby) Duby, Georges: *A katedrálisok kora. Művészet és társadalom 980–1420*. Corvina Kiadó, 1998

- (Elliot) Elliot, Anthony & Charles Lemert: *The New Individualism: The Emotional Costs of Globalization*. London and New York: Routledge, 2006
- (Elvin) Elvin, Mark: *Fejlődés és stagnálás a kínai történelemben*. Kossuth Kiadó, 1977
- (Ferguson I.) Ferguson, Niall: *Civilizáció. A Nyugat és a többiek*. Scolar Könyvkiadó, Budapest, 2011
- (Ferguson II.) Ferguson, Niall: Economics, Religion and the Decline of Europe. In: *IEA Economic Affairs*, December 2004
- (Fiske) Fiske, Alan P. & Kitayama, Shinobu & Markus, Hazel R. & Nisbett, Richard E.: A szociálpszichológia kulturális mátrixa. In: Nguyen Luu Lan Anh & Fülöp Márta (szerk.): *Kultúra és Pszichológia*. Osiris Kiadó, 2006
- (Fromm) Fromm, Erich: *Menekülés a szabadság elől*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993
- (Fukuyama I.) Fukuyama, Francis: *Bizalom: A társadalmi erények és a jólét megeremtelése*. Európa Kiadó, Budapest, 1997
- (Fukuyama II.) Fukuyama, Francis: Államépítés. Kormányzás és világtrend a 21. században. Századvég Kiadó, Budapest, 2005
- (Fukuyama III.) Fukuyama, Francis: *A politikai rend eredete. Az ember előtti időktől a francia forradalomig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012
- (Goody) Goody, Jack: *The East in the West*. Cambridge University Press, 1996
- (Haidegger) Haidegger Ágnes: Az 1001 parancsolat országa. In: *Lépcső* (Ciszterci Szent Imre Plébánia) 183. szám (2017)
- (Kennedy) Kennedy, Paul: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992
- (Knack) Knack, Stephen & Keefer, Philip: Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation. In: *Quarterly Journal of Economics* (1997) 112
- (Lee) Lee, Ho-Chul & McNulty, Mary Patricia: *Korea's Economic Crisis and Cultural Transition toward Individualism*. ESRI Discussion Paper Series No.71, Economic and Social Research Institute, Cabinet Office, Tokyo, Japan, 2003
- (Marx) Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1977
- (Matsumoto) Matsumoto, David: *The New Japan – Debunking Seven Cultural Stereo-types*. Intercultural Press, Inc. 2002
- (Mokyr) Mokyr, Joel: *A gazdaság gépezete. Technológiai kreativitás és gazdasági haladás*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004
- (Murphy) Murphy, Cait: Europe's Underclass. In: *National Interest*, No. 50, 49–55. o. (1997)
- (Polányi) Polányi Károly: *A nagy átalakulás*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004
- (Pye) Lucian W. Pye: „Asian Values”: From Dynamos to Dominoes? In: *Harrison, Lawrence E. & Huntington, Samuel P. (Eds.): Culture Matters. How Values Shape Human Progress*. Basic Books, New York, 2000
- (Simonyi) Simonyi Károly: *A fizika kultúrtörténete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981
- (Tomka) Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009
- (Weber I.) Weber, Max: *Gazdaság és társadalom*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967
- (Weber II.) Weber, Max: *Világvallások gazdasági etikája*. Gondolat Kiadó – ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest, 2007
- (Yamagishi) Yamagishi, Toshio & Cook, Karen S. & Watabe, Motoki: Uncertainty, Trust and Commitment Formation in the United States and Japan. In: *American Journal of Sociology*, vol. 104, No. 1 (1998)

JEGYZETEK

- | | |
|---|--|
| <p>1 A munka célja nemcsak pozitív, hanem negatív is lehet, azaz a munkát rombolásra is lehet használni, erre a legjobb példa a háború. A negatív célú munka azonban nem általános jelenség – ha az lenne, akkor nem maradna fenn az emberi társadalom –, ezért nem is képezi az írásom tárgyát.</p> <p>2 Yves Barel, idézi (Castel) 375. o.</p> <p>3 (Polányi) 214. o.</p> <p>4 (Marx) 91–112. o.</p> <p>5 Nyugat alatt a kontinenstünkön kívüli angolszász országokat értem, mivel ezek az európai kultúra elsődleges hordozói.</p> | <p>6 Később, kb. a 19. század utolsó harmadától kezdődően, amikor a vállalatok megszilárdultak, a bérek emelkedtek, a szociális biztonság növekedett, és nem utolsósorban a polgári közösségek (nukleáris család, munkahelyi kollektívák, civil szervezetek) megerősödtek, az elidegenedés is csökkent. Ezekről bővebben írtam a Társadalom és időkép c. tanulmányomban (Magyar Szemle, megjelenés alatt).</p> <p>7 A japán keirecuk, a koreai chaebolok és a kínai családi vállalkozások sikereinek titkával már könyvtárnyi (nyugati) irodalom foglalkozik, lásd</p> |
|---|--|

- például (Fukuyama I.) és (Castells I.) és (Lee) 20
 passim vagy (Goody) 153–157. o. 21
- 8 A Toyota-rendszert részletesen ismerteti 22
 (Fukuyama I.) 362., 366–368. o., valamint 23
 (Castells I.) 241., 255. o. Ezt a rendszert megpró- 24
 bálták nyugati vállalatok is adaptálni – kevés si- 25
 kerrel, mert akadályt jelentett a kulturális különbö- 26
 zőség: a munkaadók tartottak a profitsökkenéstől, 27
 a szakszervezetek pedig a befolyásukat féltették, 28
 és minél több engedményt akartak kicsikarni a 29
 vállalatoktól. (Fukuyama I.) uo. Mindenesetre a 30
 japán autógyárak termelékenysége, nem függet- 31
 lenül az előbbiektől, sokkal magasabb, mint az 32
 európai vagy amerikai társaiké. (Fukuyama I.) 33
 370. o. A vélemények egyébként megoszlanak, 34
 egyes szerzők amellett érvelnek, hogy a szor- 35
 galmas, önfeláldozó japán munkaerő képe már 36
 egyre kevésbé igaz. Lásd például (Matsumoto) 37
 135–137. o. 38
- 9 A 19. századi francia (elzászi) üzemi patronáz- 39
 srendszert részletesen ismerteti (Castel) 229–231. o. 40
- 10 Így van ez Japánban is, lásd (Fukuyama II.) 86. o. 41
 vagy (Yamagishi) 166–169. o. 42
- 11 (Cameron) 51. o. 43
- 12 (Braudel) 375–379. o., illetve (Elvin) 371. o. 44
- 13 Ebből a szempontból a szociológiai felmérések is 45
 gyakran félrevezetők, mert amikor a válaszadók 46
 kiemelik a munka fontosságát, sokszor inkább a 47
 társadalmi elvárásnak kívánnak megfelelni. 48
- 14 A dzsátik klánokra, törzsekre, vallásra épülő 49
 zárt, endogám, önkormányzó indiai közösségek 50
 voltak. Sokat foglalkozik velük (Fukuyama III.) 51
 212–239. o., ill. passim. 52
- 15 (Fukuyama I.) 327–329. o. 53
- 16 (Haidegger) 4. o. 54
- 17 A nyugati világban a fehérgallérosok (a nem 55
 fizikai munkát végzők) aránya már a '80-as 56
 években elérte a 40-60%-os arányt – Amerikában 57
 korábban –, és azóta tovább emelkedett. Lásd 58
 (Tomka) 166–167. o. vagy (Castells I.) passim, 59
 de különösen 288–305. o. 60
- 18 Önmagában a szellemi tartalom növekedése nem 61
 biztosíték a fejlődéshez, ehhez még több feltétel 62
 is szükséges, például a tudás megfelelő struktú- 63
 rája, a kapcsolata a közjával és a nem produktív 64
 tevékenységek kordában tartása. Ezekről a később- 65
 iekben még szót ejtek. 66
- 19 (Pye) 249–250. o. 67
- (Simonyi) 105–106. o. 68
- (Duby) 61. o. 69
- (Castel) 116. o. 70
- (Weber II.) 160. o. 71
- (Duby) 83. o. 72
- Webert ismerteti (Fiske) 236. o. 73
- (Weber I.) 317. o. 74
- Webert ismerteti (Fromm) 84. o. 75
- Elszegényedett kismesek. 76
- (Mokyr) 231. o. 77
- (Cameron) 255–256. o. 78
- A lecsúszottakat, a társadalom peremén vege- 79
 tálókat nevezi a szakirodalom underclassnak, 80
 ennek csak egy – igaz, jelentős – részét alkotják, 81
 ennek csak egy – igaz, jelentős – részét alkotják, 82
 ennek csak egy – igaz, jelentős – részét alkotják, 83
 ennek csak egy – igaz, jelentős – részét alkotják, 84
 ennek csak egy – igaz, jelentős – részét alkotják, 85
 ennek csak egy – igaz, jelentős – részét alkotják, 86
 ennek csak egy – igaz, jelentős – részét alkotják, 87
 ennek csak egy – igaz, jelentős – részét alkotják, 88
 ennek csak egy – igaz, jelentős – részét alkotják, 89
 ennek csak egy – igaz, jelentős – részét alkotják, 90
 ennek csak egy – igaz, jelentős – részét alkotják, 91
 ennek csak egy – igaz, jelentős – részét alkotják, 92
 ennek csak egy – igaz, jelentős – részét alkotják, 93
 ennek csak egy – igaz, jelentős – részét alkotják, 94
 ennek csak egy – igaz, jelentős – részét alkotják, 95
 ennek csak egy – igaz, jelentős – részét alkotják, 96
 ennek csak egy – igaz, jelentős – részét alkotják, 97
 ennek csak egy – igaz, jelentős – részét alkotják, 98
 ennek csak egy – igaz, jelentős – részét alkotják, 99
 ennek csak egy – igaz, jelentős – részét alkotják, 100

Marketingkommunikáció az idős fogyasztók megnyerésére

Az idősmarketing (ageing market strategy Seniorenmarketing), Nyugat-Európában, Amerikában és Japánban mára a marketing bevett irányává fejlődött. Nem meglepő fejlemény, hiszen a korfa változásai, a várható átlagélettartam növekedése, az egyre több (számban és arányban egyaránt) idős fogyasztó, akiknek a vásárlóereje kifejezetten jelentős, értékes piaci szegmenssé tette a szeniorok csoportját.¹

Az idősödő lakossággal rendelkező fejlett, gazdag államokban az idősmarketing már színes marketingkommunikációs eszköztárral rendelkezik. Jelen írásban e kommunikációs eszközök átfogó bemutatására teszünk kísérletet elsősorban az angol és német nyelvű szakirodalom alapján, amerikai, brit és német példákon keresztül.

(Az idősök stigmatizálása) Az idősmarketing egyik fontos felismerése, hogy a legtöbb terméket egyszerre számhatjuk fiataloknak és időseknek egyaránt, az idősbarát, ám univerzális design a legjobb megoldás. Felmerül azonban a kérdés, hogy az évtizedek óta megszokott, fiatalokra fókuszáló reklámstratégiával érdemes-e előállni (pl. fiatal modellekkel reklámozva az árut), vagy ezen a téren is szükséges a változtatás. Mivel a jövedelmek, vagyonok jelentős része a fejlett államokban manapság az 50 éven túliak kezében összpontosul, és egyre nagyobb fogyasztói csoportot alkotnak, nem eretnek gondolat, hogy egy minden korosztálynak szánt terméket idősebbek felé nyitott, új kommunikációval reklámozzanak.

A cégek, a marketingszakma zömét még elkerülte ez a felismerés, a reklámkampányok máig túlságosan a fiatalokra fókuszálnak, a reklámok főként a fiataloknak készülnek, a fiatalok által kedvelt médiumokban futnak. (Emellett előfordul olyan reklám is, ami kifejezetten időseknek szól – ezek tipikusan idős korban használt termékeket hirdetnek.) Ahelyett tehát, hogy megkönyékeznék a komoly vásárlóerővel rendelkező időseket, a létszámban és pénzeszközben is egyre zsugorodó fiatalokra összpontosítanak.

Az 50+ korosztály korábban nem tartozott a reklámokkal megcélzott célcsoportokhoz. A 2000-es évekig a médiakiadások mintegy 3-5%-át fordították az idősekre. Az új évezred első évtizedében is a hirdetések 5-15%-a célozta az 50 éven felülieket, pedig a tévénezők mintegy felét ők teszik ki, és ők alkotják a rádióhallgatók zömét. A tv-reklámok zömmel a 35 év alattiaknak szólnak, pedig ők kevesebbet tévéznek az idősebbeknél.²

Az idősek felé egyelőre még sehoh a világon nem nyitott kellőképpen a marketingszakma, változatlan a fiatalcentrikusság. Ma is hódít az a marketingszemlélet, amely életkor alapján osztályozza a fogyasztókat, és a fiatalokat, a fiatal felnőtteket tekinti értékes célcsoportnak (14–49 év között), míg az 50 év fölöttieket érdektelennek tartja. Az új, kívánatos szemlélet az lenne, ha a fiatalok, a fiatal felnőttek és az idősebbek (egészen 70-75 éves korig) egyformán értékes korcsoportoknak minősülnének.

A marketing zömmel két régi beidegződéssel közelít az idősekhez: 1. A fiatalokra összpontosítással az időseket is automatikusan el lehet érni; 2. időskliséket használnak, amivel szerintük meg lehet őket győzni, ezek az idősekkel kapcsolatos beidegződések, sémák széles körben elterjedtek (pl. márkahűségük mítosza). Ezek manapság teljesen hibás megközelítések.³

A hirdetőik rengeteg kutatást, felmérést végeznek a fogyasztók körében, de korábban többnyire 35 (legfeljebb 50) év alattiakat szondáztak, az idősekre nem voltak kíváncsiak. A vállalatok zöme nem foglalkozik azzal, hogy kifejllessze a módját, hogyan

kommunikáljon az idősebb ügyfelekkel. Csak olyan cégeknél gyakori ez, amelyeknek a vevőköre kizárólag vagy főként idősekből áll (pl. pénzügyi szolgáltatók, utazási irodák). Ma még mindig sok cég úgy vélekedik, hogy attól lesz dinamikus vállalkozás, ha főleg fiatalok alkotják a vevőkörét, ha fiatalbarát termékeket állítanak elő. A médiacégek körében egyenesen mintha szegyeznék, ha sok idős fogyasztójuk (olvasó, hallgató, néző) van, mintha csak a fiatal ügyfél érne valamit.⁴

A hirdetési ügynökségek még kevésbé ismerték fel, illetve reagáltak le érdemben az idős fogyasztók jelentőségét, az ott dolgozók fiatal kora és a rövidtávú szemlélet nehezíti a nyitást feléjük. Példának okáért az angol reklám- és kommunikációs területen dolgozók 80%-a 40 év, 50%-uk 30 év alatti. Az idősekről szóló sztereotípiák pedig a fiataloktól származnak.

Az idősök nem értik a reklámok zömét, vagy idegennek érzik azokat, nem kelti fel az érdeklődésüket. Az ezredfordulón végzett, reprezentatív németországi közvélemény-kutatás az idősök véleményét tárta fel a reklámokról. A válaszadók fele úgy vélekedett, hogy a hirdetőknél fogalmuk sincs, mire van szüksége egy idős embernek, hogyan lehet őket megszólítani. Egy 2003-as kutatásban az 50 fölötti britek 86%-át a reklámok egyáltalán nem érintették meg, hidegen hagyták.⁵ Mivel a marketing eddig főként a fiatalokat célozta, ezek az adatok sokáig nem érdekelték a reklámszakmát.

Reg Starkey, veterán brit reklámszakember, mindezt így fogalmazta meg: „Mi, idős fogyasztók pontosan tudjuk, hogy a hirdetések mellőznek, kirekesztenek, sértegetnek minket, atyáskodnak fölöttünk, lenézik az eszünket, előítéletesen ábrázolnak, lényegtelen információkkal és jutalmak ígéretével bombáznak minket, ám így minket semmire sem lehet megnyerni.”⁶

Németországban sem értek meg sokáig a menedzserek a változtatásra, nem foglalkoztak az idős fogyasztókkal. A 90-es évek közepén az egyik kereskedelmi televízió (RTL) akkori vezetője a különböző, időseket tömörítő szervezetek kritikáira azt válaszolta: 50 éves kor fölött a reklám szempontjából az emberek halottak. A német reklámszövetség elhatárolódott a kijelentéstől. Leszögezték, hogy az időseknek egyre nagyobb a jelentősége a fogyasztók között, de a reklámoknak nem feladata az idősök társadalmi, szociális integrációjának előmozdítása, pusztán az a szerepe, hogy áruk és szolgáltatások eladását serkentse. A kialakult vitában az egyik reklámszakértő már ekkor felhívta a figyelmet arra, hogy „aki a 60-on túlik egyre növekvő piacon a 2000-es években labdába akar rúgni, annak már most el kell kezdeni megnyerni magának a korosztályt”.⁷ Tanácsát máig meglehetősen kevesen fogadták meg.

(Idősek a reklámokban) Németországban a Here-Dinna GmbH a 60 éven felüli idősök körében elvégzett egy felmérést, hogy kiderítse, milyen típusú reklámokat kedvelnek. Kiderült, hogy körükben azok a reklámanyagok a legnépszerűbbek, amelyekben emberek, azon belül idős emberek szerepelnek. Azokat utasították el leginkább, melyekben nem volt emberi szereplő vagy nagyon szokatlan volt a reklám.

Ehhez képest máig kevés reklám készül idős szereplőkkel, ezen a téren is nagy az ellenállás. A tényleges és a szubjektív életkor különbségei inkább csak enyhíthetik azt a tényt, hogy a fejlett államokban mindenhol alulreprezentáltak az idős emberek a reklámokban az Egyesült Királyságtól Németországon át Japánig, de ugyanígy Magyarországon is.⁸ Amerikában a 90-es évek elején a tévéreklámok 7, az újsághirdetések 11%-ában volt idős szereplő. A 90-es évek végén az idős németek körében végzett felmérés kimutatta, hogy az 50 éven felüliek kétharmada szerint a reklámok szinte csak fiatalokat mutatnak, 51%-uk pedig úgy vélte, ha mégis időseket ábrázolnak bennük, soha nem úgy jelennek meg, mint amilyenek a valóságban, hanem jóval negatívabb módon. Az azóta eltelt években valamivel jobb lett a helyzet.

A témával foglalkozó számos szerző is azt állapította meg, hogy a reklámokban az idősök sokáig többnyire neveltséges, komikus, szórakoztató, ügyetlen és önféjú figuraként, kis részben pedig hiperaktív, elfoglalt emberként jelennek meg, az idősök egyik változatban sem ismernek magukra, s nem is azonosulnak velük.⁹

Az Egyesült Államok ezen a téren manapság már a nyugati-európai országoknál előbbre jár. Az idősök felé nyitásnak megágyazott az, hogy az USA-ban a 70-es évek óta általánossá vált, hogy a reklámokban etnikai kisebbséghez tartozó szereplők is megjelennek, manapság afroamerikaiak éppen úgy, ahogy latinok, ázsiaiak, indiánok. Ma már egyre több idősebb ember is szerepel a reklámfilmekben, jóval több, mint Európában. Ennek oka egyszerű: az amerikai cégek, vállalkozók életkortól és borszíntől függetlenül mindenkit meg akarnak nyerni fogyasztónak, ezen a téren a profitorientált szemléletmód pragmatikussá teszi a reklámpart is.

Ehhez képest Nyugat-Európában a marketing zöme máig fél attól, hogy az idősök felé nyitás elriasztja a fiatalokat, pedig ez Amerikában sem következett be, sőt. Ott még a gyerekjátékok reklámjaiban is feltűnnek idős szereplők, ami egyáltalán nem véletlen, hiszen a gyerekeknek elsősorban nem is a szülei, hanem a nagyszülők vásárolnak játékokat. Nem kétséges, hogy Európában is errefelé kell elmozdulni, és a reklámokban-hirdetéseken előbb-utóbb a fiatalok mellett pozitív módon ábrázolt idős szereplők megjelenése is mindennaposá, gyakorivá válik. A kép évről évre módosul, egyelőre ritkán, ám trendszerűen egyre gyakrabban fordul elő pozitív példa Nyugat-Európában.

Vonzó külsejű, idősen is nagy népszerűségnek örvendő sztárokra már nem egyszer épült reklámkampány (Catherine Deneuve, Isabella Rossellini, Franz Beckenbauer). De ezek inkább kivételszámba mentek, bizonyos üzenetekhez kerestek megfelelő és híres embert – ezekben az esetekben minden korosztályt meg kívántak szólítani, nem csak a fiatalokat. André Kosztoányi 1997-ben, a tizedik ikszbe lépve lett az Audi reklámarca – mivel egy rendkívül sikeres, híres tőzsdézőre volt szükségük. Beckenbauer játékosként és sportvezetőként is olyan sikereket ért el, hogy neve máig fogalom. De ha nem lettek volna hírességek, bizonyos, hogy az életkoruk miatt nem lehettek volna reklámarcok, esetükben a sztárság felülírta a nem kívánatos életkort.¹⁰

Az 50 éven felüliek közismertségnek nem örvendő tagjai elsősorban gyógyszer- és élelmiszer-hirdetéseken szerepelnek. De az idősök máig neveltségesnek vagy segítségre szorulóknak, betegnek beállítva jelennek meg az ilyen reklámok egy részében. E reklámok szinte félelmet keltenek, azt sugallják, hogy az évek múltával az idősök egészségügyi problémái egyre súlyosabbak lesznek, pláne azoknál, akik nem használják az adott terméket. Olyan reklámok is léteznek, melyek az idősöket szellemileg kihívásokkal küszködő együgyű embereknek ábrázolják, akik tudatlanok, és nem értenek az új, modern dolgokhoz.¹¹

Nem az a gond, hogy a reklámok bemutatják az idősök speciális problémáit, hanem a megjelenítés módja hibás és egyben kontraproduktív. Ahhoz vezet ugyanis, hogy az idős célcsoport nem fogja megvásárolni az adott terméket, mert azt rosszul és számukra visszatetszően reklámozták. Senki sem fog egy olyan árucikket megvenni, amelynek a hirdetése őt kedvezőtlen színben tünteti fel. Melyik fiatal venne olyan terméket, aminek a reklámja idiotának ábrázolja? A fiatalokat a reklámok mindig intelligensnek, jól kinézőnek, sportosnak és ügyesnek mutatják. Ugyanezt a megközelítést kellene az idősökre is alkalmazni. A reklámokban pozitívan kellene ábrázolni őket, megfelelő szóhasználatlaltal, pozitív kifejezésekkel.

Az idős szereplők reklámokban való megjelenésének elfogadottsága Nyugat-Európában sem volt egyértelmű és hosszú éveket vett igénybe, amíg ezen a téren megváltozott a beállítódás. Egy 2003-ban végzett finnországi kutatás kimutatta, hogyan az

idő finnek rendkívül vegyesen reagáltak a Lindex nevű ruhaforgalmazó cég hirdetései-ben szereplő korosabb emberekre: néhányan csak meglepődtek az idős modellek láttán, mások nem tudták eldönteni, hogy ennek örüljenek-e vagy sem, megint mások elfoga-dóak vagy éppen egyértelműen elutasítók voltak.¹²

(A megfelelő reklámkommunikáció az 50+ felé) A fogyatkozó és öregedő társadalmak korá-ban minden cégnek, gazdasági aktornak igazodnia kell a megváltozott körülményekhez, ez a marketingkommunikációra fokozottan érvényes. Az elkövetkező tíz évben valószínűleg nagy változások következnek be a reklámkommunikációban, a szakma nyitni fog az idősök irányába. Az időspiacra betörés fő korlátja a megfelelő kommunikáció megtalálása.

Ha egy adott cég célcsoportja, vevőköre főleg fiatalokból áll, akkor a reklámstraté-giáján apró kiegészítéseket érdemes csak tennie az idősebb korcsoportok felé nyitás je-gyében. Am ha vevőköre zömmel nem fiatalokból áll, akkor az eddigi fiataloknak szóló reklámstratégiáját alapvetően módosítani kell (termékskálájának átalakítása mellett), különben el fogják veszíteni ezt a jelentős fogyasztói réteget, őket az idősök felé forduló riválisok gyűjtik majd be.

Mivel a reklámkommunikáció manapság is többnyire a termék fogyasztóinak átlag-életkoránál fiatalabbnak szól, ezért az idősök csoportja alig rezonál a reklámokra. Van termék, aminél a fiatalos reklám éppenséggel vonzó lehet az idősöknek, de sok esetben éppen fordítva. Másik oldalról viszont ugyanúgy nem érdemes kizárólag idősöknek hir-detni, mert komoly kockázattal jár, és bár bizonyos esetekben bejöhét ez a stratégia is, a legtöbbszor viszont nem. Éppen ezért e kérdésben sem lehet általánosítani.¹³

Az OMD nemzetközi UFO kutatása szerint az idősök körében legnépszerűbb té-véreklámok életkor-semleges, nem kifejezetten nekik szóló darabok voltak (például a Peugeot 206 és a Stella Artois egy-egy reklámja, az olimpiai úszós Guinness-reklám és a Honda reklámok), a rokonszenv fő okának a reklámok minőségét, kreativitását, kidolgozottságát jelölték meg. Az is kiderült, hogy az idősök nem feltétlenül igénylik, hogy egy reklámban idősök szerepeljenek, a nélkül is azonosulni tudnak vele. A fia-talokat és idősöket egyaránt sikeresen megszólító életkor-semleges reklám másik jó példája az Apple egyik iPod kampánya, melyhez az U2 zenekar használták, mert ők minden korcsoportban népszerűek.¹⁴ A jövő útja az életkor-semleges, fiatalnak-idős-nek egyaránt vonzó reklám, amit sokféle médiacsatornán futtatnak (neutral creative – varied media).

Mivel az idősök fogyasztói ízlés, igények szempontjából szinte ugyanannyira tagol-tak, mint a fiatalok, nem lehet általánosan érvényes, egységes reklám-kommunikációval előállni – kutatásokon alapuló fogyasztói csoportokra kell bontani őket, s mindegyikhez külön marketingstratégiát kell kidolgozni.¹⁵

Az idősöknél arra is érdemes gondolni, hogy fogyasztóként megnyerve őket egyfajta multiplikátor hatás érhető el rajtuk keresztül a szűkebb környezetükre. A seniorok ugyan-is jelentős hatással vannak gyermekeik, unokáik fogyasztói szokásaira, választásaira is. Különösen azokra a felnőttekre, akik még mindig a szüleiknél élnek, illetve azokra a csa-ládosokra, akiknél a nagyszülők sokat vigyáznak az unokákra. A pénzügyi szolgáltatások igénybevételénél tipikusan nagy az idősök befolyása. A fiatalok márkaválasztása pedig visszafelé hatással van a fiatalosságukat megőrizni akaró idősökre.

Az idősöknél továbbá nagy szerepe van a „szájreklámnak” nevezett (word of mouth, WOM) jelenségnek – a fogyasztók egymás közötti kommunikációjának, ami-kor átadják egymásnak az adott termékkel, reklámmal kapcsolatos élményeiket, benyo-másaikat, tapasztalataikat.

(Az időseknek szánt reklámkommunikáció stílusa, nyelvezete, üzenete) A korcsoport heterogenitása dacára néhány kiindulópont általánosságban vázolható: az idősek az életörömet sugárzó, aktív, természetes dolgokat kedvelik, az ilyen stílusú reklámot fogadják szívesen, ami nem az idősödés problémáira fókuszál, hanem pozitív üzenetet közvetít az idősek számára.

Megszólítás. Az életkort, az időséget nem szabad a kommunikáció központjába állítani, nem célszerű öregnek címkézni az 50 fölötti fogyasztókat. Főleg az idős embereknek hangsúlyozniuk, hogy időseknek szólnak, nem kell erre kifejezetten utalni, e nélkül nagyobb valószínűséggel ragadja meg őket a termék. Nagyrészt azért, mivel a szeniorok a koruknál jóval fiatalabbnak érzik magukat, és az életkorukra való utalást kényelmetlennek érzik – főleg azok, akik megbélyegzőnek érzik az idős kifejezést –, és nem is vonatkoztatják magukra (az nem nekik szól), ennek következtében közönyösebbek lesznek a termék iránt. Figyelembe kell tehát venni, hogy mennyi idősnek érzik magukat, s mivel általában koruknál bő egy évtizeddel kevesebbnek, ezért a nekik szánt kommunikációt a 40-50 éves korhoz kell igazítani. Az életkor-behatárolásos kommunikáció azért sem célszerű, mert ezzel más korcsoportokat eleve kizárunk, elriasztunk a lehetséges vásárlói körből. Hagyni kell, hogy az ügyfél maga dönthesse el, hogy a termék célcsoportjába tartozik vagy sem.¹⁶ Az idős fogyasztókhoz eljutás másik módja, anélkül, hogy a korukra utalást tennénk, ha olyan napszakra, órára időzítjük a reklám sugárzását, amikor főképpen ők érhetőek el (pl. késő délelőtt, kora délután).

Ugyanakkor a szeniorok teljesen normálisnak érzik a korukat (némi lefelé módosítással), a marketingnek is ezt kell tennie, nem kell őket a reklámokban túlfiatalítani-fiatalosítani, a reklám legyen valamennyire fiatalos, de ne fiatal, azaz ne ábrázolja fiatakként az időseket. A felmérések szerint az 50 év fölöttiek 55%-a szerint az időseknek szánt reklámokkal az egyik fő baj, hogy fiatalok készítik, akiknek fogalmuk sincs az érett korúakról.¹⁷

Ha az idősek életkorát említjük, akkor mindenképpen pozitív módon kell utalni az idősökre, kidomborítva az idősödés pozitív oldalát (élettapasztalat, hozzáértés, tudás, bölcsesség, nagyszülőség). Az a reklám lesz vonzó az időseknek, ahol a nagy élettapasztalatukat hangsúlyozzák, akiknek a tanácsai sokat érnek, és a pozitívan ábrázolt időskor humorral vegyítve jelenik meg.¹⁸ Nagyszülőként is érdemes megszólítani őket, mert több elkölthető pénzeszközük van, mint a fiatal szülőknél, és az unokákra szívesen költenek. Az idősökre való utalás akkor szükséges, ha az időskori fogyatékoságokkal kapcsolatos termékről van szó (pl. hallókészülék), vagy az időskorhoz speciális engedményeket, akciókat kötnek.¹⁹

Tartalom. A reklámokat az idősek más szemmel nézik, mint a fiatalok. Náluk többnyire nem az érzelmi aspektus áll előtérben, nem érdekli őket a külső, főleg nem egy reklámé. Tartalmat, konkrét információkat várnak a termék valódi hasznáról, előnyeiről. A termék használhatósága az időseknél alapszempont, a reklám legyen informatív és szakszerű, tegye világossá, mire jó, mire kínál megoldást, szóljanak érvek, tények, információk a termék mellett. Egy időseknek szóló reklám ugyanakkor kevés szöveget tartalmaz, üzenete világosan és egyszerűen megfogalmazott, a túlbonyolított ügyek elriasztják az időseket, a reklám egy termékvariánsot mutasson, egy árat, és egy üzenetet, néhány ütős érveléssel alátámasztva. Olyan kulcsszavakat érdemes bennük használni, melyeket az idősek magukénak, fontosnak éreznek, ilyen például a minőség, a kényelem, a biztonság, az önállóság, a tartósság, a hagyomány.²⁰

Alapszempont a reklám szavahihetősége, hitelessége. Az idősek kritikusak, bizalmatlanok, a fiataloknál is szkeptikusabbak a reklámok iránt. Sok rossz tapasztalatuk van

piacról, termékekről, reklámokról, rutinos és profi fogyasztók. Egy szavahihető, korrekt, az üres lözongokat mellőző reklámot ezért sokra becsülnék (ne fáraszuk például a nyugdíjasokat azzal, hogy milyen csodaszép az életük).

Mindemellett lehet a reklám érzelmes, ötletes és pozitívan (nem gúnyolódóan) humoros is, de csak emellett. Ez nehéz műfaj, hiszen nehéz találni minden korcsoportnak tetsző humort. Egy jó idősreklám vitalitást, életörömet, pozitív hangulatot áraszt; aktív, jókedvű, de teljesen természetesen viselkedő embereket ábrázol, szerepelhetnek benne romantikus párok, generációkat összekötő motívumok, gyerekek és a természet (állatok, tájak) is.²¹

Releváns szempont az is, hogy az időseknek szóló reklám milyen értékeket hangsúlyozzon. Alapvetően érdemes utalni az egészségre, a szépségre (közvetett módon rengeteg termék visszavezethető ezekre); illetve arra, hogy a termék használata erősíti a jó életérzést, életörömet, jó kedvet, szórakozást nyújt (pl. egy üveg jó bor, egy szép autó).

A fiatalosan, aktívan, egészségtudatosan élő időseket egy lendületes, dinamikus idősképet felmutató reklám meg tud fogni. Ez a csoport az idősek jelentős szegmense, akik a nyugdíjba vonulás után a rengeteg szabad idejükkel aktívan, tartalmasan akarnak élni.

Azt se feledjük, hogy nincs univerzálisan teríthető reklám, a civilizációs-nemzeti, kulturális sajátosságokra is tekintettel kell lenni. A De Beers gyémántcég például ugyanazt a kampányt akarta levezényelni az USA-ban és Japánban, de az előzetes felmérésekből kiderült, hogy ez nem célravezető. Amerikában általában a férfiak vesznek ékszert a párjuknak, míg Japánban a nők, és azon belül főleg az idős nők maguknak. A reklámmal tehát az USA-ban a férfiakat, Japánban az idős nőket kellett megszólítani.²²

Forma, képi világ. Ami a megformálást illeti, az időseknek szóló reklám legyen világos, átlátható, strukturált – a nagyon zavaros, színes, zsúfolt tipográfia, a látványos képek, dekoratív illusztrációk, a bonyolult, sokvágásos klipek a fiatalokat vonzzák, az időseket azonban nem. A feliratok és a képek erősítsék meg egymást, az üzenetet. A reklám színvilága sem lényegtelen aspektus, meleg és pasztellszíneket érdemes használni, hogy ne legyen túl tarka, túl harsány, túl éles.

Nosztalgiaira építés. A retro manapság nagy divat – termékben, reklámban egyaránt. Több autógyártó cég elővette régi, jól bevált, legendás modelljeit és modernizált változatban újra piacra dobta, a Nike megvette, és újra piacra vezette a 70-es évekig divatos Converse cég márkanevét és termékeit. A korabeli zenékkal, filmbejátszásokkal előidézett nosztalgia érzésére alapozva lehet az eladásokat növelni. Érdekes, hogy elég keveset használnak ehhez idős hírességeket (pl. a szelíd motoros Dennis Hopper idős korában reklámozta autót és ruházati céget). Inkább eleve speciálisan időseknek szóló termékek esetében használnak idős celebeket (egészségügyi, pénzügyi cégek), de ilyenkor nem nosztalgiaakéletről van szó.²³

Zene. Mivel a reklámok 70%-a rádióban és tévében tűnik fel, a reklámmuzika kulcselem, atmoszférát teremt, a terméket illusztrálja, karakteressé, egyedivé, emlékezetessé teszi, érzelmileg telíti, a jól eltalált zenei aláfestés lendíti a reklám hatásán. A reklámmuzika küldetése, hogy megerősítse a képi és szövegbeli üzenetet, legyen aktív, életvidám, természetes, és főként jellegzetes. A cégnek, a terméknek lehet akár egy állandó, rövid zenei motívuma, szignálja, ami mindig visszaköszön a reklámjaiban. A 60-as, 70-es évek híres zenéit érdemes az idősek felé használni, mivel a fiatal korukban kedvelt zenéiket szeretik később is leginkább, és ezek a muzsikák jó érzéseket keltenek bennük. Ennek szellemében készültek Amerikában Mercedes és Cadillac reklámok Janis Joplin és Lep Zepplin zenével. De a zeneválasztás még nem elég az üdvösséghez, az idősek megnyeréséhez. Egy angliai kutatásból kiderült, hogy 35 éves kor fölött az emberek jóval kevésbé kötötték a termékeket a reklámok zenéjéhez, mint a fiatalok, vagyis az idősek kevésbé kapcsolják össze a szeretett zenéiket termékekkel.²⁴

1. táblázat. A reklámok megítélése fiatal és időskorban (%)

	14–29 évesek	30–49 évesek	50+	Együtt
Hasznos információkat, tippeteket ad	66,9	62,1	55,1	59,9
Jó áttekintést, segítséget adnak	64,9	59,6	53,3	57,9
Viccesek és szórakoztatóak	73,2	67,0	55,9	63,2
Szívesen néznek, hallgatnak reklámot	47,0	42,4	35,7	40,3

Forrás: Meyer-Hentschel 2009, 38. o.

Nyelvezet. Nem angol nyelvterületen a fiatalok körében világszerte népszerű anglicizmusok használata kerüendő, sok idős nem beszél angolul, de a többiek is főlegesenek, fásztónak tartják az ilyen kifejezéseket. Az anglicizmusok Nyugat-Európán belül német és skandináv területen hódítanak elsősorban, a frankofon és mediterrán államok reklámjainál ez nem jellemző. A köztes-európai régió volt szocialista országaiban szintén rendkívül erőteljes az angol kifejezések beszivárgása a közbeszédbe.

Az angol szavak reklámokban való használata még egy olyan országban is zavaró, ahol elég sokan beszélnek angolul. A németországi reklámok, hirdetések például tele vannak angol szavakkal, kifejezésekkel, ez a „denglich” keveréknyelv az időseket inkább taszítja. A felmérések szerint a német népesség fele nem érti a reklámok angol szavait. Kimutatták azt is, hogy a tisztán német nyelvű reklámszlogenek sokkal erősebb hatással vannak a fogyasztókra, mint az angol szavakkal megtűzdeltek – és ez még a fiatalokra is igaz, szinte teljesen független életkortól, nemtől, képzettségtől. Vagyis téves az a képzet, hogy a denglich reklámok figyelemfelkeltőbbek, ennek éppen az ellenkezője igaz. A legnagyobb hatású szlogenek anyanyelvűek, rövidek és provokatívak.²⁵

Az ezüstkoriúak a fiatalok nyelvezetét sem értékelik egy reklámban, hiszen az minden, csak nem udvarias és tiszteletteljes. A szakkifejezések használata sem célszerű, a termék hasznosságára és nem a működési-technikai háttérinformációkra kíváncsiak. Írott szövegnél lényeges a nagy és olvasható betűtípus, a betűk feketék, kontrasztosak, a mondatok legyenek rövidek, pozitívak, jelen idejűek, kevés idegen szóval.

(A reklám szereplői, reklámarcok – idősebb szereplők használata) Az idősbárát új marketingkommunikáció részeként érdemes az univerzálisnak szánt (tehát nem csak kifejezetten időseknek szóló) termékeket is idősebb modellekkel reklámozni, egy 60 éves jobban vonz egy árucikk, ha egy ötvenéves reklámozza egy 25 éves helyett, a korcsoport ugyanis nem tagadja le drasztikusan a korát, nem tekinti magát fiatalnak. A reklámok tekintetében elkerülhetetlen a változás, egyre több idősebb modell jelenik meg, illetve fog megjelenni a reklámokban.²⁶

Többé-kevésbé helytálló általánosítás, hogy a reklámokat a szubjektív-kognitív életkornak megfelelő szereplőkkel kell ellátni az idősek hatékony megszólításához. Az idősek ugyanis az olyan reklámokkal tudnak leginkább azonosulni, amiben az őket reprezentáló szereplő az ő valós koruknál 10-15 évvel fiatalabbnak néz ki – a 65 évesek például az 50 év körüli szereplőket kedvelik leginkább. Egy ilyen életkorú híresség,

közszereplő, vagy presztízsfoglalkozású illető (pl. orvos) szerepeltetése még vonzóbbá teszi a reklámot. Számos modellügynökség foglalkoztat ma már idősebb modelleket.

Az idősmarketingben ezt felismerve évek óta gyakorlat, hogy a reklámokban a célcsoportnál körülbelül egy évtizeddel fiatalabb modelleket szerepeltetnek. Azonban még ez sem feltétlenül és mindig vezet sikerhez. Hiába érzik magukat az idősök egy évtizeddel fiatalabbnak a koruknál, ettől még nem biztos, hogy a példaképeiket is az ennyivel fiatalabbak között keresik. Erre már a reklámügynökségek is rájöttek, mert a fiatalabb, középkorú reklámárokkal eladni kívánt egyes árucikkekre a várakozásoktól eltérően nem rezonáltak pozitívan az idősök. Nem törvényszerű tehát, hogy a valós vagy szubjektív koruknak megfelelő idős szereplők szimpatikusak lesznek az idős fogyasztóknak, ez nem általános recept: a legtöbb terméknel, reklámnál működhet, máskor azonban nem.²⁷

Egyáltalán nem könnyű tehát eltalálni, milyen korú modellt érdemes alkalmazni. (Milyen korú-kínézetű nőmodell segíthet például megragadni egy 60 éves, 52-nek kinéző, magát 46 évesnek érző nő érdeklődését?) A reklámmodelleknek autentikusan le kellene képezniük a korcsoportot, hogy annak hiteles, de vonzó, megnyerő tagjai legyenek.

A szeniorok körében növekszik az idős szereplőkkel készített reklámok népszerűsége, az ilyenek 1999-ben az 50 éven túliak 63%-ának, 2003-ban már 70%-nak tetszettek.²⁸

Erősen ajánlott a fiatalokat és idős szereplőket egyaránt felvonultató intergenerációs reklámok alkalmazása, mivel az idősök a társadalom integráns része kívánnak maradni, és az ilyen reklám ezt a vágyat elégíti ki. A több generációt felvonultató reklámok erősítik az idősök öntudatát, önbizalmát, főként, ha az idős szereplők tanácsot adnak a fiataloknak.

Összegzőképpen elmondható, hogy nem szükséges az idősöknek is szóló reklámoknál a fiatalok megszólításához képest nagyon mást kitalálni – kis módosításokkal az idősök könnyen elérhetők. Stroud szerint négy alapszabályt kell követnünk, ha sikeresen szeretnénk kommunikálni velük: a megfelelő médiumot válasszuk ki; lássuk-ábrázoljuk a világot az ő szemükkal; kezeljük őket teljes értékű emberként, tisztelettel, megbecsüléssel; bánjunk velük úgy, hogy nem sok mindenben különböznek a fiataloktól.²⁹

Már az évezred elején megfogalmazódtak azok az arany szabály-gyűjtemények, melyek megpróbálták röviden és plasztikusan összefoglalni, milyen legyen az 50+ korosztályt célzó reklám. Az egyik forrás 9 ilyen tanácsot gyűjtött össze:³⁰

1. Put them in the picture: szerepeljenek idősök a reklámban, mégpedig úgy, ahogyan ők látják magukat (nagy szülőként is, de ne csak úgy).
2. Think younger: mivel 10-15 évvel fiatalabbnak érzik magukat – kínézetre is, ezért koruknál fiatalosabban, aktív, egészséges, életvidám módon kell ábrázolni őket.
3. Get it together: szinte mindegyikük párkapcsolatban él, így érdemes utalni rájuk.
4. Sex: yes we said sex: nekik is van érzelmi, szerelmi életük, ezt is fel lehet használni.
5. Treat them like grown-ups: kezeljük felnőttként, tisztelettel őket, tapasztaltak, felelősségteljesek, sok idejük van és minőséget várnak el.
6. Let them see it in writing: legyen informatív, felvilágosító a reklám, a tévés változat is leírt szövegekkel kiegészítve.
7. Put a twinkle in their eyes: a tanult, öntudatos idősök vevők az iróniára és a jó humorra.
8. Make them the stars of your show: a korcsoport tagjai nagy véleményvezérek, hitelesek és tekintélyük van. Ilyen korú hírességek, szereplők legyenek a reklámban.
9. Don't call them names: az idősségről szó ne essék.

(Példák az idősök felé nyitó sikeres és sikertelen reklámokra – nincs általános szabály) A pozitív áttörést a Nivea Vital sikertörténete hozta. A hamburgi Beiersdorf konzern korán felismerte az idők szavát, és 1994-ben Nivea Vital néven új termékcsaláddal állt elő, amelyet kifejezetten idősebb nőknek szántak, ám a reklámkampányban nem említettek életkort, az csupán a bőr állapotára gyakorolt jótékony hatásáról szólt, és a terméket az „érett” bőrre ajánlották. A reklámkampányt is számukra dolgozták ki, a megcélzott korcsoporthoz tartozó, 52 éves, életkorának megfelelően kinéző, ősz hajjú hölgygel reklámozták, aki a fotókon önfeledten nevetett, sugárzott róla az életöröm. A cég bizonytalan volt, nem mert elsőre nagyot kockáztatni, ezért először csak Svájcban vezették be a terméket. A versenytársak és a marketingszakértők biztos bukást jósoltak, ők még mindig abban a stratégiában hittek, hogy az idősöket is fiatal arcokkal lehet megnyerni, hiszen a nők 50 fölött is 30 évesnek szeretnének látszani. Nem lett igazuk: a valóságghú reklámnak köszönhetően a Vital áttűtő és ráadásul tartós siker lett, a 2000-es években is az egyik vezető termékcsalád volt Németországban, tíz évvel a bevezetése után évente 5 millió darabot értékesítettek belőle. A reklám sikerét közvélemény-kutatások is alátámasztják: míg hagyományos kozmetikai reklámot a megkérdezettek 30%-a tudott felidézni, a Vitalra 51% emlékezett, 80%-nak tetszett is a reklám.³¹ Az eset rávilágít arra is, hogy bizonyos termékeknel mégis érdemes kifejezetten az idősöket megszólítani. Mivel a fiatalok és az idősök bőre más, ezért más típusú ápolásukra van szükségük, így differenciált termékkel volt értelme az idősöket megcélolni. Sok konkurens cég megpróbálta utánozni a Vital sikerreceptjét, de ez nem olyan egyszerű. Sikerük titka a hitelesség, az, hogy komolyan vették a fogyasztóikat: valóban azt és úgy nyújtották az idősöknek termékben és reklámban, amit azok elvárnak, amire szükségük van.

A minden korcsoport igényeinek megfelelni igyekvő reklámkampány ma még elég ritka, de azért több pozitív példát is találni lehet. Ezekből a példák közül arra is következtethetünk, hogy a különböző hasznos tanácsok dacára nincs általános szabály, hogyan és milyen reklámokkal lehet megnyerni az idősöket. Teljesen eltérő stílusú hirdetések is letalálhatók lehetnek minden korosztályban, bár abban többnyire hasonlítanak, hogy humorosak.

Minden idők öt legkedveltebb angol hirdetésének egyike a Hamlet szivar mintegy három évtizede készült reklámja. Egy 50 év körüli férfi ül egy automata fotófülkében, próbál mosolyogni, de a gép nem exponál. Ezért egy idő után elkezd mocorogni, igazgatja a haját, ekkor készül az első fotó, amire dühében grimaszolni kezd, ezt örökíti meg a második fotó, mire ugrik egyet és a szék összetörik alatta, és ő lezuhan a földre. Vágás: a férfi rágyújt és teljesen kisimul. Jól sikerült a Guinness egyik sörreklámja, amiben egy hajdani úszóbajnok szerepel idősen, aki fogadásból elúszik a kikötői bójáig és vissza, amíg a kocsmáros lecsapolja a pint sörét. A fiataloknak cool volt, az idősöknek pedig a fiatalosság, illetve az idősen elért teljesítmény tisztelete miatt volt rokonszenves.

Az egyébként fiataloknak szóló márkának elkönyvelt Nike 2004-ben készített egy nosztalgikus, többgenerációs szereplőgárdával forgatott szenvedélyes, érzelmeket mozgató reklámot. Az alapötletet az adta, hogy 1918 után 2004-ben nyerte meg a Boston Red Sox újra az amerikai baseball bajnokságot. A nyitóképen két gyerek nézi szüleiivel a stadionban az 1918-as döntőt, majd a reklám ideje alatt a két fiú mindig meccset néz, de közben telnek az évek, a szülők helyett már a barátokkal, feleségekkel, később gyerekeikkel, unokáikkal nézik mindig az adott korszaknak megfelelő ruhákban, és eljutnak egészen a 2004-es győzelem ekstsztázisáig, amire 86 évet vártak.³²

Egy német cég a higiénés termékeihez két reklámot készítettett, az egyikben fiatal, a másikban idősebb nők szerepelnek, mindkettőben aktívak, tevékenyek és mosolygósak a szereplők. Az üzenet világos: az árucikkre idősnek, fiatalnak egyaránt szüksége van, segítségével minden korosztálybeli nő könnyebben el tudja látni mindennapi teendőit. Vagyis itt

időseket és fiatalokat egyaránt egészségesnek és életerősnek ábrázoltak, az idősekre nem húzták rá a beteg stigmát. Hasonló stratégiát választott az egyik német optikai üzletlánc. Több reklámfilmert is forgattak, mindegyikben különböző korosztályú emberek szerepeltek, azt üzenve ezzel, hogy egy jó szemüvegre minden életkorban szükség lehet.³³

Az Unilever Dove termékcsaládjának „Campaign for real beauty” kampánya egyszerre volt reklám és PR, mivel meg akarta változtatni a női szépséggel kapcsolatos beidegződéseket, hogy ne csak a fiatalat lássák szépnek az emberek. A kampány előtt kutatást végeztek arról, hogy a nők szerint mi a szép és hogyan látják önmagukat. A reklámkampány hat darab, egy-egy kérdéssel ellátott fényképes hirdetésből állt, három fotón egy-egy 22-35 év közötti fiatal nő arcképe, a másik három fényképen egy-egy idősebb asszony portréja szerepelt. Az idősebb nők egyike sem volt profi modell, hanem amatőr, átlagos, hétköznapi emberek (két negyvenes és egy 96 éves). A három „idős” hölgyes változaton a következő kérdések szerepeltek:

- Elfogadja valaha a társadalom, hogy egy idős nő is lehet gyönyörű? (Ezen a képen szerepelt a 96 éves asszony).
- Miért ne érezhetné jól magát egy nő ősz hajjal?
- Lehet egy nő vonzóbb 40 évesen, mint 20 évesen?³⁴

(Időseknek szóló sikeres reklámstratégiák az idős kifejezés elkerülésével) Pozitív, sikeres példákat főként a vendéglátás, a hotelek és utazási irodák világában találunk. Az egyik jelentős angol utazási iroda, a néhány éve lecserélte a „Szívében fiatal” (Young at Heart) jelmondatát, amit csaknem negyedszázadon át használt, mivel azt érzékelték, hogy ezzel az öregséget sugallják, miközben a mai 55 éven túliak nem tartják magukat idősnek. Egy másik cég, a szimplán „55 év fölötti utazóknak” (55+ Travellers) címkéjű linket tett fel a honlapjára, amivel elkerülte az idős vagy annak bármilyen szinonim megfogalmazását. Az egyik hotellánc a kifejezetten idős vendégekre szakosodó hoteljait úgy reklámozza, hogy a tradíciókat, a kiszolgálás minőségét hangsúlyozza, miközben életkorra, idősségre egy szóval sem utal. Egy utazási iroda külön kínál programokat a 45–65, a 65–70 éves, és a 70 éven felüli korosztálynak, és mindegyiket más stílusban teszi. Nem nevezi idősnek egyik csoportot sem, csupán adott életkorú utazóknak szólítja őket. A programok az idősebb célcsoportoknak egyszerűbbek, fizikailag kevésbé megterhelőek, a nyugodt pihenést célozzák.³⁵

(Rossz példák, elrontott idősreklámok) A Volkswagennek a 2004-es év rosszul sikerült: az eladások stagnáltak, az új Golf elsősorban az ára és a nem túl jó reklámkampánya miatt nem fogyott úgy, ahogyan azt remélték. Ami a reklámot illeti, viccesre próbálták venni, és azt sugallták, hogy nagyot változott az autó, ám a fogás visszafelé sült el, elriasztotta a vevőket. A VW idős és tapasztalt vevői éppen a márka óvatos változtatásait becsülték, az új Golfok sosem voltak nagyon mások, hanem egyszerűen csak jobbák az elődeiknél. Az eddigi stratégia ezzel a reklámmal megdőlt, és ez nem tetszett a márka idős fogyasztóinak.

A Novartis leányvállalata az „idős” kifejezés direkt használatával követett el hibát. A cég felismerte, hogy idősök is vásárolnak bébiételeket, ezért ellátta egy idősekre utaló címkével a termékeit, ezt követően azonban a forgalma semmivel sem növekedett. Az idős fogyasztókat inkább zavarba hozta, elriasztotta, hogy egy alapvetően gyermekeknek szánt termékkel kapcsolatban explicit és látványos módon megszólították őket.

Néhány cég egymáshoz hasonlóan elrontott stratégiával próbálkozott az idős vevők megnyerésével. Így járt például a 90-es években a Kraft is, amikor egy 78 éves gazdával reklámozta a Milkát, akivel az öregek erejét, dinamizmusát szándékoztak szimbolizálni. Ám a felvételek nem csak a gazda természetes közegében, a földeken készültek, hanem

egy diszkóban is, ahol az öreg fiatalos szlengben kiabált. Az öreg gazda kultfigura lett – ám csakis a fiatalok körében, akik karikatúrának, viccnek fogták fel az egészet. Az idősök viszont gúnyolódásnak érzékelték a reklámot, és elutasították.³⁶

Hogy milyen könnyű a megnyerni kívánt célcsoportot rosszul megkönyékezni, jó példa még a Johnson & Johnson amerikai konzern esete a 80-as évek közepéről. Új sampont (Affinity) vezettek be a piacra, amit kifejezetten a 40 éven felüli, ősz hajú nőknek kínáltak. A reklámszlogen a következő lett: *against old hair* – az öreg haj ellen, ami a termék csomagolásán is nagy betűkkel szerepelt. Senki nem volt hajlandó egy ilyen árucikket a kasszához vinni, hogy mindenki lássa, milyen problémája van a hajának. Ez volt a konzern történetének egyik legnagyobb bukása.³⁷ Az utóbbi példa azt is mutatja, hogy Amerikában már korán felismerték az idős korosztályok jelentős vásárlóerejét. Egyre több amerikai cég áll elő idősöknek szánt termékekkel, és időközben meg is találták a szükséges stílust és nyelvezetet: egy idősöknek szánt árucikk messziről megismerhető: barátságosan nevető idős férfiak és nők arca látható a csomagoláson.

(Idősök a magyarországi tévéreklámokban) A marketing egyik kulcsterülete a televíziós reklám, tekintettel az idősök tévénézési szokásaira különösen érdemes elemezni, milyen képet sugallnak ezek a reklámok az idősokről. Magyarországon már több kutatás vizsgálta az idősök (50+) magyar kereskedelmi és közszolgálati televíziós reklámokban való megjelenését. Több száz reklám elemzése alapján mindegyik esetben az derült ki, hogy az idősök alig jelennek meg a reklámokban, és akkor is inkább negatív összefüggésben. Az egyik kutatásban a vizsgált 350 reklám 77%-a nem foglalkozott az idősökkel, illetve nem jelent meg bennük idős szereplő. A reklámok 18%-a használt idős statisztákat, szereplőket, egy másik vizsgálat 100 reklámból mindössze hat ilyet talált.³⁸

A mennyiségi adat önmagában még nem árul el mindent, attól még, hogy az idősök kevés reklámban szerepelnek, akár pozitív színben is feltűnhetnek bennük. A vizsgálatok azonban nem ezt igazolták. Azokban a reklámokban, melyekben idősök szerepeltek, alig az ötödében ábrázolták az idősöket pozitívan (értelmes tanácsadó, narrátor, beszélgető, segítő – a magyar reklámokban a nyugat-európaiakhoz képest kevés az idős narrátor). A reklámok 22%-ában negatívan ábrázolták őket (vicc tárgy, rossz tanácsadó, szomorkodó, beteg ember), míg semleges, lényegtelen háttérszerepben az esetek negyedében tűntek fel.³⁹

A kutatások következtetése a reklámok tartalma alapján az volt, hogy a reklámszakma szerint az idős emberek nem jók semmire, ezért eleve foglalkozni sem érdemes velük. Jobbára csak akkor szerepeltetnek idősöket, ha kifejezetten idős szerepről van szó, ezen kívül ritkán pozitív figurák, inkább statiszták vagy negatív, nevetséges szereplők.

Magyarországon 10 éve még kezdeti stádiumban voltak azok a próbálkozások, melyek szakítanak az idősök diszkriminatív ábrázolásával, de több esetben kudarcot vallott a jó szándék, a pozitív ábrázolás is sokszor visszatetsző és irreális: az „egészségtől kicsattanó, *keep smiling*-tekintetű” idősöknek nincs sok közük a valósághoz. Néhány reklám azért ebből a szempontból jól etalált, az idősök ezekben okos, tapasztalt segítői a fiataloknak, akiknek érdemes a józan tanácsaira hallgatni. Ilyen például a korosabb híres színésznővel forgatott tisztítószeres reklám, vagy az egyik nagypapás chips-reklám.⁴⁰

A magyarországi reklámipar és marketing idegenkedése az idősöktől több tényezőre is visszavezethető. Kétségtelenül ok lehet a hazai 50+ korcsoport átlagosan szerény anyagi, jövedelmi helyzete. Szerepet játszhat az a máshol is megfigyelhető jelenség, hogy a reklámszakemberek a saját, idősökkel szembeni negatív előfeltevéseikből, beállítódásaikból indulnak ki. A fő ok mélyebb, ez az előítéletes beállítódás visszatükrözi azt, ahogyan a magyar társadalom az idősokről vélekedik. Ezt alátámasztja, hogy az idősöket rossz fényben feltüntető reklámok idehaza népszerűek, legalábbis a fiatalabbak körében.

(Saját kutatási eredményeink 2012 őszén és 2018 tavaszán) 2012 októberében saját kutatást végeztünk az idősek tévéreklámokban megjelenítésének témájában. Kéthetes periódus alatt a főbb közszolgálati és kereskedelmi csatornákon (m1, TV2, RTL Klub, Viasat3) futó összes reklámot (180-at) megnéztük, és azt vizsgáltuk, mennyire tekintik célcsoportnak az időseket, hogyan szerepelnek az idősek a reklámokban. Az időseknek szánt reklámok főműsor-időben, a késő délutáni és esti órákban alig-alig bukkantak fel a televízióadásokban, azokat inkább délelőttönként sugározták, nevezetesen akkor, amikor a tévézők között arányaiban a legtöbb idős ember található.

Kutatásunk nagy részben megerősítette a korábbi hasonló vizsgálatok eredményeit. Idehaza 2012 végén is a reklámok töredéke szólt időseknek, illetve vonultatott fel idős szereplőt. A 180 reklám csaknem 90%-ában, egészen pontosan 161 esetben egyáltalán nem tűnt fel 50 évnél idősebb szereplő, és ezek a reklámanyagok nem is szólították meg az időseket. Mindössze 19 reklámban (vagyis nagyjából minden tizedikben) találkozhattunk idős szereplőkkel. Ezek közül csupán három anyag szólt kifejezetten időseknek szánt termékekről (Supradyn 50+, Proenzi3, Corega műfogor), ezeket érthetően idős szereplőkkel is forgatták le. Tartalomelemzést is végeztünk, a három reklám pozitív, kedvező színben tüntette fel az időseket, különösen a Supradyn idősábrázolása sikerült kiválóan, a bicikliző, sportos ötvenes férfi figurája jól eltalált. A többi 16, nem időseknek szánt termékről szóló reklámban korosabb szereplők is feltűnnek, többségében (13 esetben) pozitív és életszerű beállítással. Közülük öt reklám idős főszereplővel készült, további 8 reklámban idős mellékszereplők, háttérszereplők, statiszták tűntek fel.⁴¹

A tartalomelemzés során csupán három olyan reklámot találtunk, melyben probléma az idősábrázolás. Ebből kettő a Nestea termékhez fűződik, mindegyiket lendületes képekkel, egy fiatal és egy idős főszereplővel forgatták le. Az üdítőitalos reklámokban eddig szinte mindig fiatalok szerepeltek, ezért a Nestea újítása izgalmas fejlemény, ám az egyik darabban az idős hölgyet habár pozitívan, de teljesen irreális módon fiatalosan ábrázolták (például tíz méter magas sziklafalról veti magát a tengerbe), míg a másik anyagban az idős férfi szinte debil, fura figuraként tűnik fel. Kifejezetten negatív beállítással egyetlen reklám jelenített meg idős szereplőt: az Erste Bank egyik lakáshiteles alkotása a rosszindulatú idős főbérő nővel.

2018. március végén megismételtük a vizsgálatot, és egy hét alatt összesen 209 reklámot találtunk az egyes televíziós csatornákon, melyek közül 191 reklámnak (az összes reklám 91,8%-a) egyáltalán nem volt semmilyen idős vonatkozása (sem termékben, sem a szereplőkben, bármiféle utalásban). 18 reklámot forgattak le részben vagy egészében idős szereplőkkel (az összes reklám 8,2%-a), egy kivételével (Fujitsu, az idős hárpia anyós alaptípusával) ezek mindegyikében az időseket pozitívan (vagy semleges módon az apróbb mellékszerepekben) ábrázolták, ami kétségek nélkül némi előrelépés a korábbi adatfelvételekhez képest. Ezekből mindössze három reklám szólt kifejezetten és kizárólag időseknek (két gyógyszer – Prostatol uno, Dolgit, illetve 4 Life Direct, idősek életbiztosítása). a többi 14 univerzális reklámnak minősíthető. Közülük 6 esetben az idősek mellékszerepekben tűntek fel, a többi 8-ban pedig a több főszereplő egyikeként, vagy kizárólagos főszereplőként.⁴²

Ezekből a reklámokból megítélésünk szerint újításuk és kreativitásuk miatt a Burger King, a Coca Cola reklámokat érdemes külön kiemelni. A gyorséttermi láncok, illetve a szénsavas üdítők hagyományosan a fiatalokra összpontosítanak, vagyis esetükben egy nagyon régi trend tört meg, előbbi a steak krumplit, utóbbi a Zero kólát reklámozza rendkívül ötletesen. (A Coca Cola reklámja némileg az 5 évvel ezelőtti Nestea reklámokat idézi, szintén merészen, de azért visszafogottabban.)

2. táblázat. Idős-szerepek magyarországi reklámokban

	2012. október	2018. március
Nincs idős szereplő, nem időseknek szól	161	191
Reklám idős-szereplővel	19	17
Negatív vagy irreális idősábrázolás	3	1
Pozitív és reális időskép	16	17
Időstermék idős szereplővel	3	3
Egyéb reklám idős főszereplővel	5	8
Egyéb reklám idős háttérszereplővel	8	6

Forrás: saját kutatás

Összességében a Magyarországon futó tévéreklámok között alig-alig találni idős szereplőkkel forgatott és/vagy időseknek szóló reklámokat. Ugyanakkor apró trend-szerű előrelépéseket lehet érzékelni a 10 és az 5 évvel ezelőtti, illetve a mai helyzet összevetéséből. Amennyiben ugyanis idős szereplők is feltűnnek a képernyőn, őket zömmel pozitív színben tüntetik fel, valamint a korábban kizárólag fiatalokkal reklámozott, világszerte népszerű „kulcstermékek” esetében is megjelentek már rokon-szenves idős szereplők.

(A médiacsatorna kiválasztása) Az elektronikus médiumokban érdekesebb szórakoztatóbb, az írott médiában pedig informatívabb reklámokat elhelyezni – az idősek megszólításának a szempontjából is.

Televízió, rádió. A tévével és a rádióval a korcsoport nagy része elérhető, de az itt elhelyezett reklámok sikere nem egyértelmű, sok idős szkeptikus a tévé- és rádióreklámok üzeneteivel szemben, sok nézőt-hallgatót zavarnak a reklámok. Óvatosságra intő jel, hogy az idősek bő egyharmada egy idegesítő, rossz reklám hatására az adott terméket többé nem hajlandó megvásárolni.⁴³ Érdemes odafigyelni arra, hogy a korcsoportnak szóló tévéreklám ne legyen túl gyors, ne legyen túl sok vágás benne, az időseket akkor éri el az üzenet, ha tiszta és világos az információközlés. Tekintettel arra, hogy a rádióban kiváltképpen rosszalják a reklámokat, ezért e médiumban egy komplexebb megközelítést érdemes alkalmazni. Vagy egy nyereményjátékkal egybekötve, vagy egy többcsatornás (crossmediale) reklámkampány egyik elemeként (összekapcsolva a nyomtatott sajtóban elhelyezett reklámmal).

Napilapok, újságok, nyomtatott reklámanyagok. Az általuk olvasott napilapokban, tematikus hetilapokban, újságokban érdemes az időseknek hirdetni. Azt a lapot érdemes kiválasztani, amihez a termék valamilyen módon illeszkedik. Míg a nagy cégeknek elegendő pénzüik van a nagy volumenű, összetett reklámkampányokhoz, a kisvállalkozások lehetőségei meglehetősen behatároltak, zömmel szórólapozásra, apróhirdetésekre hagyatkoznak, ezért az írott sajtóban megjelenő reklámok az esetükben fokozottan nyomnak a latban. Az egyik német szerző összeszedett néhány javaslatot, hogy a kisvállalkozók újsághirdetéseit hogyan lehet az idősek számára vonzóbban megjeleníteni:

- Nagy, jól olvasható betűtípus (legalább 12-es), a cím, telefonszám se legyen apró betűs.
- Markáns, világos, figyelemfelkeltő logó, nem baj, ha nem esztétikus, csak hasson.

- A hirdetés a színével is tűnjön ki a mezőnyből, különbözzön az oldal többi színétől (ez a szürke valamilyen árnyalata is lehet, ha a többi hirdetés színes).
- A hirdetés az újságoldal jobb oldalán legyen (megfigyelt tény, hogy jobb felé jobban figyelnek az emberek), illetve olyan oldalon, ahol az olvasókat kifejezetten érdeklő témák szerepelnek (helyi cég a lap helyi híreket közlő oldalán).
- Érdemes megjelenni tematikus hirdetési oldalakon, kiadványokban (amelyek egy termékcsoport hirdetőit gyűjtik össze), de ott az is szükséges, hogy a szerkesztőségi újságcikkek minőségiek legyenek, különben a kiadvány gyorsan a kukában végzi.⁴⁴

A szórólapok, reklámlevelek esetében a lényeg főleg a tartalom. Akár egy hosszabb anyagot is elolvasnak az idősek, ha az valóban érdekes, érthető és hasznos információkat hordoz. Minél idősebb valaki, annál kevésbé boldogul az összetett, bonyolult tartalmakkal, ezért a reklámlevelek, -kiadványok esetében is érdemes a mondandót egyszerű módon megformálni, ez akár teszteléssel is tökéletesíthető.⁴⁵

Kültéri reklámok, plakátok. Az idősek szerényebb mobilitása miatt a kültéri reklámokat nem érdemes túlságosan erőltetni, bár a 68-as nemzedék a korábbi generációkhoz képest aktívabb, mozgékonyabb, náluk már lehet ezzel a reklámfelülettel is próbálkozni. A plakátoknak figyelemfelkeltőnek kell lennie, hogy az ingergazdag környezetből megragadja az idősek figyelmét. Az idős emberek vizuális figyelme nehezen felkelthető, ráadásul több időre van szükségük az üzenet észleléséhez, befogadásához. Ezért nem érdemes őket hirdetőoszlopon, a plakátdzsungelben egy plakáttal a sok közül megcélozni. Ehelyett olyan helyen érdemes hirdetni, ahol kevés dolog vonja el a figyelmet a plakátról, továbbá az legyen jól kivilágított, minél nagyobb méretű óriásposzter.

Eventmarketing. Érdemes bizonyos eseményekhez, rendezvényekhez kötődő reklámkampányt is indítani, akár azok szponzorálásával egybekötve. Az idősek életstílusának megfelelő rendezvényeket célszerű választani (pl. autózási-utazási szenvedélyükhöz mérten autó-kiállítások, turisztikai vásárok), ott a termék bemutatásával, promóciójával, kipróbálásának lehetőségével (emlékezetes élményt adjon). Ügyelni kell rá, hogy a termék kapcsolódjon az esemény tematikájához.⁴⁶

3. táblázat. Milyen események érdekliz az időseket? (németországi adatok %-ban)

	50 év feletti	60 év feletti	30–49 év közöttiek
Top sportesemények	34	32	38
Premier előadások	21	21	16
Kiállítás megnyitók	21	19	18
Nagy népnepélyek	19	17	29
Klasszikus zenefesztiválok	18	19	8
Dívatbemutatók	18	18	15
Tudományos előadások	17	17	13
Gasztronómiai rendezvények	13	11	14

Forrás: W&V Compact, 2007, 17. o.

Telefon, direkt marketing. A direkt marketing alkalmas eszköz lehet az idős fogyasztók megnyerésére, mivel közvetlen kapcsolat jön létre a cég és az ügyfél között, és ez az idősök esetében sokat számít, minden más egyéb kommunikációs módnál előnyösebbé teszi.

A telefon az idős fogyasztók felé különösen fontos szolgáltatási csatorna, bár ők a telefont a fiatalokhoz képest másképp használják. Az idősök telefonálási szokásai még a mobilkor előtt alakultak ki, amikor még ritkaságnak számított a saját telefon, és drága volt a telefonhívás.

A koppenhágai egyetem vizsgálta az idősök telefonálás szokásait. Az derült ki, hogy a termék- vagy szolgáltatás-eladásról szóló telefonhívásokat szinte zaklatásnak veszik és elutasítják. Barátaik és rokonaik telefonhívásainak viszont nagyon örülnek. Ebből következik, hogy egy cég visszajáró, tartós kliensévé tudja tenni egy idős fogyasztóját, ha az első vásárlása után rendszeresen telefonon tartja vele a kapcsolatot. Az idős ügyfelekkel való sikeres telefonos kapcsolatnál alapfeltétel a türelmesség, az udvariasság.⁴⁷

Angliában külön tanácsadó vállalkozás (Senior Response) foglalkozik azzal, hogyan javíthatják a cégek az idősökkel való telefonos kapcsolatokat, munkatársai 50 éven felüliek. A cég felmérést végzett arról, van-e összefüggés a telefonos eladással próbálkozó ügynök életkora és teljesítménye között, ha idősöknek szánt termékről van szó. Kiderült, hogy ugyanolyan képzettségi szint esetén az idős munkatársak jobb eredményt értek el, mint fiatal kollégáik.⁴⁸

(Internet, interaktív médiumok) Ma már az új, nem-klasszikus, interaktív médiumok egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert, míg a klasszikus médiumokban elhelyezett reklámok hatása kezd visszaesni. Az új, interaktív kommunikációs csatornákat (e-mail, internet, sms, chat, digitális tv stb.) néhány évvel ezelőttig a marketing még nem használta eléggé, mivel nem értették-éreztek a bennük rejlő lehetőségeket, a jelentőségét.

Az internet reklámereje egyelőre még szerény, de dinamikus növekvő tendenciát mutat, egyre fontosabb lesz az interaktív reklámozás. Míg a kétezres évek elején a hirdetésekre költött összegek töredéke ment az online-felületeken, előrejelzések szerint rövidesen az írott sajtóban megjelentekhez képest is nagyobb piacot jelentenek majd az interaktív reklámok. A többi médiummal összehasonlítva a net sajátos előnye, hogy egyéni igényekhez lehet szabni az információközlés formáját (például e-mailen). Az interaktív médiumok területén a marketing még kevésbé igazodott az idősök szükségleteihez – pedig számos felmérés áll rendelkezésre, amely feltérképezte az igényeiket, illetve bemutatja, hogy egyre nagyobb számban jelennek meg a digitális világ fogyasztói között. A következő években az internet fontossága az idős fogyasztók felé irányuló reklámok szempontjából robbanásszerűen növekedni fog.⁴⁹

Elsősorban az internetre, a honlap-készítésre és az e-mailen keresztüli kommunikációra fókuszálva próbáltunk összegyűjteni praktikus tanácsokat a gyártóknak, a marketingnek a tekintetben, hogyan alkalmazkodhatnak az új médiacsatornák az idősök igényeihez.

Ma még kevés honlap, webhirdetés, e-mailes marketing veszi figyelembe az idősök igényeit. Az egyik amerikai egyetem idősöknek szóló honlapokat vizsgált, és azt találta, hogy használatuk nehézkes, túlbonyolított, nem adnak kellő információt (legalábbis nem egyszerű az azokat megtalálni), kivitelezésük, a design sem idősbarát.

A gyakori hibák, amikre az idősök panaszkodnak:

- Nehéz megtalálni a honlapokon a keresett információkat.
- Nehéz a honlapok szövegét olvasni – a betűk nem emelkednek ki a színes, ábrákkal tarkított háttérből.
- Bonyolult, érthetetlen fogalmazások, pedig az idősök a tiszta és érthető szövegeket igénylik, idegen szavak, kifejezések nélkül.
- Könnyen el lehet tévedni a honlapon belül a különböző leágazások között.

- Nem tudják online elintézni, amit akarnak, mert nem bírják idővel és türelemmel kibogarászni a teendőket, végigcsinálni a procedúrát (pl. nem intéznek el jegyvásárlást, foglalást), frusztráltak lesznek, és elintézik a dolgot a régi módszerrel (személyesen a jegy- vagy utazási irodában).⁵⁰

Idősbarát honlapot alkotni egyáltalán nem magától értetődő és könnyű feladat, a honlapfejlesztőket, -készítőket instruálni kell. A honlapokat általában fiatalok készítik, és alapvetően fiataloknak szánják, maguktól nem tudnak idősbarát, időseknek valóban megfelelő verziókat kitalálni. A honlap-készítők zömmel nincsenek is tudatában a problémának, vagy ha igen, tévesen azzal érvelnek, hogy nem lehet egyidejűleg kiszolgálni a fiatalok és az idősek ízlését.

Milyen módosításokkal lehet idősbarát honlapot fejleszteni?⁵¹

- Látásproblémákhoz igazodás: nagyobb betűméret, jól olvasható betűtípus, kontrasztos színek, szöveg alatt ne legyen zavaró háttér, fölösleges design elemek elhagyása.
- Kézmozgás-gondokhoz igazodás: a rákattintható ikonok, linkek legyenek nagyok, az egyes linkek között legyen nagy távolság, kerüljük a menürendszer legörgő almenükre bontását (ami csak finom kurzormozgatással aktiválható), legyen könnyen, a klaviatúrával is navigálható a honlap.
- A csökkent koncentrációs képességhez igazodás: legyen a honlap könnyen érthető, a „keresés” felület jól látható, használható; hiba esetén könnyű visszalépés az előző fázisba; legyen súgó-lehetőség; a honlap szövege kerülje a bonyolult fogalmazásokat, a szakzsargont, legyen világos és precíz, egyszerű mondatokból álljon.
- Legyen minél több nyomtatható verziója a honlap oldalainak, az idősek szeretik kinyomtatva olvasni a fontos információkat.
- Az e szempontból jól bevált honlapon ne módosítgassanak csak a változtatás kedvéért.

Az idősek igényeit kutatásokkal kell felmérni, magától nem jön a megoldás. Pozitív példa a Fidelity Investments amerikai pénzügyi csoport, amely idősbarát honlapot fejlesztett ki, mégpedig kiterjedt kutatások alapján, vizsgálva az idősek igényeit, webhasználati szokásait, és azt, hogy mit várnak el egy pénzügyi szolgáltató honlapjától. Ami kiderült:

Meglepőnek hangzik, de nem minden felnőtt rendelkezik a webhasználatához szükséges alapvető szövegértési, olvasási készségekkel, hiányoznak azok az alapok, amelyek segítségével komolyabb témákról szóló információkat, tájékoztatókat megérthetnének. Az életkor és az ilyen alapkészségek hiánya-megléte korrelál, mivel az idősek átlagosan kevésbé iskolázottak a fiatalabb nemzedékekhez képest. Ez még inkább kiemeli a kutatás szükségességét: hogyan érthetné meg máskülönben egy diplomás huszoneves honlapkészítő, mire és hogyan van szüksége az interneten egy 65 éves, általános iskolai végzettségű idősnek?

Mivel a fogyasztóként jogi védelemben részesülő korlátozott képességű emberek jelentős része időskorú, közvetett módon az időseket is védik e jogszabályok, melyek a világhálóhoz való hozzáférést is biztosítják, ez elvben az időseknek is kedvezhet. A gyakorlatba ezt átültetni azonban nem egyszerű, illetve kevés honlapszolgáltató tesz ennek eleget. Az üzenet nem túl biztató: még az olyan fogyasztói csoport igényeihez is nehezen igazodik ez a piac, amelyet a törvény véd és kiemelt figyelemben részesít. Mivel az idősekre ilyen közvetlen jogi védelem nem vonatkozik, az ő igényeiket még annál is kevésbé veszik komolyan, ami csak akkor változik meg, ha az online világ ráébred a korcsoport gazdasági jelentőségére.

A honlapfejlesztésnél az idős mintán végrehajtott tesztelés is ajánlott lenne. Ez még akkor sem haszontalan, ha előzetesen kutatásokat végeztek az idősek igényeiről. Egyelőre ez

még nem általános gyakorlat, ritka a honlaptesztelés, és akkor sem figyelnek oda a teszt-közönség életkori összetételére, vagyis nem reprezentatívak e szempontból a minták.

Az internet világában tehát az idősek igényeinek megfelelően át kell vizsgálni a honlapok funkcionalitását, navigációs struktúráját, design elemeit, a nyelvezetét, a webhirdetéseket és e-mail-marketinget. Ha ezek az elemek idősbaráttá váltak, és nem csak ad hoc módon (sok cég legfeljebb idáig jut el), hanem stabilan, folyamatosan, akkor a cég az interneten valóban az időseknek rokonszenvesen jeleníti meg magát.

Az idős fogyasztókat célzó internet kínálja eladási lehetőségek az e-mail, az e-mail-es direkt marketing területén is jórészt kihasználatlanok. A tapasztalat az, hogy nagyon kevés eladó használja ki ezt a kommunikációs lehetőséget. Pedig az e-mail-es kapcsolat sokkal olcsóbb, mint saját honlapot kifejlesztetni és fenntartani. Az időseknek további előny, hogy az e-mail betűméretét növelni tudják, ki is tudják maguknak és olyan ismerőseiknek nyomtatni, akiknek nincs világhálós hozzáférésük.

4. táblázat. Mit vásárolnak az idősek online (németországi felmérés, válaszok %-ban)

	50–59 év között	60 év felettek
Keresett információk online		
Hotelek	60	56
Utazások	59	51
Repülő-/vonatjegyek	55	53
Könyvek	49	40
Az elmúlt évben online vásárolt/rendelt		
Könyvek	31	25
Hotelek utazáshoz	30	28
Repülő-/ vonatjegyek	28	27
Színház-/ mozijegyek	25	16

Forrás: W&V Compact 2007, 15. o.

Növekszik a csomagküldő-szolgálatok és az online-vásárlás jelentősége is. Előbbi régóta igénybe veszik a kevésbé mozgékony idősek, megbízható ügyfélszolgálattal, garanciával, kicserélési lehetőségekkel vonzó a csomagküldés, hiszen nagy előnye a kényelem (a házhoz szállítás). A világháló a termékbemutatást tökéletesíti, és ez lökést ad ennek a vásárlási módnak. Az online-vásárlás a Nyugaton már évek óta jelen van, és várhatóan egyre fontosabb lesz a korcsoport életében – ehhez a professzionális és adekvát internetes reklámok, az időseknek testhez álló, egyszerűen kezelhető webes vásárlási felületek további lendületet adhatnak.

JEGYZETEK

- 1 Reidl, A.: Megatrend Alter – grau, rüstig, kaufkräftig. In Hunke – Gerstner: *55plus-Marketing*. 2006, 201–215. o., Kirsch, J.: Senioren – Marktsegment der Zukunft. In Rabe-Lieb (Hrsg.): *Zukunftsperspektiven des Marketing – Paradigmenwechsel und Neukonzentrierungen*. Berlin, 2003, 181–196. o., Otten, D.: *Die 50+ Studie*. Reinbek bei Hamburg, 2009, Rowohlt Verlag.
- 2 Stroud, D.: *The 50-Plus Market*. London, 2006, Kogan Page, 2. o., Boppel, M. – Boehm, S. – Kunisch, S. (Hg.): *From Grey to Silver: Managing the Demographic Change Successfully*., Heidelberg, 2011, Springer Verlag, Verheugen, E.: *Generation 40+ Marketing*. Göttingen, 2004, Business Village, 20. o.
- 3 Az utóbbi évtizedekben az új, a modern, a fiatal az érték, míg a régi, a múlt, a hagyományos elérteketelenedett, ez is akadályozza az idősök felé nyitást, a fiatalcentrikus gondolkodási sémák módosítását. Hupp, O.: *Seniorenmarketing*. Hamburg, 2000, Kováč Verlag, Disch, W.K.A.: „Senioren-Marketing” – ein Thema mausert sich. *Marketing Journal*, Heft 1, 2000, 38–47. o., Boppel, M. – Boehm, S. – Kunisch, S. (Hg.): *From Grey to Silver: Managing the Demographic Change Successfully*. Springer Verlag, Heidelberg, 2011.
- 4 Az angol nagyvárosokban is forgalmazott ingyenes Metro újság a közelmúltig annyira a fiatalokra összpontosított, hogy olvasóinak online közvélemény-kutatási mintájába csak 45 év alatti alanyokat vettek be. Ez ma már másként van, mivel olvasóik 30%-a 45 év fölötti, és lassan a napilap igazodott ehhez. Stroud 2006, 240. o.
- 5 A Gesellschaft für Konsumforschung és az angol Millennium reklámügynökség kutatása, de több más példa is felhozható. Haimann, R.: *Alt!* Frankfurt, 2005, Redline Wirtschaft, 137. o., Stroud 2006, 252. o.
- 6 Stroud 2006, 73. o. Saját fordítás. „We older consumers know that advertising which ignores us, excludes us, patronizes us, offends us, insults our intelligence, treats us like stereotypes, provides inadequate information or rewards, or fails to engage us for any reason whatsoever will fail.”
- 7 „Mit über fünfzig Jahren ist man für die Werbung gestorben”. Haimann 2005, 144. o.
- 8 Sudbury, L. – Simcock, P.: A Multivariate Segmentation Model of Senior Consumers. *Journal of Consumer Marketing*, 2009, 26 (4), 251–262. o., Kessler, E. – M., Schwender, C. – Bowen, C. E.: The portrayal of older people’s social participation on German prime-time TV advertisements. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 2010, 65B (1), 97–106. o., Prieler, M. – Kohlbacher, F. – Hagiwara, S. – Arima, A.: How Older People are Represented in Japanese TV Commercials: A Content Analysis. *Keio Communication Review*, 2009, 31, 5–21. o.
- 9 Rutishauser, F.: *Seniorenmarketing*. Hamburg, 2005, Diplomica GmbH, 68–70. o., Gaube, G.: Senioren – Chancen und Konsequenzen für das Marketing. *Marketing Journal*, Heft 3, 1994, 212–218. o., Härt-Kasulke, C.: *Marketing für Zielgruppen ab 50*. Neuwied, 1998, 148. o., Lewis, H. G.: *Senioren-Marketing: die besten Werbe- und Verkaufskonzepte*. Landsberg am Lech, 1997, 191. o.
- 10 Haimann 2005, 136–137. o.
- 11 Lee, M. M. – Carpenter, B. – Meyers, L. S.: Representations of older adults in television advertisements. *Journal of Aging Studies*, 2007, 21 (1), 23–30. o. Egy tíz évvel ezelőtti német autóreklámban például az érteletlen apa nem hitte el, hogy a fia új autója ekkora motorteljesítménnyel diesel lenne.
- 12 Jászberényi József: Az öregek nem is léteznek? Az időskorúak ábrázolása a magyarországi televíziós reklámokban. *Médiakutató*, 2008, 9 (3), 35–41. o.
- 13 Wild, A.: „Marktforschung plus” integriert Werbung und Imagepflege. In Meyer Hentschel (Hrsg.): *Seniorenmarketing*. Jahrbuch 2008/2009, Deutscher Fachverlag, 179–204. o., Kriebel, C. – Reidl, A.: *Senioren-Marketing: so erreichen Sie die Zielgruppe der Zukunft*. Wien, 2001, Überreuter Wirtschaft Verlag, Pompe, H-G.: *Marktmacht 50plus. Wie Sie Best Ager als Kunden gewinnen und begeistern*. Wiesbaden, 2007, Betriebswirtschaftlicher Verlag Gabler.
- 14 A felmérésben rákérdeztek arra is, legszívesebben melyik hírességet látnák egy reklámban, és nem egy idős személy, hanem Kylie Minogue végzett az élen. Stroud 2006, 243. és 247. o.
- 15 Hock, E. M. – Bader, B.: *Kauf- und Konsumverhalten der 55plus-Generation*. Thesis Fachbericht Marketing, Nr. 3, St. Gallen, 2001, Kohlbacker, F. – Herstatt, C. (Hrsg.): *The Silver Market Phenomenon. Marketing and Innovation in the Aging Society*. Berlin-Heidelberg, 2011, Springer Verlag.
- 16 Sistenich, F. – Zanger, C. – Rein, D.: Wie wollen „über 50jährige” angesprochen werden? *Marketing Journal*, Heft 2, 1999, 96–99. o., Kaupp, P.: Senioren als Zielgruppe der Werbung. In: Meyer-Hentschel (Hrsg.): *Handbuch Senioren-Marketing*. Frankfurt am Main, 2000, 171–215. o.
- 17 Meyer-Hentschel, H. G.: *Seniorenmarketing*. Göttingen, 2009, Business Village, 38. o.
- 18 Az egyik német optikai vállalat jól fogadott, sikeres reklámjában például az idős úr azt mondja a felnőtt fiának, hogy ha újraélhetné, mindent ugyanúgy tene az életében, csak a szemüvegét készíttetné ezúttal a Fielmann cégnél.
- 19 Härtl-Kasulke 1998, 85–86. és 113. o., Grey Strategic Planning: Die „Master Consumer”

- vom ignorierten Segment zur potenten Zielgruppe. *Marketing Journal*, Heft 3, 1998, 167–173. o., Lewis 1997, 106. o.
- 20 Gutsche, R.: Senioren-Marketing eines Universalsenders. In Meyer-Hentschel (Hrsg.): *Handbuch Senioren-Marketing*. Frankfurt am Main, 2000, 301–327, Gaube 1994, 216–218. o., Härtl-Kasulke 1998, 84–85. o.
- 21 Verheugen 2004, 37. o., Meyer-Hentschel, H. G. (Hrsg.): *Seniorenmarketing. Jahrbuch 2010/2011*. Deutscher Fachverlag, 2010.
- 22 Stroud 2006, 256. o.
- 23 Uo. 257. o.
- 24 Stroud 2006, 258–259. o., Verheugen 2004, 36–39. o.
- 25 Haimann 2005, 140–141. o.
- 26 Rutishauser 2005, 68–70. o., Gaube 1994, 218. o., Härtl-Kasulke 1998, 148. o., Lewis 1997, 191. o.
- 27 Utóbbira példa: az egyik angol katalógus-áruház idős nőktől sok panaszos levelet kapott, amikor idősebb modellekkel hirdették termékeiket. Verheugen 2004, 36. o., Stroud 2006, 254–260. o.
- 28 Meyer-Hentschel 2009, 40. o.
- 29 Stroud 2006, 264. o.
- 30 Deutsches Seminar für Tourismus: *Ran an die Alten – Seniorenmarketing im Tourismus*. Berlin, 2002, DSFT, 14. o.
- 31 Meyer-Hentschel 2009, 18–19. o., Haimann 2005, 133–134. o.
- 32 Stroud 2006, 6–7., 251., 261. o. A fiatalokra koncentráló cégek nyitására másik példa a Levi Strauss, a cég 1995-ben piacra dobott egy speciálisan a 60 év fölötti nőkkel kifejlesztett farmer nadrágot – ezzel nyilván egy olyan korcsoportot próbált bevonni a vevőkörébe, akik általában már nem hordanak farmert.
- 33 A két példa: SCA Hygiene Products GmbH, Fielmann. Haimann 2005, 138. o.
- 34 Stroud 2006, 262. o.
- 35 A négy példa (Thomsons, Best Western, TUI, Studiosus Reisen) forrása: Stroud 2006, 257. o., Rutishauser 2005, 67. o., Meyer-Hentschel 2009, 39. o.
- 36 A három példa forrása Haimann 2005, 142–143. o., Rutishauser 2005, 67. o.
- 37 Rutishauser 2005, 67. o., Haimann 2005, 143. o.
- 38 Jászberényi 2008, 35–36. o.
- 39 Uo.
- 40 Jászberényi 2008, az idézőjeles kifejezések is a szerzőtől származnak.
- 41 Az öt reklám: Tehibo, Takarékpont, Saga tea, Eurovit, az egyik Aldi háziasszony. A 8 másik pedig: Actimel, American Express, Axa, Blendamed idős orvossal, Heti Válasz, Jófogás.hu, Telekom kártya, Merczi.
- 42 A mellékszerepes reklámok: Arany Ászok, Lidl, Maggi, Ofotért, Rama Margarin, Vision Express. A több főszereplő egyikeként: Csekkpont, Mezym. Kizárólagos főszerepben: Burger King, Coca Cola, Törley, Voltaren és Tesco reklám két változatban a nagy sült kacsájáról.
- 43 Sinus Sociovision: 45 plus – die entscheidende Generation. Reader's Digest Deutschland, Oktober 2001.
- 44 Haimann 2005, 146–147. o.
- 45 Meyer-Hentschel 2009, 41–42. o.
- 46 Hansen 2006, 120–121. o., W&V Compact: *Zielgruppe 50 plus*. München, 2007 (3) 1–20. o.
- 47 Riha, H.: Das seniorenfreundliche Call-Center. In Hunke – Gerstner (Hrsg.): *55plus-Marketing*. Stuttgart, 2006, Gabler, 185–197. o.
- 48 A cég honlapja: <http://www.seniorresponse.co.uk/>. Stroud 2006, 234–235. o.
- 49 Kolos K. – Kenesei Zs. – Somosi Á.: Idősebb fogyasztók technológiai kompetenciáinak meghatározó tényezői. In: Hetesi E. – Révész B. (szerk.): *Marketing megújulás: Marketing Oktatók Klubja 20. Konferenciája, SZTE GTK, Szeged, 1–12. o.*
- 50 Wild, A.: 55 plus online. In Hunke – Gerstner (Hrsg.): *55plus-Marketing*. 2006, 235–247. o., Stroud 2006, 223–224. o.
- 51 Stroud 2006, 219–223. o., a kötetben az Appendix 1 részletes tanácsokkal szolgál erről.

Meditáció a tudományról és a közszolgálatról

Thallóczy (Strommer) Lajos (1857–1916) a társadalom többsége által méltatlanul elfeledett jeles személyiségek sorát gyarapítja. Thallóczy tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának, 1913-tól 1916-ig elnöke a Magyar Történelmi Társulatnak, legfőbbképpen pedig kiváló történész, nem utolsósorban nagyszerű balkanista. A gyakorlatias emberek közé tartozott, kulcsszerepet játszott 1906-ban II. Rákóczi Ferenc és társai hamvainak hazahozatalában és kassai újratemetésében, de például a modern albán nemzeti identitás formálásában is igen jelentős részt vállalt. Emellett viszont főtisztviselő és valahol a háttérben politikus is volt: 1908-tól osztályfőnök a közös bécsi Pénzügyminisztériumban, 1912-től valóságos belső titkos tanácsos, 1916-ban pedig a megszállt Szerbia polgári kormányzója. Ennek ellenére történészi tevékenysége soha nem szakadt meg. Csupán néhány példát említek élete utolsó éveinek alkotásaiból: Török–magyar oklevéltár (Krcsmárik Jánossal és Szekfű Gyulával, 1914), Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia (Konstantin Jirečekkel és Milan Šufflay-jal, 1913–1918), Jajcza (bánság, vár és város) története, 1450–1527 (1915).

A felsorolást hosszan lehetne folytatni. Mivel nemrég múlt el tragikus halálának centenáriuma (Ferenc József temetéséről hazafelé tartva 1916 végén a hazai vasúttörténet egyik legsúlyosabb vonatbalesetében vesztette életét Herceghalomnál), alakja némileg előtérbe került. Egyebek mellett ez adja a késztetést arra, hogy a tudomány és közszolgálat, mint látni fogjuk, máig aktuális viszonyáról elgondoljunk. Nevezetesen arról, hogy szerencsés dolog-e, ha politizál és/vagy közhivatalt vállal egy történész. Ha pedig részt vállal kormányzati szereplőként a politikában, akkor úgymond gyakorol-e ez valamilyen hatást a munkájára, továbbá annak megítélésére. Nyilván egy történész, amikor a múlt eseményeit vizsgálja, mindenképp foglalkozik politikával, áttételesen még akkor is, ha nem politikátörténetet kutat. Aligha véletlenül tette szavá Cieger András, a MTA BTK Történettudományi Intézetének munkatársa az Újkor.hu internetes portálnak adott interjújában (a címmel választott idézet is áruklódó: „Egy kicsit 19. századot kutató politológusnak gondolom magam”) az alábbiakat: „Hibának gondolom, hogy a történelemszakos képzés 5 éve alatt érintőlegesen sem oktatnak politikatudományi ismereteket. Nyilván mindenki azt mond az óráján, amit szeretne, és ott elhangozhatnak ilyen jellegű összehasonlítások, de kötelező jelleggel ez hiányzik a történészképzésből, viszont nem kell indokolni, hogy sok ponton van érintkezése a két tudományterületnek.”

Dóreség lenne vitázni a fentiekkel, de azt aligha kell hangoztatni, hogy aktívan a politika mezejére lépni, teljesen mást jelent. Mindezeket figyelembe véve azt, az eredendően Thallóczy példáján felmerült, de véleményem szerint továbbgondolásra készítő kérdést kívánom röviden körüljárni, hogy egy történész végzettséggel bíró kutató, aki adott pillanatban a kormányzat szolgálatában áll, vajon jegyezhet-e a kutatómunkájának megalapozott és hiteles eredményeire támaszkodva bármely tanulmányt? Ha pedig a válasz igen, akkor vajon az öt érő kritika ab ovo túlléphet-e a történészi szakmai szempontokon avagy nem? Olyan kérdések ezek, amelyekről – megítélésem szerint – jelenleg sajnos nem alakult ki konszenzusos álláspont, sőt éppen ellenkezőleg, gyakorta meglehetősen indulatok és esetenként csúsztatások övezik.

A fent vázolt kérdések közül az elsöre a válasz viszonylag egyértelmű. Amint mindjárt több példával fogom bemutatni, a gyakorlat azt igazolja, hogy a tudományosan megalapozott kutatómunkát végző történész történész marad bármilyen helyzetben.

Ha a professzionális történetírás születését Magyarországon a 19. század második feléhez kötjük, ezen belül pedig mindenáron évszámhoz ragaszkodva a máig működő Magyar Történelmi Társulat megalakulásához, akkor is legkevesebb 151 évről beszélhetünk. A magyar történelem úgy alakult, hogy ezt a bő másfél évszázadot különféle „rendszerátalakítások” szabdalják fel, e törésvonalak mentén pedig nagyon különböző társadalmi berendezkedések, politikai rendszerek épültek ki különféle ideológiák mentén. Elfogadva, hogy a kezdetek de facto egybeesnek az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttével, több példát hozhatunk arra, hogy hányan vállaltak szerepet kormányzati szolgálatban mint tisztviselők (ha úgy tetszik: „közzszolgák”), miközben lankadatlanul folytatták történészeti tevékenységüket.

Vegyük például a Thallóczy utáni korszakból Szekfü Gyulát (1883–1955), a 20. századi magyar történetírás meghatározó személyiségét. Máig híres fiatal kori munkájával, A száműzött Rákóczi-val, igen nagy vihart kavart a maga idejében, amikor széles tétovázó rést ütött a nemzeti romantika monolitján. Talán mondani sem kell, hiszen közismert, hogy elsődlegesen politikai vonalon érték kritikák az egyébként nem is titkoltan Kossuth Lajos egekbe szökött kultuszát is megkérdőjelező írásmű miatt. Ugyanakkor Három nemzedék című, 1920-ban megjelent munkájában Szekfü lényegében megvetette a Horthy Miklós nevével fémjelzett rendszer de facto hivatalos ideológiájának alapjait, ami több mint szilárd kapcsolódási pont a politikához. Ezen túl 1927-től több mint tíz évig a Bethlen István miniszterelnök politikáját képviselő Magyar Szemle szerkesztője volt, 1939-től 1944-ig vezető publicistaként írt a Magyar Nemzetbe, sőt cikket jegyzett (A szabadság fogalma címmel) a szociáldemokrata Népszava 1941. évi karácsonyi számában is. A Valahol utat veszítettünk című cikksorozatában, amelyet 1943–1944-ben közölt a Magyar Nemzetben, pedig már bírálattal illette a rendszer politikáját. Némileg meglepő módon direkt politikai szerepet mégis a második világháború után vállalt: 1945 végén rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri rangban moszkvai követé nevezték ki, majd pedig 1948 májusától ugyanott nagykövet lett. Bár a Kommunista Párt hatalomátvétele után felmentették a diplomáciai szolgálat alól, később országgyűlési képviselő, majd 1954-től az Elnöki Tanács tagja volt egészen haláláig. Közben pedig folyamatosan publikált, oktatott történészként. Az ezekben az években írt munkái közül elég csupán a Forradalom után címmel, 1947-ben megjelent kötetét említeni.

A későbbi időkből is bőségesen lehet szemezgetni. A ma már kevésbé ismertebb példák közé tartozik Balla Antal (1886–1953) történész, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja, újságíró (rövid ideig a Kis Újság felelős szerkesztője) és kisgazda politikus (1945–1946-ban miniszter). Aktív politikusi éveinek történeti munkáiból csupán néhány példát sorolnék fel: Az utolsó száz év története (1931); A legújabb kor világtörténete (1932); A legújabb kor gazdaságtörténete (1935); Buda ostroma és elfoglalása 1686-ban (1936); Az Észak-amerikai Egyesült Államok története (1941); II. Rákóczi Ferenc (1943).

A rendszerátalakítás utáni időszakból is számos példa hozható fel. Antall József miniszterelnök ismert orvostörténész volt, egykori külügyminisztere, Jeszenszky Géza máig gyakorolja történészi hivatását. A legfőbb közjogi méltóságok közé tartozott ugyanekkor (1900–1994 között) az Országgyűlés elnökeként a közelmúltban elhunyt Szabad György (1924–2015), egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Kutatási területe a magyarországi polgári átalakulás volt, tőle is csupán néhány munkát sorolnék fel példa gyanánt az 1990 utáni évekből: Wesselényi és Kölcsey (1997); The Conceptualization of a Danubian Federation (1999); A parlamentáris kormányzati rendszer megteremtése, védelmezése, és kockáztatása Magyarországon 1848–1867. A sort gyarapítani lehet akár Hóvári Jánossal, Magyarországi izraeli, kuvaiti, bahrei-

ni, majd törökországi nagykövetével, a török kor ismert és elismert kutatójával. Vagy éppen Horváth Zita és Maruzsa Zoltán egyetemi docensekkel, az Emmi két helyettes államtitkárával: egyikük a kora újkor, másikuk a 20. század történetének kutatója. A szakma számára változatlanul történészek és nem politikusok.

Mindezek persze részben múltbeli példák, ekként tehát akár történeti érdekességként is boncolgathatnánk a témát. Ez azonban tévedés lenne. Egyfelől láthattuk, hogy folyamatosan volt példa történészek közszolgálati szerepvállalására, másrészt annak aktualitását, miszerint ha egy történész kormányzati tisztviselőként is porondra lép, akkor az súlyos kérdéseket vet fel, kellő élességgel tükrözi egy viszonylag friss példa (s még számos másikat lehetne hozni). Az Élet és Irodalom 2018. január 19-i számában jelent meg Domány András Kormányzati tudomány című publicisztikája, amely konkrét megfigyeléseken túl ráirányítja a figyelmet a fent bemutatott, általánosabb, tágabb értelmezési keretek között feszülő problémára is. Domány írásában két munkát ismertet részletesebben. Egyrészt Szénási Endre tanulmányát, amely a *Terror & Elhárítás* című lapban, nevezetesen a TEK Tudományos Tanácsa folyóirata 2017. évi 4. számában látott napvilágot és a *Flynn elnöki nemzetbiztonsági főtanácsadó lemondatása: Trump-ellenes politikai boszorkányüldözés az Egyesült Államokban?* A másik érintett műnek pedig Latorcai Csaba, a miniszterelnökség társadalmi és örökségvédelmi ügyekért, valamint kiemelt kulturális beruházásokért felelős helyettes államtitkára a szerzője. Ez utóbbi – részben a szerző sok évre visszatekintő és több szakmai folyóiratban publikált kutatómunkájának eszenciájaként – a Hamvas Béla Intézet elmúlt évben útjára indított *Arc és Álarc* című folyóirat 2017. évi 2–3. számában jelent meg, címe *Katolikus főpapok szakpolitikai reformjavaslatai a felsőházi viták alapján*. A két görcső alá vont tanulmányt, ahogy erre Domány publicisztikájának címe is határozottan utal, egy dolog köti össze valójában, hiszen tematikájuk nagyon eltérő. Mégpedig az a tényező, hogy a kormányzatot képviselő közszolgák jegyzik mindkettőt. S ez az, amely közös nevezőre hozza Szénási ezredes (aki a posztszovjet térséggel foglalkozik a Honvédelmi Minisztérium Védelempolitikai Főosztályán) és Latorcai helyettes államtitkár írását.

Szándékosan írtam ezredes és államtitkár. Maradva Latorcai példájánál, őt az írását közreadó lap teológusként, a szegeci Gál Ferenc Főiskola tanáraként jelöli meg szerzői sorában, de emellett van jogász és levéltáros végzettsége is (ahogy azt Domány sem mulasztja el említeni). Vagyis mind az *Arc és Álarc*, mind pedig Latorcai szándékoltan nem kormányzati tisztviselőként jegyzi a fent említett tanulmányt. Ezzel szemben Domány mindkét kritizált írás kapcsán arra helyezi a hangsúlyt, hogy a szerzők kormányzati tisztviselők, ekképpen kvázi felelősségük kutatóként is fajsúlyosabbnak mondható, mintha nem töltenek be ilyen szerepet. Szénási kapcsán egyértelműen azzal összegzi megállapítását, hogy mondandója szembemegy a magyar kormány politikájával, noha annak hivatalnok, ami akár nemzetközi bonyodalmakhoz is vezethet. Nem vitatva ennek igazságát, úgy vélem, hogy ez viszont éppen tudósi szuverenitását bizonyítja (teljesen függetlenül attól, hogy mennyire értek egyet akár a kormányzati politikával, akár Szénási álláspontjával). Ez azonban, Latorcaiéától eltérően, egy aktuálpolitikai kérdést érintő írás, magam történészként, az említésen túl, erre tehát nem is szeretnék reflektálni.

Annál inkább viszont a Latorcai tanulmányát érintő végső konklúzióra. Domány több észrevételt tesz Latorcai írásával kapcsolatban, amelyek hitele jórészt a tájékozottságán alapul. Majd ezt követően levonja azt a konzekvenciát, hogy Latorcai „ha egy tudományosnak szánt írásban így válogat a témák között, akkor azok a szavai is hamisan csenghetnek, amelyeket a kormány nevében mond rendszeresen a különböző zsidó rendezvényeken.”

Látni való, hogy Domány fenti kritikájának több rétege van. Az első a szakmai. Latorcait (aki egyébként folyamatosan publikál, tehát jelen tanulmánya nem a közszolga–politikus próbálkozása) mint történészt bírálja, mondván, hogy a tanulmányából tendenciózusan hagyott ki egyes kérdéseket. Ez, ha a kritika jogos, egy szakmai vita alapja lehet, sőt normális esetben kell is, hogy az legyen. A második réteg viszont az, hogy a történészi kritikán túllépve politikai erőterben jeleníti meg és értelmezi az adott tanulmányt, függetlenül attól, hogy írója tudatosan történészként jegyzi azt. Ebből kiindulva viszont Latorcai politikai (és így emberi) hitelességét kérdőjelezi meg bírálója.

A korábban felsorolt példák alapján láthattuk, a gyakorlat azt igazolta, hogy ha egy kutató történész a közszolgálat mellett is üzi hivatását, az végső soron elfogadott volt. (Ez korántsem ugyanazt jelenti, mint amikor egy politikus kezd „történészkedni” kellő tudás híján és/vagy aktuálpolitikai mondandóját legalizálendő politikai kérdésekben.) Némileg kommersz megközelítésben azt is mondhatnám, hogy a régi anekdota problémája bukkan fel, miszerint szabad-e a Biblia olvasása közben pipázni, amire az a válasz, hogy nem, de pipázás közben szabad olvasni a Bibliát, hiszen azt minden körülmények között haszonnal lehet forgatni. Nem a bonmot-k derűs világa felé terelve azonban a választ, az is világosan kiderült fentiekből, hogy ha valaki történészként publikált, de közben politikai szerepet vállalt, akkor lényegében kivétel nélkül (már ha erre mód volt adott rendszerben), politikai kritika is érte. Függetlenül attól, hogy ő maga igyekezett e kettős szerepkörét élesen vagy legalábbis lehetőség szerint elválasztani egymástól. Természetesen egy történészt, sőt nem csak történészt, akkor is érhet politikai indíttatású kritika, ha nem tölt be semmilyen közszolgálati szerepet. Mindazonáltal úgy gondolom, hogy ez nem követendő példa.

A napjainkban mindent átszövő politikai indulatok nem szerencsés irányba terelik a szakmai tevékenység mégoly megalapozott kritikáját sem, ha a bírálatot részben vagy akár egészben az (is) motiválja, hogy a textust jegyző szakember épp kormányzati szerepet is betölt. Rajtunk áll a döntés, hogy politikai erőterben értelmezzük-e a szerző mondandóját, és elutasítsuk azt, félretéve tudományos megalapozottságának vizsgálatát. Remélhetően nem ebbe az irányba megy tovább a világ. Visszatérve cikkem konkrét kiindulópontjához: nyilvánvaló, hogy nincs olyan szöveg, ami szakmai keretek között nem illethető (akár éles) bírálattal, a tudomány szabadságához ez is hozzátartozik. Ha azonban valaki történészként jegyez egy tanulmányt és azt ő maga szándékoltan, látható tudatossággal nem ágyazza aktuálpolitikai mondandóba, akkor az őt illető kritikát sem dicséretes politikai megnyilvánulásként értelmezni, s végképp nem szerencsés az adott szerző mindennemű közszereplésére kivetíteni mindezt, erodálva a hitelességét.

Emberi méltóság a közzolgálatban

Ebben az írásban az ember méltóságát a közszféra oldaláról és a közzolgálatásokat igénybevevők szempontjából közelítem meg, azzal a reménnyel, hogy a mű nem marad csupán eszme-futtatás, hanem az a gyakorlatban is kiállja az idők próbáját. A téma – tartalmából következően – nem szorítkozhat csupán a nemzeti területre, mert az ember méltósága, az azzal kapcsolatos filozófia, és a diszkrimináció tilalmát létrehozó egyezmények is nemzetközi eredetűek.

Az ember méltóságával kapcsolatos felfogások fejlődése arra enged következtetni, hogy e felfogások legalább annyira érdekek mentén fejlődtek, mint morális úton. Az etikai elvek és érdekek elegyének alapvonásai a mi és az ők elkülönítése. A „Mi” egyik csoportképző ismérve a közös érdek, amit a csoportalakítók helyenként morállal indokolnak, helyenként pedig a csoportmorált indokolják a közös érdekek.

A Mózes törvénykönyvében található özvegyek és árvák érdekében tett előírások például éppúgy szolgálták az elesettek megsegítését, mint az igazságos népvezető nimbuszának fenntartását. A szegények rászorulók, védtelenek megsegítésének kötelezettségét, az idegenek tiszteletét, „méltóság töredékeknek” tekinthetjük, melyet már Mózes törvénykönyvei is tartalmaztak.

Nagy Kürosz király idegentisztelete – melyet egyesek az állami esélyegyenlőség-politika első megnyilvánulásának tartanak – éppúgy szolgált a saját érdekét, mint a hátrányos helyzetű embereket. „Nagy Kürosz az ókori Perzsia első királya Kr. e. 539-ben meghódította Babilont, de az emberiség számára az ezt következő rendeletei jelentettek nagy előrelépést: felszabadította a rabszolgákat, kimondta, hogy minden embernek joga van megválasztani a saját vallását, és faji egyenlőséget hirdetett. Ezt a Kürosz-henger néven ismert ókori feljegyzést tekinthetjük ma a világ első emberi jogi okiratának.”¹

A demokratikus államok szegénypolitikája, a negatív diszkriminációt tiltó intézkedései napjainkban éppúgy az állami rendszer stabilitásának záloga, mint a korabeli államok zsákmányszerző és elosztó hódító háborúi.

Az egyenlő bánásmódot egyesek az emberi méltóság alapjának tekintik. Hartmut Oetker szerint Európában a nők és a férfiak közötti egyenlő bánásmód kialakulása azonban kizárólag gazdasági okokra vezethető vissza.² Témánk szempontjából fontos, hogy lehatároljuk azt a területet, amit közszférának tekintünk.

Gellén Márton a közszférába sorolja „a kormánytisztviselők, köztisztviselők, közalkalmazottak, hivatásos szolgálati jogviszonyban foglalkoztatottak, a munkatörvénykönyv alapján foglalkoztatott, de közzolgálati feladatot ellátó személyek, továbbá az állami vállalati szektorban dolgozók” körét.³

Rögzíthetjük azt is, hogy mind a közszféra szolgáltatói oldalán, mind a szolgáltatásokat igénybe vevői oldalon a kölcsönös jogsértéseknek kitett összetett méltóságú ember áll.

Az ember „összetett méltóságának vizsgálata esetén nem kerülhető meg az ember eredetéről alkotott felfogások megemlézése. Az ember önmeghatározása a társadalomtudományokban úgy tűnik olyan örökzöld és komplex téma, melyben alapvető az ember létének vallási, és materialista alapú megközelítése.

Az ember eredetéről vallott felfogások fontosak, mert a különböző felfogások szabályrendszere különbözik, és különbözik annak betartása, és betartatása is. Fontos az

is, hogy önmagában e szabályrendszerek léte nem biztosítja a helyes magatartást és a jogkövetést, az ember méltóságának elismerését.

(Az emberi méltóság köznapi értelmezése) Az embert, annak méltóságát a köznapi ember megítéli testmagassága alapján, mely nem lehet túlságosan magas, vagy alacsony, mert kényszerű mosolyt fakaszt. Testsúlya sem lehet túlságosan sok, vagy kevés, mert „megszólják”. Méltóságához hozzátartozik egészségi állapota, mert gyakran részesítik hátrányban a hajlott hátú „göthös” embert. Alacsony társadalmi rétegből származó embert „illata” alapján is beazonosítják. Tanácsadó testületekben gyakran nem preferálják az alacsony életkort sem. Az ember logikai, és nyelvi kifejező képességének is tükröznie kell a vele támasztott elvárásokat, dadogós embert nem vesznek fel szövívői pozícióba, de a hétköznapiakban is megmosolyogják. Az ember életkedve „látványosan” nem haladhat meg egy szintet, mert bohócnak tarthatják, és nem lehet túlon túl mélabús sem. Az embert tulajdonságai egyéniséggé teszik. Az emberek azonban különböző mértékben tartalmaznak emberi tulajdonságokat. Úgy tűnik, a méltóság olyan tulajdonság, amely egyenlőtlen mértékben van meg az embereknél.

(A méltóság mai értelmezése) Barcsi Tamás Az emberi méltóság c. könyvében az emberi méltóság fogalmát különösen az emberi természetre alapozva, a keresztény felfogás szerint, az ember istenképűségére építve, a kanti morálfilozófia mentén, társadalomelméleti koncepcióban és jogi értelmezésben tárgyalja.⁴

Debes szerint alig száz évvel ezelőtt a méltóság szociális státuszt sugallt, ami kapcsolatos volt a nemességgel, erővel, úriassággal, inkább az egyházban létezett, és nem alapvető, örökletlen, egyenlően megosztott morális státusz volt az emberek között.⁵

(Az emberi méltóság magyarázata az „ember alkata” alapján) A három legnagyobb monoteista vallás (a földön élő emberek kb. 56%-a) megegyezik abban, hogy az embert a Teremtő teremtette. (A földön élő emberek többsége monoteista vallásokban hisz, kisebb része több istenben hisz, vagy nem hívő.)⁶

Az ember a tudomány számára láthatóan testből és bizonyíthatóan lélekből áll, de a Tóra szerint⁷ testből és lélekből állnak az állatok is.⁸ A Mózesnek tulajdonított Genesisben szerepel az, hogy az Isten az embert saját képére teremtette. („Teremté tehát az Isten az embert az ő képére, Isten képére teremté őt: férfivá és asszonnyá teremté őket.”, ill. „a föld minden vadainak pedig, és az ég minden madarainak, és a földön csúszó-mászó mindenféle állatoknak, amelyekben élő lélek van, a zöld füveket adom eledelül.”)

A keresztény vallásokban az emberi méltóság az ember istenhordozásán alapszik, hiszen a keresztény ember a „Szentlélek temploma”. Szent Pál arról beszél, hogy az ember testből, lélekből és szellemből áll. A keresztény ember a keresztelés, a Szentlélek kiáradása és befogadása által részesül a Szentlélek ajándékában, mely szubsztancia az emberben „érinthatetlen”.

Az emberi méltóság (Szellem érinthatatlansága) elgondolásunk szerint nem azt jelenti, hogy „ne érintse meg”, mint ahogyan azt sokan magyarázzák, hanem valóban e szubsztancia az ember által nem érintható meg. A lélek tulajdonsága az, hogy kötve van a testhez, a Szellem azonban különbözik az ember lelkétől, az gondolkodásra képes test nélkül is.

A test létezésének megszűnésével tehát a testből az ember lelke és „Isten éltető szelleme” is eltávozik, hiszen a Teremtő mondja: „Nem marad éltető lelkem az emberben örökké, mivel test.”⁹ Mi pedig ezért is mondhatjuk, hogy az emberi méltóság elválaszthatatlan az ember életétől.

(*A méltóság erényelvű értelmezése*) A kínai kultúrát erősen befolyásolta Kung Mester (Kung Fu Dsi, Kungfutse Kr. e. 551–497), könyörület tanítása a konfucianizmusban. Őt idézi Mengzi (Kr. e. 372–298) mester tanítása alapján Ning Huan.¹⁰ Szerinte nem ember az ember:

1. anélkül, hogy együttérzés ne lenne a szívében,
2. ha nincs szégyenérzet a szívében,
3. anélkül, hogy ne lenne szerénység a szívében,
4. hogy meg ne tudná különböztetni a jót és a rosszat a szívében.

Platón etikájában négy kardinális erény kap nagy szerepet: józanság [bölcesség], bátorság, igazságosság és a józan önméltéktelenség.¹¹

Lee Ann Basser szerint a méltóság egy emberi „erény tulajdonság”, mely megnevezés szerinte Cicero nevéhez fűződik, ő használta először e fogalmat.¹²

XI. Pius pápa 1937-ben enciklikát írt a katolikusokhoz (Divini Redemptoris), melyben az ember természetes törvényére hivatkozik, mikor felhívja Cicero szavait: „Soha semmi sem hasznos, ha ugyanakkor erkölcsileg nem jó. És nem azért hasznos, mert erkölcsileg jó, hanem azért is, mert erkölcsileg jó a hasznos is.”¹³

Barcsi említi, hogy Robespierre értelmezésében a méltóság szolidaritás erénye az elsődleges, Pico della Mirandola szerint pedig az erények szerinti élet a legfontosabb. Martin Heidegger az ember emberségét emeli ki. Alasdair MacIntyre a teleologikus erényelmélet híve, ami által az arisztotelészi ember megvalósítva „télosztát” igazságossá, okossá, barátságossá, és mértékletesé válhatna. Hume szerint az emberi érzékenység által mindenki képes megkülönböztetni a helyest a helytelenről.¹⁴

Lee Ann Basser az emberi méltóságot „morális tartalomként” értelmezi Howard, R. E. és Donnelly-re hivatkozva,¹⁵ mikor azt mondja az emberi méltóság tulajdonságairól, hogy az nem lehet függő szociális státuszról, politikai véleménytől, gazdasági tatalomtól, vallástól, etnikai származástól, rassztól, nemtől, genetikai eredettől, észbeli képességtől, fizikai vagy mentális képességtől, vagy érdemtől.

(*Az emberi méltóság anyagelvű értelmezése*) A darwinizmus alapján nyilvánvalóan nem tartható a test és a lélek megkülönböztetésének tétele, hiszen az ember mentális képességei is egy lassú természeti folyamat eredményeképpen alakultak ki. Darwin nézetei hatottak többek között Marxra és Nietzsche-re is.¹⁶ Marx az embert „társadalmi embernek” látja,¹⁷ az embereket szerinte a testi szükséglet kapcsolja egybe, tagadja az ember eredeti független lelki szükségletét. Nietzsche tagadja az ember racionalista voltát, Richard Rorty a kegyetlenség elkerülését tartja fontosnak.¹⁸

(*Az emberi méltóság erkölcsi értelmezése*) Kant értelmezésében a méltóság az ember „érték felettségét” jelenti. Az ember szabadsága általános értelemben tartalmazza emberi méltóságát, mert erkölcsi autonómiáját tiszteletben tartja, hiszen mindenki saját életének tulajdonosa, és mindenki szabadon dönthet életének fontos kérdéseiről. A felvilágosodás korában Immanuel Kant emberi méltóságfelfogásában¹⁹ az emberi értelem és az azon alapuló szabadság, illetve az erkölcsösen cselekvő személy autonómiája áll.²⁰

A vallási értelemben vett emberi méltóság azonban különbözik az állam emberi méltóság fogalmától, mert előbbi az emberi személy méltóságáról beszél, melynek „személyes” kötelessége az igazságkeresés.²¹

Ma a német alaptörvény Kant morálfilozófiáját így ölti testbe: „Mindenkinek joga van személyisége szabad fejlődéséhez, amennyiben nem sérti mások jogait, és nem sérti az alkotmányos rendet vagy az erkölcsi törvényt.”²²

(*Platón és Arisztotelész méltóságértelmezése*) Arisztotelész az Eudemoszi etikában tárja fel az emberi méltóságról alkotott koncepcióját. Értelmezésében az emberi méltóság és szabadság összefüggő fogalmak, hiszen az embereket tetteik alapján a „derekas” és a „hitvány” kategóriájába sorolja. Eszerint az emberek között kétféle egyenlőség létezik, egy szám szerinti, és egy arányos egyenlőség.²³ A szám szerinti egyenlőség esetén mindenki ugyanannyit kap, míg az arányosság szerinti egyenlőség esetén az érdemesebb többet kap. (A szociológiában jelentős az „érdemes”–„érdemtelen” vita.) Arisztotelész megállapítja: „az igazságos annyit jelent, hogy »bizonyos dolgok és személyek vonatkozásában igazságos«, és az egyenlő, hogy »bizonyos dolgok és személyek vonatkozásában egyenlő«, s a középső, hogy »bizonyos dolgok és személyek vonatkozásában középső» – ezért az igazságosság és az igazságos bizonyos személyek vonatkozásában és bizonyos dolgokban nyilvánul meg. Mivel az igazságos: egyenlő, ezért az arányosan egyenlő is igazságos lesz. Az arányos egyenlőség legkevesebb négy tag között jön létre. Mert ahogyan A aránylik B-hez, úgy aránylik C a D-hez. Arányos például az, hogy akinek nagy vagyona van, az sokkal járul hozzá valamihez, akinek meg kicsiny, az kevesssel. Viszont ugyanígy: aki sokat dolgozik, az sokat szerez, aki meg keveset dolgozik, keveset szerez.”²⁴

Azt is mondja: „egyenlőtlen viszonyban van (...) az erősebb a gyengébbel, (...) hiszen a javak elosztásakor sem ad soha senki egyenlő részt a derekabbnak és a hitványabbnak, hanem a nagyobb részt annak adja, aki előbbre való. Ez az arányosan egyenlő. Ha ugyanis az egyik kisebb részt kap, mert ő a hitványabb, a másik nagyobb részt, mert ő a derekabb, ez bizonyos értelemben megfelel az egyenlőségnek.”²⁵

Arisztotelész az emberi méltóság fogalmának szabadság és igazságosság fogalmakkal történő körülírásával egyértelműen jelzi, hogy az emberi méltóságot belső tulajdonságként értelmezi.

Mai megfogalmazásban ez azt jelenti, hogy az emberek egyenlők, de nem azonosan egyenlők, mert ő az egyén tulajdonságain alapuló „törekvését” is e fogalom részének tekinti.

Tehát a méltóság fogalom legalább megkettőzéséről van szó: az emberi méltóság általában, és az ember, mint individuum méltósága akkor és ott. Előbbi méltósága mindenképp felett áll, utóbbinak a méltósága egyéb körülményektől is függ.

(*Az emberi méltóság jogi értelmezése*) Barcsi említi, hogy a politikai filozófiában John Locke és Jean Jacques Rousseau azt állítja, hogy az állam hatalma az állam egyes tagjai közötti megállapodáson alapul, és ezzel egyet ért John Rawls is. Dworkin azonban azt állítja, hogy Rawls szociális szerződéselmélete igazolatlan.

Norman E. Bowie Dworkint idézi, mely szerint a szerződéses folyamat, a tisztelet egyenlőségére vonatkozó alapvető természetes jogon nyugszik, és aki támogatja Rawls azon nézetét, hogy ez a jog személyként illet meg bennünket. „Ezért azt mondhatjuk, hogy az igazságosság, mint méltányosság alapja az, hogy minden férfi és nő természetes joga megegyezik az egyenlő bánásmódban és tiszteletben, egy olyan joggal, amelyet nem születés vagy jelleg, érdem vagy kiválóság miatt birtokolnak, hanem egyszerűen emberi lényként, mely képes terveket készíteni és igazságot szolgáltatni.”²⁶

Ez a jog az egyenlő méltóságot takarja. Dworkin tehát Rawls szociális szerződéselméletével szemben az egyenlő bánásmódot tekinti alapvető, természetesen követelhető jognak.

Az emberi élethez és az emberi méltósághoz való jog az ember születése előtt keletkezik (hiszen pl. már a gyermek fogantatása pillanata előtt rendelkeznek a szülők a joggal, hogy gyermekük lehessen), az ember teljes életszakaszában jelen van, életkorával

növekszik („Súlyosító körülmény, ha a sértett védtelen, idős, beteg...”)²⁷, és az ember halála után is fennmarad a kegyeleti jogban.

Az emberi méltóságot az Alaptörvény preambuluma az „emberi lét alapja”-ként jelöli meg, de számos nemzetközi egyezményben, jogszabályban léteznek az emberi méltóságnak különböző interpretációi is. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 1. cikke szerint „Minden emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van.” Az Európai Unió Alapjogi Kartájának preambuluma az emberi méltóság, a szabadság, egyenlőség, és szolidaritás oszthatatlan egyetemes értékeiről beszél. Első cikke szerint: „Az emberi méltóság sérthetetlen. Tiszteletben kell tartani, és védelmezni kell.”

Az Emberi Jogok Európai Egyezményének Tizenharmadik Kiegészítő Jegyzőkönyve, mely a halálbüntetés alkalmazását tilalmazza, az élethez való jogot²⁸ és a „minden emberben természetből benne rejlő méltóságot” alapvető értéknek tartja.

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya az „emberi közösség valamennyi tagja veleszületett méltóságáról” beszél. A 23/1990. (X. 31.) AB határozat az emberi méltóságot szintén „veleszületett jog”-ként határozza meg.

Az alkotmányok az egyes nemzetek hagyományokban foglalt elveinek összessége, de itt nem érvényesül a „legrégibb a legértékesebb elv”, az alkotmányos elveknek sajátos hierarchiája van.

Az Alaptörvény hitvallásában foglaltak szerint: „Valljuk, hogy az emberi lét alapja az emberi méltóság.” Nem volt ez mindig így. A Magyar Népköztársaság eredeti alkotmányszövege nem ismerte az emberi méltóság fogalmát. A köztársaság alkotmányszövegének 54. szakasza már tartalmazta a méltóság fogalmát a következőképpen: „A Magyar Köztársaságban minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz, amelyektől senkit nem lehet önkényesen megfosztani.” Az Alaptörvény ma többször említi e fogalmat, pl. a második cikkben azt találjuk, hogy: „Az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.” Természetesen az emberi méltóság megsérthető, ezért fontos, hogy tisztázzuk az első mondat értelmét, melyet a második mondat magyaráz meg: az emberi méltóság védelmének kötelezettsége az állam feladata. Az emberi méltóság részének tekintett véleménynyilvánítás szabadsága az Alaptörvény kilencedik cikke szerint nem sértheti mások méltóságát. A védelem azonban nem csupán egyes emberekre, hanem a nemzetre, nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösségekre is kiterjed. A jogalkotó fontosnak tartotta, hogy az emberi méltóság védelmét kiterjessze a munkavállalókra is, melyet az Alaptörvény a tizenhetedik cikkben külön megemlít. „Minden munkavállalónak joga van az egészségét, biztonságát és méltóságát tiszteletben tartó munkafeltételekhez.” Ugy tűnik azonban, hogy a méltóság fogalom, nem korlátozódik csupán az emberre, vagy emberi közösségekre, hanem az az emberek politikai közösségére is kiterjed, amint az Alaptörvény negyedik módosításából kitűnik: „Az Országgyűlés zavartalan működésének biztosítása és méltóságának megőrzése érdekében az Országgyűlés elnöke a házszabályi rendelkezésekben meghatározott rendszeti és fegyelmi jogkört gyakorol.” Az emberi méltósághoz való jog olyannyira a jogrendszer alapját képezi, hogy még a költségvetési fegyvellem szemben is előnyt élvezhet az Alaptörvény harminchetedik cikke szerint: „Mindaddig, amíg az államadósság a teljes hazai össztermék felét meghaladja, az Alkotmánybíróság a 24. cikk (2) bekezdés b)–e) pontjában foglalt hatáskörében a központi költségvetésről, a központi költségvetés végrehajtásáról, a központi adónemekről, az illetékekről és járulékokról, a vámokról, valamint a helyi adók központi feltételeiről szóló törvények Alaptörvénnyel való összhangját kizárólag az élethez és az emberi méltósághoz való joggal, a személyes adatok

védelméhez való joggal, a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához való joggal vagy a magyar állampolgársághoz kapcsolódó jogokkal összefüggésben vizsgálhatja felül, és ezek sérelme miatt semmisítheti meg.”

Az emberi élet és méltóság, valamint diszkrimináció tilalma úgy tűnik, diffúz jellegű, ezért nincs olyan jogterület, amellyel nem kerülhetnének e fogalmak kapcsolatba, mégis ki kell emelnünk alapjogi funkciójukat, ami azt jelenti, hogy nélkülük a jogrendszer stabilitása nem lehetne biztosított, nem beszélhetnénk demokratikus állami berendezkedésről.

Szabadságunk és jogaink korlátjai szükségszerűen mások szabadsága és jogai. E szabadságok korlátainak vannak közös és különböző tulajdonságai is. Az isteni törvényekben „lex divina” és az emberi szabályrendszerben „lex naturalis” közös, hogy az alanyi körben benne foglaltatik az ember, szankcionálják a tiltott cselekedeteket, és mulasztásokat, de míg az ember alkotta szabály megsértése esetén csak a cselekményt és a mulasztást szankcionálja, az isteni törvény az elővételezett cselekményt, a gondolatokat is.

Az egyenlő bánásmód (diszkrimináció tilalma) megsértése, speciális preferenciák mentén az ember méltósága elleni szabálysértés, vagy bűncselekmény.

(Egyenlő bánásmód érvényesítése) McColgan szerint az egyenlő bánásmód (negatív diszkrimináció²⁹ tilalma) nemzetközi jogi eredetű.³⁰ A diszkrimináció néhány nyelvben csupán megkülönböztetést jelent, más nyelvekben a megkülönböztetés pejoratív jelentéssel is bír, negatív diszkriminációt, hátrányos megkülönböztetést értenek alatta. A diszkrimináció fogalmát Vierdag két részre osztja: tartalmazza a „kezelést” és az „egyenlő”- „egyenlőtlenség” fogalmát is.

A diszkrimináció tilalmát először 1948. december 10-én New Yorkban az Emberi Jogok Egyetemes Egyezményében (UDHR) nyilvánították ki, és ismerték el a maguk számára kötelezőnek az egyezményben résztvevő tagállamok: „minden ember születésénél fogva szabad és egyenlő kötelességeiben és jogaiban.” A Politikai és Polgári Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (ICCPR) és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Egyezségokmányai (ICESCR) szintén tartalmaznak diszkriminációra vonatkozó szabályokat, melyek az UDHR első két cikkelyén alapszanak. A közösségi jog által tiltják a hátrányos megkülönböztetést a rassz, bőrszín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi helyzet, tulajdon, születés vagy más jellemzők szerint, és „garantálják minden ember számára az egyenlő és hatáson” védelmet a diszkriminációval szemben.

Diszkrimináció elleni védelmet tartalmaznak regionális emberjogi egyezmények is, mint pl. az Emberi Jogok Európai Egyezménye (ECHR), az Emberi Jogok Amerikai Egyezménye (ACHR) és az Ember és a Népek jogainak Afrikai Kartája is (ACHPR). Meg kell azonban jegyezni, hogy ez utóbbi az emberi jogokat más kontextusban értelmezi, mint a „világ „nyugati” fele.

A diszkrimináció elleni védelmet speciális területeken, pl. a faji megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény (CERD), a nők elleni hátrányos megkülönböztetés minden formájának kiküszöböléséről szóló egyezmény (CEDAW), vagy a gyermekek jogairól szóló New York-i egyezmény (UNCRC) a fenti jogszabályokkal együtt biztosítják. A nemzetközi, és a regionális diszkriminációs előírások bekerültek az egyes nemzetek alkotmányaiba is.³¹

A Tanács 2000. június 29-i 2000/43 / EK irányelve a faj vagy etnikai származástól (európai faji egyenlőségről szóló irányelv) függetlenül implementálta az egyenlő bánásmód elvét.

A Tanács 2000. november 27-i 2000/78 / EK irányelve létrehozta az egyenlő bánásmód általános keretét a foglalkozásban és képzésben. A foglalkoztatási irányelven keresztül, az EU törekszik a valláson vagy meggyőződésen, fogyatékoságon, életkoron vagy szexuális irányultságon alapuló diszkrimináció ellen a foglalkoztatás és a munkavégzés területén.

A Tanács 2004. december 13-i 2004/113 / EK irányelve implementálta az egyenlő bánásmód elvébe a férfiak és a nők hozzáférését az árukhoz és szolgáltatásokhoz.

A Parlament és Tanács 2002. szeptember 23-án módosította a 2002/73 / EK sz. európai parlamenti irányelvvel a 76/207 /EGK irányelvet, mely a férfiak és a nők a munkavállalás, szakképzés, promóció és munka területén történő egyenlő bánásmódot írja elő.

Az egyenlőség és a megkülönböztetésmentesség a tagállamok alkotmányos hagyományaiiban is gyökereznek.³²

Magyarország a nemzetközi szerződésekkel (pl. UDHR)³³, regionális szerződésekkel (pl. ECHR), ill. nemzetközi intézmények pl. Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO),³⁴ valamint az Emberi Jogok Európai Bírósága (ECtHR) releváns, határozatainak³⁵ figyelembevételével is szabályozza az egyenlő bánásmód követelményeit.

Az egyenlő bánásmód uniós előírása szerinti végrehajtásának, az ECHR 7. és a 141. cikk tekintetében hazai jogunkban vertikális és horizontális hatálya is van, a közszolgáltatásra azonban nem vonatkozik.

Alaptörvényünk a negatív diszkrimináció minden formáját generálisan tiltja: Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül biztosítja.³⁶

A diszkriminációs tilalom nem érvényesül az élet minden területén, az „magasabb érdekek” ellenében nem jut érvényre, pl. nemzetbiztonsági, vagy a családi élet területén.

A diszkriminatív magatartásokat az Ebktv. nem taxatív tartalmazza, de az egyenlőtlen bánásmódot megtestesíti a közvetlen és közvetett hátrányos megkülönböztetés, a zaklatás, a jogellenes elkülönítés, a megtorlás, valamint az ezekre adott utasítás.³⁷ A diszkrimináció lehet közvetlen, közvetett.³⁸ Egyes szerzők a diszkrimináció fogalom más felosztását is ismertetik.³⁹ Tobler a direkt, az indirekt diszkrimináció mellett beszél strukturális diszkriminációról is, ami az egyes államok gyakorlatában gyökerezik.

Az egyenlő bánásmód a diszkrimináció kiküszöbölésével, és az esélyegyenlőség előmozdításával érhető el, melyet Alaptörvényünk is tartalmaz: „Magyarország az esélyegyenlőség és a társadalmi felzárkózás megvalósulását külön intézkedésekkel segíti.”⁴⁰

Az Alaptörvény megnevezi a társadalom azon csoportjait is, melyekre az esélyegyenlőség elve által érvényesítendő „pozitív diszkriminációs intézkedések”⁴¹ kiterjednek: családokra, gyermekekre, nőkre, idősekre, fogyatékkal élőkre,⁴² fiatalokra és szülőkre.⁴³ Pozitív diszkriminációs intézkedéseknek olyan intézkedéseket nevezünk, melyek csökkentik a társadalmi egyenlőtlenségeket.⁴⁴

Példák az egyenlő bánásmód, az emberi méltóság megsértésére a közszolgáltatásban: az ügyintéző túlzott jelentőséget tulajdonít az ember külső megjelenése alapján levonható következtetéseknek (pl. az ügyfél piknikus, atletikus, leptosztom alkatú). Az ügyintéző túlzott jelentőséget tulajdonít a belső tulajdonságok alapján levonható következtetéseknek, pl. az ügyfél szangvinikus, melankolikus, kolerikus, flegmatikus lelki alkat.⁴⁵ Az ügyfélszolgálati ügyintéző túlterheltségének következtében nem képes megfelelően megérteni és kezelni a problémát.⁴⁶ Jogsértés akkor következik be, ha a különbségtétel észszerű érvekkel nem indokolható, aránytalan és hátrányt okoz.

(*Összefoglalás*) Ebben a műben az emberi méltóságot általános, vallási, filozófiai, jogi, társadalmi és erkölcsi oldalról említettem.

Amint azt a fentiekben láttuk, az emberi méltóság sem értelmezhető önmagában, csak más értékekkel összevetve. A jogot, mint kikényszeríthető magatartást ezen értékek tökéletesítik.

Az ember komplex méltóságának értelmezése keretet teremt az állam emberi életbe történő beavatkozásának megítéléséhez. Az emberi méltóság elvével szembekeverülhetnek személyes, szakmai vagy anyagi érdekek is. Az ember méltóságához és egyenlő bánásmóddhoz való joga megsérthető mások által, ezek szabálysértések vagy bűncselekmények, melyeket szankcionálni kell. A társadalom oldaláról az azonos méltóság biztosításának igénye indokolt lehet, de az nem szüntetheti meg az egyén motivációját, saját helyzetének javításában.

Az emberi méltóságnak van egy olyan magja, amely biztosítja az emberi méltóság egyetemlegességét, legyen az az ember Isten-képűségével, vagy más elméletek által megkövetelt egyenlő jogokkal megalapozva. Az ember személyes méltósága nem egyenlő mértékben oszlik meg az emberek körében – az embernek személyes méltósága érdekében tennie kell –, ezt bizonyítják azok a pozitív diszkriminációs intézkedések is, melyeket az állam foganatosít a hátrányos helyzetű személyek emberi méltóságának „kiegyenlítése” érdekében.

A negatív diszkrimináció értelmezése elősegíti a jog előtti beavatkozások (pl. diszkrimináció ellenes oktatás) elfogadottságát a társadalomban, mert az emberek közötti hátrányos megkülönböztetés leghatékonyabb módja a gondolatok befolyásolása. Az emberi méltóság tartalmú oktatásnak, nevelésnek többes funkciót kell betöltenie: tudatosítani kell a gyermekekben és felnőttekben, hogy az emberi méltóság az ember folyamatos erőfeszítésének eredménye, olyan alapérték, melynek tartalmi elemeit nemcsak megszerezni kell, hanem megtartani is. Azok számára pedig, akik tulajdonságaik, vagy tulajdonságaik elvesztése esetén emberi méltóságukat megőrizni nem tudják, azt a jó államnak biztosítani kell (pl. gyámság, gondnokság intézménye, öntudaton kívüli betegek). A polgári társadalmakban az emberi méltóság és egyenlő bánásmód elleni cselekmények, szabálysértések, vagy bűncselekmények a tradicionális értékek átadásával előzhetőek meg. Az oktatás és a nevelés elővetelezt magatartásszűrőmenynek tekinthetők, mert az évek alatt történő tematikus tudás és magatartás megalapozása, ami a különböző élethelyzetekben gyorsan előhívhatóvá válik.

A társadalomalkotó embernek szabadsága saját megítélése alapján jót és rosszat választani, amelyben azonban Teremtője, és a társadalom is befolyásolhatja. Az isteni törvények követését maga az Isten biztosítja, pl. parancsolattal, tanítással, vagy sugalmazással, vagy ígérettel. A vallásos ember szabálykövetése sohasem ütközhet a helyesen megalkotott jogszabállyal, mert a vallási törvények gondolatszankcionálása magasabb minőséget biztosít a szabálykövetésben, mint a jogsértő cselekmény feltárása utáni törvényes eljárás.

Jogi eljárásban az emberi méltóság és egyenlő bánásmód elleni bűncselekmények bíróság igénybevételével, pl. személyiségi jogi perekben, vagy az Egyenlő Bánásmód Hatóság eljárásával orvosolhatóak.

Közzszolgáltatban az emberi méltóság és egyenlő bánásmód elleni szabálysértések, bűncselekmények a jogszabályok betartásán túl a gondolatok befolyásolásával, elsősorban képzésekkel, másodsorban szervezeti szabályzatokkal, a jövőre vonatkozó intézkedési tervekkel, pl. esélyegyenlőségi terv, előzhetőek meg.

Az állami akaratnak a közjóra kell irányulnia. A közjó az emberi élet és méltóság védelmét és az emberek közötti egyenlőséget is takarja, mert az egyenlő igazságos, az igazságosra pedig törekednünk kell, és a jogszabályoknak tükrözniük kell e törekvéseket.

A jogszabály csak erkölcsi minimumnak felel meg, az erkölcs az, ami tudja biztosítani a jogvédelem maximumát. Ezért tartom helyesnek Kant gondolatát, aki a jogot az erkölchöz láncolja, hiszen igazán állékony csak szilárd alapon lehet a rugalmas, vagy rugalmas alapon a szilárd.

IRODALOMJEGYZÉK

- Aquinói Szent Tamás: A Summa Theologiae kérdései a jogról. Szerkesztette Varga Csaba. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2011, 13–14. o.
- Arisztotelész: Eudemoszi etika, nagy etika. Fordította: Steiger Kornél.
- Barcsi Tamás: Az emberi méltóság filozófiája. Typotex Kiadó, Budapest, 2013.
- Bódi Stefánia: A halálbüntetés hazai szabályozásának története, különös tekintettel a katonai bűncselekményekre, *Hadtudományi Szemle* 1:(2) pp. 47–53. (2008)
- Bódi Stefánia: A halálbüntetés nemzetközi története és megítélése: érvek és ellenérvek, *Hadtudomány: A Magyar Hadtudományi Társaság Folyóirata* 18:(3–4) pp. 127–139. (2008)
- Bruce A. Thyer Catherine N. Dulmus, Karen M. Sowers: *Human Behavior in the Sozial Environment*. Johns Wiley & Sons. Inc. Hoboken, New Jersey, 2012, Chapter 7.
- Charles Darwin: A fajok eredete. Természetes kiválasztás útján. Kampis György fordításában és előszavával Budapest, Neumann Kht., 2004.
- Christa Tobler: *Indirect Discrimination a Case Study Deveelopment of the Legal Concept of Indirect Discrimination under EC Law*, p. 55.
- Eduard W. Vierdag: *The Concept of Discrimination in International Law*. Martinus Nijhoff, The Hague, Netherlands, 1973 I. Introduction.
- Halmai Gábor és Tóth Gábor Attila: *Emberi jogok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Immanuel Kant: *Kritik der reinen Vernunft Zweite hin und wieder verbesserte Auflage (1787)* Felix Meiner Verlag, Hamburg, 2. Auflage, 1990.
- Marcia H. Rioux, Lee Ann Bassar and Melinda Jones: *Perspectives of Human Rights an Disability Law*. Martinus Nijhoff's Publishers Leiden, Boston, 2011, pp. 19–24.
- Ning Huang: *Wie Chinese Denken Oldenbourg*. Verlag München, 2008, s.15
- Norman E. Bowie: *Taking Rights Seriously*. By Ronald Dworkin. Massachusetts: Harvard University Press. 1977. Pp. 563. *Catholic University Law Review* Volume 26, Issue 4 Summer 1977, Article 10, p. 4.
- R. Elliott Ingersoll and David M. Zeitler: *Integral Psychoterapy Inside Out / Outside In*. University of New York, 2010, 163–164. o.

Interneten elérhető dokumentumok:

- Dr. Maiyalehné dr. Gregóczki Etelka: Szervezetben belüli esélyegyenlőség. Bevezetés. [web:] <http://docplayer.hu/10402470-Szervezetben-beluli-eselyegyenloseg.html>
- Gellén Márton: A közszféra és a magánszféra viszonya az egyéni karrier utak tervezésében. [web:] http://archiv.uni-nke.hu/uploads/media_items/gellen-marton-a-kozszfera-es-a-maganszfera-viszonya-az-egyeni-karrierutak-tervezeseben.original.pdf
- Platón: Az állam. Fordította Jánosy István. [web:] <http://mek.oszk.hu/03600/03629/03629.pdf>
- Quanta Cura http://cdn.kapisztrankiado.hu/letoltesek/kiadvanyok/1864_Quanta_Cura.pdf III. §. 15.
- Szent István Társulati Biblia, Teremtés könyve, 6. fejezet 3. [web:] szentiras.hu/SZIT

Alkotmánybírósági határozatok:

- 4/2013. (II. 21.) AB határozat
64/1991. (XII.17.) AB határozat
75/1995. (XII.21) AB határozat
23/1990. (X. 31.) AB határozat

JEGYZETEK

- | | | | |
|---|--|---|--|
| 1 | Dr. Maiyalehné dr. Gregóczki Etelka: Szervezetben belüli esélyegyenlőség. Bevezetés. | 4 | Barcsi Tamás: Az emberi méltóság filozófiája. Typotex Kiadó, Budapest, 2013. |
| 2 | Prof. Dr. Hartmut Oetker und Prof. Dr. Ulrich Preis: <i>Recht der Gleichbehandlung von Frauen und Männern in der Europäischen Union</i> . Forkel Verlag, 1996, p. 20–21. | 5 | <i>Dignity: A History</i> Edited by Remy Debes. Oxford University Press, 2017, s.3. |
| 3 | Gellén Márton: A közszféra és a magánszféra viszonya az egyéni karrier utak tervezésében. (Letöltés: 2018. febr. 7.) | 6 | A 2010-es adatok alapján született eredmények szerint a Föld lakosságából 2,2 milliárd keresztény (a világ népességének 32 százaléka), 1,6 milliárd muzulmán (23%), 1 milliárd hindu (15%), közel 500 millió buddhista (7%) és 14 millió zsidó |

- (0,2%). További 400 millió (6%) különféle hagyományos, törzsi, bennszülött vallások követője. Végül mintegy 58 millió (körülbelül 1%) más vallások híve (pl. bahái vallás, szikhizmus, sintoizmus, taoizmus, jainizmus, wicca, zoroasztrianizmus stb.) <http://www.magyarurir.hu/hirek/uj-felmeres-keszult-vilag-vallasairol> (Letöltés: 2018. febr. 21.)
- 7 Mózes első könyve a teremtésről, 1. fejezet. 27. Létrejötté a Kr. e. 10. századra tehető.
 - 8 Mózes első könyve a teremtésről, 1. fejezet. 30.
 - 9 Szent István Társulati Biblia, Teremtés könyve, 6. fejezet 3.
 - 10 Ning Huang: *Wie Chinese Denken Oldenbourg*. Verlag München, 2008, s.15.
 - 11 Platón: *Az állam*, i. m. 94. o.
 - 12 Marcia H. Rioux, Lee Ann Basser and Melinda Jones *Perspectives of Human Rights an Disability Law* Martinus Nijhoffs Publishers, Leiden, Boston, 2011, p. 19–24.
 - 13 Cicero: *De officiis* 3, 30.
 - 14 Lásd bővebben Barcsi Tamás: *Az emberi méltóság filozófiája*, i. m.
 - 15 Human rights and political regimes. *American Political Science Review*, 80(3) 801817., Donnelly, J. (1982). Human rights. *American Political Review*, 76(2), 303–316.
 - 16 Bővebben Barcsi Tamás: i. m.
 - 17 „Der Standpunkt des alten Materialismus ist die bürgerliche Gesellschaft; der Standpunkt des neuen die menschliche Gesellschaft, oder die gesellschaftliche Menschheit.” Karl Marx-Friedrich Engels Werke, Band 3, Dietz Verlag Berlin, 1978, Seite 535.
 - 18 Barcsi Tamás: i. m.
 - 19 Aquinói Szent Tamás: *A Summa Theologiae kérdései a jogról*. I. m. 13–14. o.
 - 20 Halmai Gábor és Tóth Gábor Attila: *Emberi jogok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 259. o.
 - 21 http://cdn.kapisztrankiado.hu/letoltések/kiadvanyok/1864_Quanta_Cura.pdf III. §. 15.
 - 22 Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland Art 2.
 - 23 Arisztotelész: *Eudemoszi etika, nagy etika*. Fordította: Steiger Kornél. Első könyv 2.
 - 24 Arisztotelész: i. m. Első könyv 33.
 - 25 Arisztotelész: i. m. Második könyv 11.
 - 26 Norman E. Bowie: *Taking Rights Seriously*. By Ronald Dworkin. Massachusetts: Harvard University Press, 1977, pp. 563. *Catholic University Law Review* Volume 26 Issue 4 Summer 1977 Article 10 p. 4.
 - 27 56. BK vélemény a büntetéskiszabás során értékelhető tényezőkről.
 - 28 Lásd a témában: Bódi Stefánia: *A halálbüntetés hazai szabályozásának története, különös tekintettel a katonai bűncselekményekre*, *Hadtudományi Szemle* 1:(2) pp. 47–53. (2008) és Bódi Stefánia: *A halálbüntetés nemzetközi története és megítélése: érvek és ellenérvek*, *Hadtudomány* 18:(3–4) pp. 127–139. (2008).
 - 29 Eduard W. Vierdag: *The Concept of Discrimination in International Law*. Martinus Nijhoff, The Hague, Netherlands, 1973 I. Introduction.
 - 30 L. Alieen McColgan: *Discrimination Law: Text, Cases and Materials*. Second Edition. Hart Publishing, 2005, p. 1.
 - 31 Pl. az 1958-as francia alkotmány 1. cikke és az 1949. évi német alapjogi törvény 3. cikke.
 - 32 Diszkriminációt tilt pl. az Equal Pay Act 1970 (EqPA); a Sex Discrimination Act 1975 (SDA); a Race Relations Act 1995 (RRA); a Disability Discrimination Act 1995 (DDA); a Fair Employment and Treatment (Northern Ireland) Order 1998 (FETO); az Employment Equality (Religion or Belief) Regulations 2003 (RGB Regs); és az Employment Equality (Sexual Orientation) Regulations 2003 (SO Regs); az Equality Bill 2005; stb. Az általános „Ebkvtv.” Német rövidítése: AGG. A polgári jog, azaz az árukhöz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés tekintetében a megkülönböztetés tilalma az AGG-ben túlmutat az EU rendelkezésein, az irányelveket a diszkriminációs jellemzőkre is alkalmazza a faj, etnikai származás, a nem, valamint a vallás, és egyéb meggyőződés, kor, fogyatékoság és szexuális irányultság alapján.
 - 33 Alaptörvény Q cikk (2), ill. (3) XV. cikk (2), (3).
 - 34 Pl. Equal Remuneration Convention, 1951 (No. 100 Art.1. (B), Discrimination (Employment and Occupation) Convention, No. 111. Art. 1. (2).
 - 35 Bővebben l. 4/2013. AB határozat.
 - 36 Alaptörvény XV. cikk (2).
 - 37 2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról (Ebkvtv.) 7. §. (1)
 - 38 Az Ebktv. 8. és 9. §§. meghatározzák az egyenlő bánásmód (diszkrimináció tilalmának) fogalmait.
 - 39 Christa Tobler: *Indirect Discrimination a Case Study Development of the Legal Concept of Indirect Discrimination under EC Law*.
 - 40 Alaptörvény XV. cikk (4).
 - 41 Pozitív diszkriminációs intézkedéseknek olyan intézkedéseket nevezünk, melyek csökkentik a társadalmi egyenlőtlenségeket. Definíciója az Ebktv. 11. § (2)-ben is megtalálható.
 - 42 Alaptörvény XV. cikk (5).
 - 43 Alaptörvény XVIII. cikk (2).
 - 44 2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról (Ebkvtv.) 11. §. (2).
 - 45 R. Elliot Ingersoll an David M. Zeitler: *Integral Psychotherapy Inside Out/Outside State*. University of New York, 2010, 163–164. o.
 - 46 Bruce A. Thyer Catherine N. Dulmus, Karen M. Sowers: *Human Behavior in the Social Environment*. Johns Wiley & Sons. Inc. Hoboken, New Jersey, 2012, Chapter 7.

A népek önrendelkezési jogának megjelenése a nemzetközi dokumentumokban

(Az önrendelkezési jog fogalma) A népek önrendelkezési joga a látszat ellenére egy rendkívül bonyolult fogalom. A népek önrendelkezési jogának gyökerei egyidősek az emberiséggel. Hiszen az emberiség történelmét folyamatos területszerzési háborúk és harcok jellemzik. Kezdetben törzsek, majd a kialakuló államok háborúztak egymással és foglalták el egymás területeit.

Nehéz lenne viszont egy olyan elvet találni, amivel erkölcsileg vagy filozófiailag alá tudnánk támasztani, hogy egy-egy embercsoportnak, népnek miért van joga, illetve nagyobb joga egy adott területen élni, mint a másik embercsoportnak vagy népnek. Kimondható, hogy Földünk felosztásának nincs egy természetes rendje. Emiatt a népek önrendelkezési jogáról való gondolkodás az egész emberiség történetét végigkíséri.

De a népek önrendelkezési jogáról való gondolkodást a francia forradalom hozta magával és vezette be a politikai diskurzusba. A francia forradalomban született meg a nemzetállam eszméje, melyben az állam a nemzet perszónifikációját jelenti, a gyakorlatban pedig az azonosult nemzethez tartozók egyesülésének követelésével. (Mindez politikai és jogi indokot szolgáltatott az olasz egység megteremtéséhez.)

Az elv elődjének a *principe des nationalités* (nemzetiségi elvet) tekinthetjük, ami a német és olasz egység helyreállításának ideológiai alapja mögött rejtőzött. Az önrendelkezési jog első megjelenésének egyik legfontosabb dokumentuma a tizenhárom észak-amerikai gyarmat 1776. július 4-i Függetlenségi Nyilatkozata, az Amerikai Egyesült Államok megalapításának alapokmánya, mely a népek fontos jogának tartja, hogy ha nem megfelelő az uralom számukra, akkor joguk van új fennhatóságot választaniuk „Ha azonban a visszaélések és bitorlások hosszú sora mindig ugyanazt a Célt szem előtt tartva azt bizonyítja, hogy a népet teljes zsarnokságba kívánják hajtani, a nép joga és a nép kötelessége, hogy az ilyen Kormányzat igáját levesse, és jövő biztonsága érdekében új Védelmeszőkről gondoskodjék.”²

Az önrendelkezési jog a 20. században az első világháborút lezáró békefolyamatok során a wilsoni pontokban³ is megjelent elvként: IX. Az olasz határokat a világosan felismerhető nemzetiségi vonalak szerint kell kiigazítani. X. Ausztria-Magyarország népei részére, amelyeknek helyét a nemzetek között oltalmazni és biztosítani kívánjuk, meg kell adni az önálló fejlődés leghatékabban lehetséges útját. XI. A különböző balkáni államok egymás közötti kapcsolatait barátságos tanácskozások útján az állami és nemzeti hovatartozás történelmileg kialakult vonalainak szerint kell meghatározni. XII. A jelenlegi Ottomán Birodalom török részeinek teljes szuverenitást kell biztosítani, de a többi nemzetiség részére, amelyek most török uralom alatt élnek, biztosítani kell létük feltétlen biztonságát, önálló fejlődésük teljes és zavartalan lehetőségét.⁴

A Párizs környéki békék, melyeknek alapjául szolgáltak a wilsoni pontok, nem a várt hatást hozták. Közép- és Kelet-Európa felfordult, és olyan ellentétek alakultak ki, melyek napjainkra is hatással vannak. A Párizs környéki békék magukban hordozták egy újabb nagy háború kitörését. A Nemzetek Szövetsége (Népszövetség) 1919-ben jött létre, hogy az első világháborút lezáró szerződésekben foglaltak betartásra kerüljenek. A Nemzetek Szövetsége Egységokmányának alapjául szintén a wilsoni pontok szolgáltak és ezért a Nemzetek Szövetsége Egységokmány XIX. cikke foglalkozik a népek

önrendelkezésével, a szuverenitással és a függetlenséggel.⁵ De hiába a wilsoni elvek, a békeszerződés vagy a Népszövetség, nem tudták megakadályozni a második világháború kitérését.

Persze, nem csak a „nyugat” foglalkozott a népek önrendelkezésének kérdésével, hiszen Lenin is foglalkoztatta a kérdés. Viszont a népek önrendelkezési jogát Lenin a gyarmatbirodalmakkal, félgyarmati országokkal (pl. Kína, Perzsia) és Közép-Európa államaival hozta összefüggésbe. A népek önrendelkezési jogát csak eszköznek tekintette a világorradalom győzelméhez.⁶

Összefoglalható, hogy a nyugati és a bolsevik modell is hasonló volt abban, hogy következetes gyakorlati érvényesítése nem valósult meg. Hiszen az elv alkalmazását a győztes hatalmak politikai érdekeiknek megfelelően használták. Ez az elv megszakította a monarchikus legitimitást, hiszen a monarchiakat egyre jobban felváltották más formák.

Az főlényét illetően bizonyos változást (módosulási lehetőséget) célzott meg az 1. világháború után a népek (nemzetek) önrendelkezési jogának (Wilson amerikai elnök és az orosz bolsevikok által meghirdetett) elve. Ez az elv nem párosult következetes gyakorlati érvényesítéssel – kétszínűsége miatt.⁶ Sőt a béketeremtés igazságtalanul bizonyos népek (nemzetek) önrendelkezési jogát sértette, és erőszakos rendészeti és kulturális elnyomást eredményezett több nemzeti közösséggel és kisebbséggel szemben. Az 1. világháború után meghirdetett önrendelkezés alapelve fölváltotta a monarchikus legitimitást. Ám az új rendezés „saját elveihez viszonyítva lényegesen diszharmonikusabb volt”, mint a régi monarchikus.⁷ Összefoglalóan megállapítható: az önrendelkezés alkalmazása szelektíven, a győztes hatalmak politikai érdekeinek megfelelően történt

A második világháború borzalmai után, a nyertes hatalmak megállapodtak arról, hogy meg kell akadályozni egy újabb világháború létrejöttét. Ennek egyik lépéseként létrehozták 1949-ben az Egyesült Nemzetek Szervezetét. Az ENSZ Alapokmányának 1. cikke megfogalmazta: az Egyesült Nemzetek egyik fő célja az, hogy a nemzetek közötti baráti kapcsolatokat az népeket megillető egyenjogúság és önrendelkezési jog tiszteletben tartásával fejlessze.

Bár az ENSZ Alapokmány deklaráta az elvet, de definícióval és tartalommal nem töltötte meg. Mindenesetre nagy lépés volt, hogy az ENSZ Alapokmányában kifejezésre jutatta az elvet.

Aztán kiderült az ENSZ alapítását követő egy-két évtizedben, hogy a gyakorlatban az önrendelkezési jog hagyományosan gyarmati uralom alatt élő népekre vonatkozott. A második világháború befejeztével elkezdődött az ún. dekolonizációs folyamat, amelynek alapján a különböző gyarmati területeken élő népek függetlenségüket vívták ki. A háború utáni első két évtizedben a volt gyarmati területeken már 66 önálló állam jött létre, a hatvanas évek végére pedig a gyarmati rendszer felbomlása befejeződött.

Az 1960. évi Nyilatkozat⁷ a gyarmati országoknak és népeknek biztosítandó függetlenségről megállapítja, hogy „valamennyi népnek jogában áll teljes szabadságát megvalósítani, szuverenitását gyakorolni és nemzeti területét megvédeni”, illetve hogy „minden fegyveres akciót, vagy a függő népek ellen irányuló bármilyen megtorló intézkedést meg kell szüntetni”. Bár ez a nyilatkozat szövegében valamennyi nép jogaként fogalmazza meg az önrendelkezést, de az ENSZ Közgyűlése még ugyanebben az évben határozatában értelmezte a dolgot.

Tehát az ENSZ Közgyűlésének, 1960-ban elfogadott, 1541. számú határozata előírja azt a három módszert, ahogyan az önrendelkezési jogot alkalmazni lehet. Ennek megfelelően, a gyámsági vagy az önkormányzattal nem rendelkező területeknek jogukban áll

új, független államot létrehozni, szabadon egyesülni független, már létező állammal, vagy szabadon integrálódni már létező államba. A két fenti határozat révén az önrendelkezési jogot a gyarmati területeken élő népek tagadhatatlan jogaként ismerték el.

Az önrendelkezés, mint alapvető emberi jog életében az 1966-os év új fordulatot hozott. A Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmányában, valamint a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Egyezségokmányában az önrendelkezés valamennyi nép jogaként fogalmazódik meg: „*Minden népnek joga van az önrendelkezésre. E jogértelmében a népek szabadon határozhatják meg a politikai státusukat, és szabadon irányíthatják gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésüket.*” Az önrendelkezési jog tekintetében mindenképpen előrelépés volt, hogy az eddig csak gyarmati uralom alatt élő népekről, minden népre kiterjesztődött a fogalom. Viszont itt sem lett definiálva, nem lett tartalommal megtöltve. A fogalomhoz kapcsolódó kérdések (pl. ki a nép?) szintén nem lettek definiálva, és ami a legfontosabb, a jog kikényszerítésére nem született egységes eljárás, megállapodás.

Az ENSZ Közgyűlésének, 1970. évi 2625. számú határozata a fenti meghatározást megismétli és hozzáteszi, hogy az önrendelkezési jog erőszakos megtagadása esetében, a népeknek joguk van ellenállni. Ebben támogatást igényelhetnek és kaphatnak, az ENSZ Alapokmányának elveivel összhangban. A nyilatkozat továbbá azt is kijelenti, hogy „*a népek idegen igába fogása, más népek által történő dominációja és kizsákmányolása az alapvető emberi jogokat sérti*”. Az említett okmányok alapján, több fontos következtetést vonhatunk le. Elsősorban: a népek önrendelkezési joga általános érvényű, mert nemcsak a gyarmati területeken élő, hanem *valamennyi népet megillet*. Másodsorban: a népek önrendelkezési szabadságának alapvető emberi jogi jellege van. Harmadsorban: az önrendelkezés *folyamatos* jog, mert a függetlenség elnyerésével gyakorlása nem szűnik meg. A felsorolt jellegzetességek azonban a nemzetközi politikában sok vitát szültek. Már az 1514. számú ENSZ-határozat előírta, hogy az önrendelkezési jog gyakorlása az államok területi integritását vagy politikai függetlenségét nem veszélyeztetheti. Az 1970. évi nyilatkozat ezt a korlátozást megismételte. Mi több, a gyarmati rendszer felbomlása által kialakult új államok az önrendelkezési jogot anticolonialista posztulátumként ismerték el, és úgy vélték, az nem vonatkozik a területükön élő különböző népcsoportokra. Így alakult ki a mindmáig lezáratlan vita arról, hogy az önrendelkezés gyakorlását az államok területi integritásának védelmezésével hogyan lehet összhangba hozni.

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ)⁸ 1975-ös konferenciáján a részt vevő felek Európa biztonságának garantálása politikai normákat dolgoztak ki az emberi és kisebbségi jogok területén és a fegyverkorlátozás területén is jelentős előrelépések születtek. Az EBEÉ egyezménye, mely a résztvevő felek általi politikai kötelezettségvállalásokat tartalmazza. A dokumentumot három részre (kosárra) lehet osztani, témánk szempontjából az első kosár fontos. Ez a rész tartalmazza az Európa biztonságával kapcsolatos kérdéseket, illetve tartalmazta a részt vevő tagállamok egymás közti kapcsolatait, illetve a tagállamok és állampolgárai közötti viszonyt szabályozó tíz alapvető⁹, az ún. helsinki dekalógot. Ennek a dekalógnak a 8. pontja „A népek egyenjogúsága és önrendelkezési joga”. Tehát az EBEÉ egyezménye is tartalmazza a népek önrendelkezési jogát. Viszont ez az egyezmény sem rendelkezik a jog alkalmazásának mibenlétéről. Viszont a népek önrendelkezési jogának elve mellett, a dekalóg tartalmaz olyan pontokat is, melyek pont ennek a jognak egyfajta korlátját képezik. Ugyanis a dekalóg 3. pontjában kiáll „a határok sérthetlensége” mellett. Tehát ebből az olvasható ki, hogy a népek önrendelkezési joga csak addig a pontig

értelmezhető, amíg ez a meglévő országok területének és határainak megváltoztatását nem érinti. Tulajdonképpen a dekalóg amellet áll ki, hogy az adott országon belül, az adott nép a lehető legtöbb autonómiával rendelkezzen.

(Az önrendelkezési jog megjelenése a Nemzetközi Bíróság határozataiban)

A Nyugat-Szahara ügy

Spanyolország igazgatta a nyugat-szaharai térséget, de a 1970-es évektől jelezte, hogy hajlandó lemondani róla. A két szomszédos ország, Marokkó és Mauritánia is meg szeretne volna szerezni ezt a területet. Az ENSZ Közgyűlés tanácsadó véleményt kért a Nemzetközi Bíróságtól. Az eljárás során mindkét ország azt hangsúlyozta, hogy ezen a területen a spanyol gyarmatosítás előtt sohasem volt igazi államiság. A valóságban nomád államiság volt a területen. Aktuálisan az uralta a területet, aki éppen katonai fölényben volt. A Nemzetközi Bíróság megállapította, hogy teljesen egyértelműen, hogy ez a terület sem Marokkóhoz, sem Mauritániához nem tartozott, annak ellenére, hogy befolyásukat érvényesíteni tudták. A Nemzetközi Bíróság szerint ugyanis nincs olyan egyértelmű szabálya a nemzetközi jognak, amely megszabná a hatalomgyakorlás módját, számos különböző tényező vehető figyelembe. Spanyol-Szaharának a státuszában az a bizonyos, hogy sohasem volt uratlan terület, mindig volt államgépezet, azaz nincs alanyi joga semelyik államnak arra, hogy ezt a területet magáénak minősítse, okkupálja.¹⁰

A Kelet-Timor ügy

Portugália szerint Ausztráliának vele, nem pedig Indonéziával kellett volna megállapodnia az egykori portugál gyarmat, Kelet-Timor kontinentális talapzatának kiaknázásáról, továbbá Kelet-Timor népének joga van az önrendelkezéshez.

Indonézia nem ismerte el ebben az ügyben a bíróság joghatóságát, nélküle viszont nem lehetett érdemi döntést hozni. A bíróság leszögezte, hogy Kelet-Timor népének joga van az önrendelkezéshez.¹¹

A Nemzetközi Bíróság is megállapította, hogy a népek önrendelkezési joga, ahogyan az az Alapokmányból eredt és az Egyesült Nemzetek Szervezetének gyakorlata alapján fejlődött ki, egy erga omnes jog, tehát mindenkiel szembeeszegezhető jog. A népek önrendelkezési jogát elismerte az ENSZ Alapokmánya és Bíróság joggyakorlata és így a mai nemzetközi jog egy lényegi elvéről van szó.

Az Izrael által a megszállt palesztin területen történő falépítés jogi következményei tárgyában adott tanácsadó véleményében a Nemzetközi Bíróság szintén az önrendelkezési jogot erga omnes normának minősítette.¹² Nagyon fontos lépés volt a népek önrendelkezési jogának történetében, hogy a Nemzetközi Bíróság két ügyben is, egymástól függetlenül a népek önrendelkezési jogát erga omnes jognak minősítette.

(Választottbíróság¹³) Bibó István munkáiban sokat foglalkozott a nemzetközi vitarendezések és ezen belül a népek közötti konfliktusok alternatív vitarendezési módjaival. Bibó úgy vélte, hogy az lenne az optimális, ha az eljárás egyesítené a diplomáciai és a bírói konfliktusrendezés elemeit. Ennek megvalósulását a választottbíróság rendszerében látta.¹⁴

A választottbíróság, melyet a Bissau-Guinea és Szenegál közötti tengeri határ elhatárolása ügyében életre hoztak létre 1989-ben¹⁵ implicit módon elfogadta, hogy a népek önrendelkezési joga imperatív jellegű. A nemzetközi jognak kevés számú imperatív normája (jus cogens), ez is mutatja fontosságát. Imperatív vagy jus cogens normák a nemzetközi jogban azok a normák, melyek a nemzetközi hierarchiában magasabb rangot élveznek, mint a szerződési jog vagy a szokásjogi szabályok.

(Összefoglalás) Láthattuk, hogy a nemzetközi szervezetek és a nemzetközi jog már az első világháború után fontos elvként tekintenek az önrendelkezési jogra és már 1945-től jogként fogalmazódik meg. Bár a fogalmat az idők folyamán próbálták egyre több tartalommal feltölteni, de a népek önrendelkezési joga még mindig nem kapott egységes értelmezést. Nincs egy egyetemes eljárási rend a jog alkalmazására és kikényszerítésére. Véleményem szerint a népek önrendelkezési jogának megfelelő szabályozása sok fegyveres konfliktustól, így több áldozattól mentené meg az emberiséget.

A népek önrendelkezési jogának megfelelő szabályozása alatt értem, hogy ki kellene dolgozni egy egységes fogalomértelmezést, továbbá szükség lenne egy egységes eljárás rend kidolgozására is. A jog kikényszeríthetőségében az ENSZ-nek kellene kapnia a legnagyobb szerepet, de ehhez szükséges lenne az nemzetközi szervezetek (többek között az ENSZ) *átpolitizáltságát csökkenteni.* Az ENSZ Biztonsági Tanács állandó tagságát megszüntetni vagy legalább szükségességét átgondolni. Az ENSZ BT állandó tagjainak vétőjogát mindenképpen meg kellene szüntetni. Ez a lépés szükséges lenne ahhoz, hogy az ENSZ BT határozataiban csökkenjen az aktuális nagyhatalmi érdek.

Támogatni kellene a kisebbségeket jogaik maximális érvényesülésében, illetve ki kellene kényszeríteni, hogy ne legyenek népirtások vagy elnyomások áldozatai.

Jobban segíteni kellene a párbeszédet az adott nép és az anyaország között. Szükség volna egy előzetes prognózis elkészítésére, hogy az adott nép függetlensége esetén mi várható. Főleg azért, mert láthatjuk, hogy az elmúlt húsz évben kialakuló államok tulajdonképpen önmaguk nem képesek ellátni funkcióikat. Ilyen esetekben az anyaországon belüli minél nagyobb autonómia elérése sokkal jobb megoldás lehetne, mint a függetlenség és ezzel az anyaország területi épsége sem csorbulna. Egy nép esetében, ha függetlenedni szeretne, a gazdasági potenciáljának sokkal hangsúlyosabb szerepet kellene kapnia. Hiszen nem mindegy, hogy az adott nép képes-e fenntartania magát vagy sem.

Sokakban felmerült az a gondolat, hogy a népek önrendelkezési joga a 21. században a globalizáció hatására nem lesz előtérben. Ez tévedésnek bizonyul, hiszen itt Európában is, ahol az egységes Európa létrejött a második világháború óta folyamatban van, nem nyomta el a függetlenségi törekvéseket. Az Európai Unió belül is két függetlenségi népszavazás volt az elmúlt években, Skóciában és Katalóniában. Két olyan országban, mely évtizedek óta tagja az Európai Uniónak. A skóciai népszavazáson a függetlenségpártiak kerültek kisebbségbe, de a brexit hatására folyamatosan fel-felmerülnek a hírek arról, hogy talán újra szükséges lenne egy népszavazás. Katalónia kérdése pedig még jó ideig napirenden lesz. Mivel az államok léte nem statikus állapot, mert egy állam területe folyamatosan változik a történelem során, ezért minél hamarabb szükség lenne az önrendelkezési jog újragondolására és szabályozási hiányosságainak pótlására.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bódi Stefánia: A közép-kelet-európai konfliktus értelmezése Bibó István elmélete alapján. Kard és Toll, 2005:(3) pp. 88–96.
- Kardos Gábor: A politikai döntőbíráskodás, mint vitarendezési eljárás (Világosság, 2013 tavasz–nyár) http://epa.oszk.hu/01200/01273/00060/pdf/EPA01273_vilagosság_tavaszyar_303-310.pdf (2018.04.10.)
- Kovács Péter: Ítélet tanácsadó vélemény köpönyegében – avagy van-e harmadik típusú eljárás a Nemzetközi Bíróság előtt? (Iustum Aequum Salutare IV. 2008/1. 5–22.)
- Kovács Péter: Nemzetközi jog (Osiris Kiadó, Budapest, 2006)
- Kovács Péter: A nemzetközi jog fejlesztésének lehetőségei és korlátai a nemzetközi bíróságok joggyakorlatában.

- Samu Mihály: Az önrendelkezési jog és érvényesítésének gondja – világprobléma (Polgári Szemle 2012. június 1–2. szám)
- Sipos Kinga Ágnes: A nemzeti önrendelkezési elv problematikája (Iustum Aequum Salutare V. 2009/2. 197–204.)
- Angara Niri: Lenin a kis és közepes országok helyéről a nemzetközi életben (Anale di Istorie, 1971. 4. szám)
- Rehák László: Lenin és a nemzeti kisebbségek helyzete [web:] http://adattar.vmmi.org/cikkek/9815/hid_1970_04_10_rehak.pdf (2018.04.10.)
- CIJ. Kelet-Timor ügye, Recueil 1995, <http://www.icj-cij.org/en/case/84> (2018.01.17.)
- CIJ. Nyugat-Szahara ügy, Rec. 1975, <http://www.icj-cij.org/en/case/61> (2017.01.17.)
- CIJ. A palesztin fal ügyében hozott tanácsadó vélemény, <http://www.icj-cij.org/fr/affaire/131> (2018.01.17.)
- <http://www.icj-cij.org/files/case-related/82/082-19891101-ORD-01-00-EN.pdf> (2018.03.18.)
- Nemzetek Szövetsége Egységokmány:
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.32044073188187;view=1up;seq=3> (2018.04.01.)
- ENSZ Alapokmány:
<http://www.grotius.hu/doc/pub/HBJFWJ/az%20ensz%20alapotkm%3%A1nya.pdf> (2018.04.10.)
- Az Amerikai Egyesült Államok népének Függetlenségi Nyilatkozata:
<http://mek.oszk.hu/02200/02256/02256.htm> (2018.04.10.)
- Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egységokmánya:
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=97600008.TVR> (2018.04.10.)
- Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Egyezségokmánya:
<http://www.menszt.hu/hu/egyeb/egyezsegokmany-i> (2018.04.10.)
- UN 1541. határozat:
[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/1514\(XV\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/1514(XV)) (2018.04.10.)
- UN 2625. határozat:
<http://www.un-documents.net/a25r2625.htm> (2018.04.10.)
- Helsinki Záróokmány:
http://www.magyarkollegium.hu/pdf/torveny_int3.pdf (2018.04.10.)

JEGYZETEK

- 1 A népek önrendelkezési jogáról lásd Bódi Stefánia: A közép-kelet-európai konfliktus értelmezése Bibó István elmélete alapján, Kard és Toll, 2005:(3) pp. 88–96.
- 2 Az Amerikai Egyesült Államok népének Függetlenségi Nyilatkozata: <http://mek.oszk.hu/02200/02256/02256.htm> (2018.04.10.)
- 3 http://multunk-portal.hu/html/egy_tort_kronol/1918.január8.html (2018.04.10.)
- 4 <http://www.huszadikszazad.hu/1917-december/nagyito/wilson-elnok-14-pontja> (2018.03.18.)
- 5 <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.32044073188187;view=1up;seq=3> (2018.03.17.)
- 6 Rehák László: Lenin és a nemzeti kisebbségek helyzete.
<http://www.menszt.hu/hu/egyeb/egyezsegokmany-i> (2018.04.10.)
- 7 1994-től Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet / Organization for Security and Co-operation in Europe (EBESZ/OSCE).
- 8 1. Szuverén egyenlőség, a szuverenitásban foglalt jogok tiszteletben tartása. 2. Tartózkodás az erőszaktól vagy az erőszakkal való fenyegetéstől. 3. A határok sérthetetlensége. 4. Az államok területi integritása. 5. A viták békés rendezése. 6. A belügyekbe való be nem avatkozás. 7. Az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartása, beleértve a gondolat, a lelkiismeret, a vallás és a meggyőződés szabadságát. 8. A népek egyenjogúsága és önrendelkezési joga. 9. Az államok közötti együttműködés. 10. A nemzetközi jogi kötelezettségek jóhiszemű teljesítése.
- 9 10 CIJ. Nyugat-Szahara ügy, Rec. 1975, 33. o., <http://www.icj-cij.org/en/case/61> (2017.01.17.)
- 11 CIJ. Kelet-Timor ügye, Recueil 1995, <http://www.icj-cij.org/en/case/84> (2018.01.17.)
- 12 CIJ. A palesztin fal ügyében hozott tanácsadó vélemény, <http://www.icj-cij.org/fr/affaire/131> (2018.01.17.)
- 13 A választottbíróság a nemzetközi jogban az alternatív vitarendezés egyik módja. Amikor a felek közösen megállapodnak egy harmadik félben, akinek a döntését magukra nézve kötelezőnek ismernek el.
- 14 http://epa.oszk.hu/01200/01273/00060/pdf/EPA01273_vilagosság_tavaszi-nyari_303-310.pdf (2018.04.10.)
- 15 BISSAU-GUINEA contra SZENEGÁL (1989–1991) 1989. július 31-ei választottbírói döntés ügye.

A művészet meghalt – éljen a művészet

Villantsuk fel egy pillanatra ezt a lehetőséget, noha a művészet bozótdzsungelének világa ma is nyüzsgéssel teli. Életminőségünk, napi valóságunk része, valamilyen alakjában naponta velünk van; érdemes tehát néha elgondolkoznunk helyzetén.

„*Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?*” – kérdezte Gauguin egy képének címével, hiszen magunkat, valóságunkat időnként faggatnunk kell. Teremtett valóságunk a művészet is; múltunk, jelenünk, emberi mivoltunk világa – sorsa tehát a mi sorsunk. Élete nem csupán életünk reprezentánsa volt mindig, de alakítója is – fejlődése, szellemi minősége ugyanakkor ma már nem egyetemlegesen elfogadott eszmevilág, személyes ízlés vagy egy szellemileg meghatározó terepüggyvénye. A művészet alakulása, sorsa valószínűleg nem nálunk dől el, életünk azonban egyidejűleg lokális koordinátarendszerben is zajlik; a hazai művészettel mi élünk együtt – egyáltalán nem provinciális igény tehát alakulásának lehetőségeiről, irányáról tünődni. Naponta művek tömege keletkezik, megszületik, létrejön valami – a művészet jelene jövőnk hírnöke; amit ma a művészet valóságaként elfogadunk, az holnap is jó eséllyel életünk valósága, alakítója marad.

Ha a művészet az ember, az eszmék megidézte valóság – és mi más lehetne – milyen valóságot idéz meg mai festészetünk; van-e mérlegelhető súlya, érvényessége mondanójának? Mennyire átható a tekintete és mi után kutakodik – milyen eszmék lendítik? Önmagunkat, valóságunkat ismerhetjük-e fel a kortárs festészet fénye vetítette árnyképben; van-e hitelessége felmutatott valóságának? Segít-e érzékenyíteni lelkünk, messzelátón értelmezni létünk – élményeink?

Szinte első pillantásra szembeötlik lényegi vonása: a kortárs képzőművészet a szemléleti szabadság szülte személyes gondolkodás fesztelen megnyilvánulása; fontos értéke a művészi idea függetlensége biztosította szellemi önállóság lehetősége és a közlésmód, az interpretáció kötetlensége. Ugyanakkor szellemi végletei, egyenetlenségei, buktatói is nyilvánvalóak: a tehetség autentikus valóságélményt nyújtó művészete mellett az emberi arc önkénnyé fajult személyesség kiötlötte torzképe lóg a türelmes falon a fotonaturalizmus mesteremberi iparkodásával megfestett, hódítani képtelen Vénusz társaságában. A szellemi szabadság nyújtotta esély csetlik-botlik a hétköznapi kapacitásai, kényszerei között; a köpönyegforgató, tanulékony opportunizmus, a látásmódok kavalkádjában elbizonytalanodott érdeklődést megcélzó, zavarosban halászó szemléletek masszája és a szellemi igénytelenségre kacsintó, realizmust mímelő készség uralma határozza meg az összképet. Mellettük viszont még feltűnőbb az autodidakta jelmezt magára öltő, a tehetség minimumát is nélkülöző, kiáltóan dilettáns igyekezet hangsúlyos szerepvállalása – művészetként való elfogadása a kortárs képzőművészet kirívó újdonsága. Mindaddig ugyanis egyetlen korszak művészete sem türte meg a dilettantizmust; a szellemi, szakmai minőség higiénéje a tehetségtelenség, képzetlenség ténykedését mindig a szükséglet kényszerei közé utalta.

Hogyan juthatott festészetünk ilyen ellentmondásos, kaotikus szellemi állapotok közé; milyen kémia okozott olyan mértékű erjedést, ami a szellemi minőség teremtette hierarchia felszámolásához vezethetett?

Tagadhatatlan, a művészet színvonala eddig sem volt mindig ingadozásmentes, veszélybe mégsem került, mivel a társadalmak állandóan változó gondolkodási kánonja mindig szükségszerűen, automatikusan kiszűrte a szellemi vérkeringésből a méltatlan

vagy az elavult szemléletet; az igénytelen szellemiségű, szegényes vizuális kultúrájú látásmód pedig elhanyagolható, alárendelt szerepet játszott. A korszak és a művész eszmévilága, kifejező eszközei mindig a személyes és kollektív szemlélet bensőséges együttélése jogán élte eleve életét – a reneszánsz művészet fejlődésének éppúgy nincs konkrét végpontja, amiről elrugaszkodva átmenet nélkül jutott a barokk tradíció művészetébe, mint ahogy a barokk tradíció létrejöttének sincs kezdőpontja – alakulásuk folyamata a korszellem formálódása.

A modern festészet viszont nem fejlődés, alakulás, kihordás szülötte – kipattant a társadalmi retortából, mint Pallasz Athéné Zeusz fejéből; jóllehet nem előzmények nélkül lép porondra, hiszen az utolsó jelentős egyetemes eszmévilágot, a romantikát a realizmus, ill. leányvállalatai: a naturalizmus és az impresszionizmus felszámolták.

Törekvései között egymás társaságában jelenik meg a romantika esztétikai fegyvertárából származó eredetiségkultusz és a művészi integritás megteremtésének elvárása, a korszerű demokratikus művészet létrehozásának vállalkozása, de a művészet teljes, gyökeres megújítását követelő, küldetéses hit is. Ugyanakkor valószínűtlen, hogy a modernizmus megszületése előtt egy korszerűtlen művészet létének képzete érdemben felmerülhetett, hiszen művészetét mindig maga az adott időszak teremtette, ezért minden korszak a saját művészetének – azaz korszerűnek – tudta, hiszen az ember és a kor eszméi váltak számára valósággá az esztétikai élmény hitelességében.

Napjaink képzőművészetének műgyakorlata ugyancsak a művészet integritása és a szellemi autonómia követelményét hangoztatva szünteti meg a konvenció kötöttségeit és lazítja fel a műfaji határokat, hisz nézete szerint az öntörvényű eredetiség maga teremti kifejezőeszközeit – de a korszerűség nevében születik a „bárki lehet művész, bármi lehet művészet” deklarált eszméjének demokratizmusa is. Feladatának látja a művészet szerepének, helyzetének átértékelését is; szellemi függetlenségét a demokrácia eszméje nevében gyakorolja – társadalomalakító, önálló tényező kíván lenni.

A művészet látásmódjának megszabadítása a konvenciók szellemi kötöttségeitől a modernizmus kétségkívül jelentős, nagy horderejű aktusa, hiszen kapukat nyithat; csak-hogy a függetlenség még nem autonómia, a szellemi autonómiához pedig nem feltétlenül társul a kvalitásigény, az eredetiség és a művészi adottság. Holott ezekre épp most lenne óriási szükség, hiszen a kölcsönösen elfogadott eszmék, a konvenció megszűntével egyúttal a konvenció képviselte szellemi, művészi színvonal is füstbe ment; a szellemi önállóság nélkülük tehát aligha nem teremthet harmonikusan működő művészetet. Függetlensége az eszmék magaslati levegőjéből műgyakorlata révén ezért könnyen a pillanat és az érdek uralta lápvilágba sodródhat, ahol az igénytelenség közönséges virágai is szabadon nyílhatnak – a lélek neszein tűnődő dallamok csendjében immár a jelentéktelenség is világba kurjongathatja hamisra hangszerelt nótáit.

Követelmények megfogalmazására viszont képtelen, hiszen a konvenció feladatkörét átvevő személyes, egyéni látásmódok és kifejezőeszközök magától értetődő, spontán divergálása viszonylagossá, vitathatóvá tesz minden látószöveget, nézőpontot. Minden, ami jelentőséget nyerhetne; de maga az értelmezni kívánó szándék is megkérdőjeleződhet – a jelentős súlytalanná lehet, s vele a tehetség és a *művészi* fogalma, hatókörük is köddé válhat. Ilyen körülmények között azonban az autonóm művészet, a szuverén szemlélet sem juthat érvényre; a szellemi autonómia és az eredetiség helyett – óhatatlanul – csupán a rendhagyó, önkényes kifejezőmódot és a szemlélet szabadosságát segítheti életre. Szabadsága béklyóvá vált, hiszen az önállóság szubjektivitásával nézelődő utazó személyes élményét hitelesen tolmácsoló friss látású, egyéni művészet helyett csupán a bizonytalanság, a határozatlanság

világa születhet meg. Mindössze az „ez is érdekes, de az is tetszik” döntésképtelen állapotait képes létrehozni – ezzel viszont felszámolja a művészet célját és lényegét: a *jelentékeny* és a *hiteles* beemelését a közös szellemi tulajdonba.

Ennek látszólag ellentmond az a tény, hogy egyik-másik szemlélet, művész kaphat ugyan alkalmilag önálló hatókört, s ez által időlegesen kiemelkedhet a művészi szemléletek kásájából; de ez nem a közérdeklődés kivívta megbecsülés révén történhet meg, hanem csakis a művészet és a minőség hatósugarán kívüli működés eredménye lehet. Nyilvánvaló képtelenség ugyanis, hogy az általános döntésképtelenség kollektív minőségeszményt hozhasson létre – nélküle viszont egyedül az egyéni kvalitásérzet alkothat ítéletet. Ám kizárólag saját használatra, hiszen közösen elfogadott követelmények nélkül minden személyes meglátás, meggyőződés szükségszerűen magára is marad; tehát a társadalmi elismerés fénykörébe sem juthat.

Minőségi kánon megfogalmazására azonban nem is tarthatja magát jogosultnak, hiszen választottja, az autonómia éppen a rendhagyót; a személyeset, az egyénit állítja a művészet centrális terébe. Művészeteóriájának deklarált eszméje is a normaellenesség megnyilvánulása, csak hogy buzgalmában túllő a célon, hiszen épp a hamisítatlan művészi integritás megszületését gátolja. A „*bárki lehet művész, bármi lehet művészet*” eszméjének demokratizmusa nyilvánvalóan a művészi autonómia fogalmának lényegét torzítja el, mivel a természetes, spontán közlésvágy megnyilvánulását evidens művészi minőséggé emeli; annak ellenére, hogy a művészet létrehozásához nélkülözhetetlen adottsággal és tehetséggel, lelki minőséggel, emelkedett gondolkodással vagy születik valaki, vagy sem – sorskérdés tehát és nem demokratikus lehetőség. A tehetség kiiktatása a művészi alkotás folyamatából szükségszerűen diszharmoniót teremt művészetfelfogásában, hiszen éppen a tehetség nagysága, ereje, alkata határozhatja meg a művészi kifejezés intenzitását, közlendőjét, eszközkészletét – tehát kizárólag általa nyerhet arculatot, jelleget a művész működése, azaz magasodhat eredetivé és autonómmá a művészet. De elfelejtkezik arról is, hogy az autonómia nem nélkülözheti a felelősségtudatot, a művészi morált sem. Filozófiája sajtáságosan ellentmondásos, hiszen nemcsak az esztétikai artikuláció kizárólagos, egyetlen létrehozóját: a tehetséget iktatja ki; egyszersemind az alkotás spirituális lényét is testté változtatná, hogy a korszerűség nevében a tömegétkeztetés kondérijába dobhassa.

Azzal, hogy elutasít minden normatív követelményt teóriája minőségellenessé is vált, hiszen átjárhatóvá tette a határt a fakocka, az ideológia és a művészet egymást kizáró, ellentétes világai között. Így azonban a szabadság örvén-ürügyn bebocsátást nyertek a művészet termeibe művészetidegen, ideologikus alapon építkező, spekulatív indíttatású törekvések és a dilettantizmus is, hiszen sosem lehetőségei határát feszegette – mindig határokat szüntetett meg.

A felszabadított mozgástérben azonban szellemi állapotai gyorsan enyésző divatállapotnak bizonyultak, mivel a minőséghierarchia hiánya és a szemléleti divergencia teremtette általános döntésképtelenség megakadályozza az eredetiség és az autonóm világlátás érvényre jutását, társadalmi legitimációját. Így viszont csak az újabb, és még újabb újdonságra, ötletekre futhatja erejéből; mindössze bőrét cserélheti kigyómódra időről időre. Klasszikus, markáns irányzatai (pop-art, op-art, az absztrakt, a video-art, mail-art, performansz, koncept és társaik) semmilyen közös alkotói elvvel nem rendelkeznek, és más-más alkotói célt is tűznek maguk elé. Általánosságokban elmerülő gondolatrendszereik mindig egy új kezdet nullpontról

induló képződményei – változás, fejlődés nélkül ugyan értelemszerűen megszűnnek az elavult és új, a maradi és a korszerű fogalmai; mindezt azonban ideológiájuk egysíllóságú máza jótékonyan eltakarja. A művészet delegáltjaként pózolnak, de nyilvánvalóan az ideológia teremtményei, hiszen az autonóm tehetség biztosította esztétikai artikulációról ab ovo lemondva felmutatni kívánt valóságukat csak közzétehetik, elmondhatják; a valóság metamorfózisa nélkül azonban igyekezetük meddő marad – nem képes ambiciózus feladatát ellátni: a jelent, a létet a művészet értelmezett valóságává varázsolni; valóságélményüket elhíthetni.

De a dilettáns sírig tartó tehetetlenség szülte formakészletét is – ami amúgy tűnődő, elnéző mosolynál többre aligha tarthatna számot – stílusnak, eredetiségnek láttatja; furcsaságait, gyermeteg ötletelését a szellemi autonómia szintjére helyezve művészetté nevezi ki.

Szabadságában ugyan bármi elfér és akármi létrejöhet, de valójában dogmatikussá merevedett, hiszen az eredetiség, a személyesség és az integritás alaptermészetének eltorzításával, jelentőségük felvizezésével éppen saját szellemi fundamentumát; az autonómia egyediségét számolta fel.

A modernizmus a művészet sekélyessé romlásának, eltömegesedésének lehetőségét hordja magában, e felől ő maga sem hagy kétséget. Egyértelműen megfogalmazza önmagát – szellemi habitusa a „bárki” és a „bármi” alkatára van szabva. Spengler már a múlt század harmincas éveiben a nyugati kultúra és művészet életképtelenségét, dekadenciáját fedezi fel benne, és a művészet halálát jósolja; Ortega y Gasset és Nietzsche a tömegember megjelenését a szellemi közönségesség, a minőség és kultúraellenesség térhódításaként értékeli. A művészet halálát – a festészet és szobrászat, a zene, az irodalom halálát – a huszadik század hatvanas éveiben már a kultúra fellegvéraiban is megmáshatatlant tényként könyvelték el; nagynevű múzeumi szakemberek, a művészetkritika, és ikonikus művészek tartották felette a gyászbeszédet. Jean Cassou, aki az absztrakt művészetet múzeumi értéké emelte – a párizsi *Musée National d' Art Moderne* igazgatója – a múlt század ötvenes éveiben a festészetet, szobrászatot, irodalmat és zenét korszerűtlen, elhagyott templomoknak nyilvánítja és a művészet új képviselőjének a filmművészetet jelöli ki. (*Comprendre, 25. szám, Velence, Sárközy Márta ford.*)

De nyilatkozik az ekkor már arrivált Picasso is (*Művészet, 1963/6*), méltán elhíresült, keserű hangvételű vallomása tanúskodik a kortárs képzőművészet mély szellemi válságáról, társadalmi elidegenedtségéről.

A kortárs képzőművészet demokratikus szemléletűvé alakítása az életet mindig az eszme magasából szemlélő művészetet a hétköznapi gyakorlatias gondolkozású érdekvisszonyai közé taszította – az egykor a lét tolmácsolójaként; az emberi, és a hitelesnek elfogadott eszmék birodalmaként megbecsült festészet ma üres, kifejezéstelen tekintettel bámul a semmibe. Elvesztette a lendületét, hiteit, eszméit – kora magára hagyta.

A modernizmus művészeteóriája látszólag győzelmet aratott a tradicionális festészet fölött az eredetiséget és a közlésvágyat előtérbe helyező ideológiája révén – de piruszi győzelme kovácsa egyidejűleg meg is fosztotta képességétől, hogy elképzelt művészete létrehozásának egyetlen lehetséges indokát felmutathassa: az élet, az ember sajátos; *csak általa* felismert és értelmezett valóságát.

Ahol a halál lehetősége felrémlik, ott az élet sem lehet messze; a művészet mindig az ember kísérője volt, aligha lehet tehát nélkülözhető számára. Továbbra is elláthatja feladatát, ha elévülhetetlen kvalitásával: a tehetséggel győz meg igazáról a hiteles érzelmi élmény erejével. A törékenységét figyelmen kívül hagyó gyakorlatias gondolkozás kíméletlensége viszont akár el is pusztíthatja – jelene sorsunk jövője.

A fellegekben jártunk

Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon a második világháború végétől az 1956-os forradalom és szabadságharc kitöréséig 1945 – 1956. október 22. (1. rész)

(Bevezetés) 2013 márciusában és májusában, a *Valóság* folyóiratban egy kétrészes tanulmány sorozat jelent meg *Sírva vigadtunk* címmel. Ebben elsősorban azzal foglalkoztam, hogy miként tartottuk ünnepeinket az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követő években, 1956 novembere és 1961 decembere között, mi történt ünnepeinkkel abban az öt hosszú esztendőben, melynek során a kádári hatalom helyzetét konzolidálta. Már az első tanulmány sorozat megírása után nem sokkal felmerült bennem a gondolat, hogy munkámat folytatni lehetne, tovább haladni előre az időben, egészen a rendszerváltásig. Így történt, 2014 októberében és novemberében újabb, kétrészes tanulmány sorozat látott napvilágot itt, a *Valóságban*, melynek *Keserédes napjaink* volt a címe. Ebben elsősorban azt igyekeztem feltárni, hogy miként alakultak ünnepeink és ünneplési szokásaink az úgynevezett puha diktatúra időszakában, melyek voltak azok a politikai és társadalmi változások, melyek 1962 és 1988 között ünnepeinket befolyásolták. Ezután, a korábbi sorozatok folytatásaként, 2017 februárjában és márciusában, egy újabb tanulmány sorozat következett *Vigadtunk és sírtunk* címmel. Ez a politikai rendszerváltás időszakának ünnepeit és ünneplési szokásait vizsgálta. Most pedig egy újabb sorozatot szeretnék a tisztelt olvasóval megosztani. Ennek címe: *A fellegekben jártunk*. Témája a második világháborút követő időszak ünnepei és ünneplési szokásai Magyarországon, 1945 tavaszától az 1956-os forradalom kitöréséig. Mielőtt azonban a „fellegekbe”, a világháborút követő „népi paradicsomba” invitálnám az olvasót, a teljesség igénye nélkül szólnék ünnepeink 1945 előtti történetéről is. Az előzmények, különösen az 1919-es történések ismertetése nélkül ugyanis aligha lehet hiteles képet adni mindarról, ami ünnepeinkkel a második nagy világháborút követően történt.

(Előzmények) Európában hosszú évszázadokon át alapvetően három részre osztották fel az év napjait: hétköznapokra, keresztény ünnepnapokra, s a heti pihenőnapra, vasárnapra. Nem volt ez másként hazánkban sem, ahol – követve a keresztény európai hagyományt – szintén az említett hármass felosztás érvényesült hosszú-hosszú időn át. Vasárnapról elsőként Szent István király törvényei között olvashatunk.¹ Az ünnepek tekintetében pedig Szent László király alkotott törvényeket, kinek első törvénygyűjteményében több jogszabály is szól ezekről. Szent László határozta meg először, mely jeles napokat kell hazánkban mindenképpen ünnepnapnak tekinteni. Rendelkezése szerint: „*Esztendőn által pedig ezeket az ünnepeket kell megülni: Nagykarácson napját, szent István első mártír napját, szent János evangyélista napját, Aprószentek napját, Kiskarácson, Vizkeresztet böjttjével együtt, Gyertyaszentelő Boldogasszony napját, Husvétkor négy napot, szent György mártír napját, Filepet Jakabot böjttjével együtt, a szent keresztnek megleletét, Áldozó csütörtököt, Pünkösdkor négy napot, Keresztelő szent János napját, Péter és Pál apostolokat egy napon, szent Jakab napját, szent Lőrincz napját, Nagyasszony napját, szent István király napját, szent Bertalan napját, Kisasszony napját, a szent keresztnek*

*felmagasztalását, szent Máté apostol és evangyélista napját, szent Gellért püspök napját, szent Mihály arkangyal napját, szent Simont és Júdát, Mindszente napját, szent Imre herceg napját, szent Márton, szent András, szent Miklós, szent Tamás apostol napját; és mindegyik egyház ülje meg az ő szentjének és temploma felszentelésének ünnepét.*²

A későbbi évszázadok folyamán természetesen még számos fontos jogszabály született ünnepeink kapcsán. Szabályozásuk szempontjából kiemelkedő időszak volt például az 1890-es évtized. Ekkor két fontos regula is született jeles napjaink kapcsán. Az első az 1891. évi XIII. törvénycikk volt, mely lényegét tekintve arról szól:

„1. §. Vasárnapokon, valamint szent István király napján, mint nemzeti ünnepen, a magyar szent korona országainak területén az ipari munkának szünetelnie kell.

*Kivételt képez az üzleti helyiségek és berendezések tisztántartásához és helyreállításához szükséges munka.*³

Az ünnepeket érintő másik fontos jogszabály az 1898. évi V. törvénycikk volt, mely 1898. április 11-én lépett hatályba. Ez – más dolgok mellett – kimondja: „...a törvényhozás április 11-ik napját, mint azt a napot, a melyen dicső emlékezetű V-ik Ferdinánd király az 1848-ik évi korszakot alkotó törvényeket szentesítette, nemzeti ünnepé nyilvánítja.”⁴ Vagyis – a „boldog békeidők” kompromisszumainak szellemében – 1898-ban április 11-e vált az 1848-as forradalom államilag elismert ünnepévé, annak ellenére, hogy a magyar nemzet döntő többsége mindig is március 15-ét tekintette igazi ünnepnapnak.⁵

Más kérdés, hogy a „boldog békeidők” nem tartottak örökké. 1914 nyarán kitört az első világháború. Ez idehaza is számtalan lemondást, áldozatot követelt: ünnepnapokon és hétköznapokon, a frontokon és a hátszágban egyaránt. „A m. kir. kereskedelemügyi miniszter f. évi augusztus hó 8-án 60.061. szám alatt a következő rendeletet intézte valamennyi magyarországi törvényhatóságnak: A hadi állapotra való tekintettel, törvényben biztosított jogomnál fogva, a hadiállapot tartamára a munkaszünetet az 1891. évi XIII. t.-c. hatálya alá tartozó mindennemű munkára, üzemre és elárúsításra nézve felfüggesztem.” – olvashatjuk a *Munkásügyi Szemle* 1914. évi novemberi számában.⁶ S ez csupán kezdete volt a megszorító intézkedéseknek. Ráadásul a háborút elvesztettük! Az Osztrák-Magyar Monarchia pedig 1918 őszén, a katonai vereséget követően szétesett. A vereség s az elégedetlenség hatására idehaza 1918 októberében kitört az úgynevezett őszirózsás forradalom, mely 1918. október 31-én győzedelmeskedett. Nem sokkal később, 1918. november 16-án kikiáltották a Magyar Népköztársaságot. Ezt követően, 1919. február 28-án napvilágot látott az 1919. évi XXI. néptörvény a magyar népszabadság ünnepnapjairól, mely folyó év március 15-én lépett hatályba. Legfontosabb első paragrafusá szerint: „A Magyar Népköztársaság a magyar népszabadság 1848. évi március 15-én kivívott első győzelmének és 1918. évi október hó 31-én aratott diadalának emlékezetére március hó 15. napját és október hó 31. napját a magyar népszabadság ünnepnapjaivá avatja.”⁷ Mindezzel párhuzamosan – természetesen – „2 §. Az 1898. évi V. törvénycikk hatályát veszti.”⁸ vagyis április 11-e nem számított ünnepnapnak többé. Más kérdés, hogy az 1919. évi XXI. néptörvénynek csupán részleges, illetve átmeneti hatása volt. Nem utolsósorban azért, mert hazánk jelentős része 1919 tavaszára idegen: csehszlovák, román, délszláv, kisebb részben francia megszállás alá került. Itt a magyar törvények, beleértve természetesen a XXI. néptörvényt is, legfeljebb papíron voltak érvényesek. Érvényben voltak

viszont a megszálló hatóságok rendelkezései. Többek közt azok, melyek a március 15-i forradalmi évforduló ünneplését tiltották.⁹ A megszállók pedig nem tréfáltak ebben (sem). Számos helyen erőszakkal akadályozták meg 1848 köszöntését.¹⁰

A forradalom évfordulóját szabadon ünnepelni csupán a meg nem szállt területeken lehetett. Itt egyébként a legnagyobb szabású ünnepeket a Magyarországi Szociáldemokrata Párt szervezte, mégpedig 1919. március 16-ra, az ünnepet követő vasárnapra időzítve. A szociáldemokraták országszerte mozgósítottak. A fővárosban több helyszínen voltak ünnepeik. A központi ünnepségüket Pesten, a Petőfi-szobornál tartották. Volt emellett egy ünnepségük Budán, a Vérmezőn, ahol a budai szociáldemokrata munkásság ünnepelt.¹¹ S végül, de nem utolsó sorban volt még néhány kisebb ünnepi rendezvény. Példának okáért Pesten. „Az ifjumunkások a Kálvária-téren nagyszabású ünnepélyt rendeztek.” – adta hírül a szociáldemokraták napilapja, a *Népszava*.¹² Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Budapesten kívül szintén a baloldal, illetve az egyre jobban radikalizálódó szociáldemokraták voltak a hangadók. A legtöbb vidéki településen a szocdemek szerveztek március 16-ra időzítve március 15-i megemlékezést. Az MSZDP jelentős tömegeket mozgósított még a relatíve kisebb településeken is. Csupán két példa: a *Népszava* beszámolója szerint a Dunántúlon, „*Tolnában vasárnap délután 3 órakor a Munkásotthonban gyűlt össze a szervezett munkásság, mintegy 2–3000 főnyi tömeg...*”¹³ A Tiszántúlon, az akkor még magyar fennhatóság alatt álló „*Beregszászon soha nem látott ünnep volt a vasárnapi márciusi ünnep. Több mint 10.000 ember vonult föl vörös zászlók egész erdejével, éltetve a forradalmat és a világot megváltó nemzetközi forradalmi szociáldemokráciát.*”¹⁴ Mindez már előrevetítette azt, ami néhány nappal később, 1919. március 21-én történt. E napon ugyanis az MSZDP és a Kommunisták Magyarországi Pártja egyesült. Létrejött a Magyarországi Szocialista Párt, illetve kikiáltották a Magyarországi Tanácsköztársaságot. Ez a szélsőbaloldali államalakulat váltotta fel a Károlyi-féle Magyar Népköztársaságot.

A Magyarországi Tanácsköztársaság, illetve annak teljhatalmú irányító szerve, a Forradalmi Kormányzótanács rövid néhány hét leforgása alatt visszajára fordította az öszirőzsás forradalom minden pozitívumát. A már előkészítés alatt álló (korábban április 13-ra tervezett) többpárti, szabad választások helyett diktatórikus szavazást, igazságszolgáltatás helyett forradalmi törvényszékeket, demokratikus megújulás helyett terrort vezettek be. A (korábban ígért, illetve törvény által garantált) földosztás is elmaradt. A kisajátított közép- és nagybirtokok helyén szövetkezetek jöttek létre. Emellett a vezetés – a kommunista ideológia jegyében – kárpótlás nélkül államosította a pénzügyeket, lakóházakat, szállodákat, iskolákat, illetve a 20 főnél többet foglalkoztató ipari, bányá- és közlekedési üzemeket is.¹⁵ Ráadásul, a Tanácsköztársaság fennállása alatt csaknem mindvégig szigorú alkoholtilalom volt érvényben.¹⁶ Már ahol a proletárhatalom uralkodott, ugyanis az ország jelentős területeit (változatlanul) az antant, illetve a csehszlovák, román, s délszláv csapatok tartották ellenőrzésük alatt; s ez bizony már előrevetítette az 1920-as trianoni tragédiát.

Ami ünnepnapjainkat illeti: a „proletár vezetés” első lépése húsvét „újraértelmezése” volt. „*Az új május pirosuló köntösébe öltözött világ készül az új feltámadásra és talán először adja meg a kiengesztelő elégtételt az ácsmester meghurcolt fiának. amikor igazi korbáccsal veri ki az új világ templomából a pénzváltó kufárokat és farizeuskodó bölcseket.*” – olvashatjuk a *Vörös Újság* 1919. április 20-án, húsvét vasárnapján megjelent számában az *Új feltámadás* címet viselő írásműben.¹⁷ Ugyanezen cikk megállapította azt is, hogy a kereszténységnek „befellegzett”. „*A világmegváltó eszmék – mondotta egy gondolkodó – mint eretnekségek születnek és mint dogmák halnak meg. Ez a végzet teljesült be a keresztény tan felett is.*” – vélekedett a *Vörös Újság*.¹⁸

A vallásellenes propaganda mellett – persze – gőzerővel folyt a sikerpropaganda is! „*A vörös május elseje igazi örömnépe lesz a proletariátusnak. Boldog öröme gyul ki minden proletár arca, hiszen igazi szabadulásának első állomását éri el s ha mutatkoznak is nehézségek még a jövőre, ezen a május elsején föltre teszünk minden aggodalmat, hogy zavartalanul engedhessük át magunkat az elnyomott proletariátus felszabadulása első ünnepének, örömeinek.*” – ígérte a *Vörös Újság* már említett április 20-i számában a *Népmulatságok május elsején* címet viselő írásműben.¹⁹ S valóban! „*Hatszáz ezer proletár vonult fel a vörös Budapest utcáin*” – olvashatjuk a *Vörös Újság* 1919. május 3-i számában a május elsejei ünnepségek kapcsán.²⁰ Ugyanezen cikkből megtudhatjuk azt is, hogy a fővárosban a munka ünnepének tiszteletére rendezvény volt a Vérmezőn, felvonulás az Andrássy úton, ünnepelt a hatalom a Margitszigeten, a Városligetben, a Népligetben, tűzijáték is volt, este a Gellérthegynél. Sőt – legalább is a *Vörös Újság* szerint – „*A legkisebb mellékutca mindegyik házacska csakugy, mint a nagy körutak képe magán viselte az ünnepség hangulatát és külső díszét.*”²¹ Ez így azért, több mint valószínű, túlzás volt, ahogyan túlzó a bolsevik napilap azon megállapítása is, miszerint „*Emberemlékezet óta Budapest ilyen szépen még nem volt feldíszítve.*”²² Az viszont biztos, hogy a külsőségekre adott a Tanácsköztársaság vezetése. Továbbá mindent megtettek annak érdekében, hogy az 1919. május 1. ne csupán a fővárosban, de másutt is emlékezetes nap maradjon. „*A hozzánk érkező jelentések szerint az ország szabad területén [értsd: ahol a proletárdiktatúra uralkodott] mindenfelé nagy forradalmi lelkesedéssel ünnepelték meg az idei nagy május első napját.*” – olvashatjuk a *Népszava* 1919. május 4-i számában.²³ A *Népszava* beszámolója szerint a főváros-hoz közeli „*Vácon a fölvonuláson 40.000 ember vett részt.*”²⁴ Zajlottak az események egy másik Budapesthez közeli településen, Kispesten is. A *Népszava* úgy tudta, hogy „*Kispest szervezett munkásságának tulnyomó része már kora reggel a fővárosba vonult, mindamelllett a helyi fölvonulásban is mintegy 15.000 ember vett részt.*”²⁵ Nem beszélve más vidéki településekről. Például Kaposvárról, ahol a város „*...szervezett munkássága nagyszabású ünnepet rendezett május 1-én.*”²⁶ vagy épp Győrről ahol 1919. május 1-én „*Délelőtt valamennyi szakszervezet külön ünnepségeket tartott, délután pedig mintegy 15.000 főnyi férfi és nőmunkás népgyűlésre vonult föl zeneszóval és vörös lobogókkal a vörös díszbe öltözött városra végig.*”²⁷ „*Ezeken kívül – a jelentések szerint – lelkes és nagyméretű májusi ünnepségeket tartottak Szombathelyen, Dombóváron, Szekszárdon...*”²⁸ s jó néhány más vidéki helyszínen is.

Történt mindez a háborús állapotok és annak ellenére, hogy a hazai szélsőbaloldali hatalom 1919. április végére, május elejére igencsak szorongatott helyzetbe került. „*A »Magyar Távirati Iroda« jelenti május 1-én: Április 30-án a románok a tiszamenti hídfőink kivételével mindenütt elérték a Tiszát. A cseheknek április 29-én a Boldva és Felsősjó völgyében való előretörése következtében a Sátoraljaujhely körül veszélyeztetett csapatainkat visszavontuk.*” – adta hírül a *Népszava* 1919. május 3-i számában.²⁹ Igazság szerint a proletárdiktatúra 1919. április végén, május elején közel állt a teljes katonai vereséghez. Am ennek ellenére a vezetés oly nagyszabású ünnepségsorozat szervezett, oly nagy tömegeket mozgósított, ami még békeidőben is figyelemre méltó. Ahhoz persze, hogy a mozgósítás eredményes legyen, kellett az is, hogy május első napján munkaszünet legyen. Részben az ünnepi szervezéssel, de még inkább a balos ideológiával függött össze a Forradalmi Kormányzótanács 1919. május 1-én közzétett LXXX. számú rendelete, melynek értelmében: „*A Magyarországi Tanácsköztársaság május 1-ét, a világ forradalmi proletariátusa nemzetközi egységének emléknapját, a proletárállam ünnepévé avatja. E napon minden munka szünetel. Budapest, 1919. áp-*

*rilis 30.*³⁰ Igaz, nem csupán a munka szünetelt ezen a napon, de néhol bizony az ész is „szabadságra ment”. Szintén 1919. május 1-én történt, hogy egy Budapest melletti település, Erzsébetfalva a bolsevik vezér tiszteletére, felvette a Leninváros nevet. *„Erzsébetfalva városnak folyó évi május hó 1-én megtartott népgyűlésen egyhangulag hozott azt a határozatát, mellyel kimondotta, hogy eddigi elnevezése helyett a város nevével »Leninváros«-ra változtatja, jóváhagyólag tudomásul vettem. Ezen elhatározásomat az arra illetékes tényezőkkel egyidejűleg közöltem.*” – olvashatjuk abban az üzenetben, melyet a Magyar Tanácsköztársaság Belügyi Népbiztossága küldött Erzsébetfalva város Intézőbizottságának, 1919. május 9-én.³¹ Az, hogy mindeközben a névadó még élt, sőt aktívan irányította Szovjet-Oroszországot – szemmel láthatóan – nemigen aggasztotta sem Leninváros vezetését, sem a Belügyi Népbiztosságot.

Aggasztó volt viszont a katonai helyzet. Igaz, a Tanácsköztársaságnak a tavaszi román, illetve csehszlovák támadást még eredményesen sikerült elhárítani, sőt, a hazai Vörös Hadsereg 1919 májusában, illetve júniusában még jelentős területeket is el-, illetve visszafoglalt. Északon és északkeleten Csehszlovákiával szemben arattak győzelmeket: 1919. május 21-én visszafoglalták Miskolcot. Június elejére „vörössé lett” Léva, Érsekújvár, Selmecebánya, Sátoraljaújhely, sőt még Kassát is sikerült egy időre ellenőrzés alá vonni, hogy csupán néhány várost említsünk. Ám ezzel párhuzamosan a feszültség a front mögött egyre nőtt. 1919 nyarán már mindennaposak voltak a szélsőbaloldali rendszer elleni szervezkedések, felkelések. A kommunisták által álmodott, ígért világforradalom ellenben nem tört ki, s a remélt szovjet-orosz katonai segítség is egy illúzió maradt csupán. Ráadásul a proletárdiktatúra irányítói az antant fenyegetései (általános támadást helyeztek kilátásba), illetve ígéretései (a Tiszántúl átadását kínálták az északi kivonulásért) hatására feladták a hazai Vörös Hadsereg által korábban visszafoglalt területeket. A románok viszont nem adtak föl semmit! Sőt, július végén átkeltek a Tiszán is, s megindultak Budapest felé. A kilátástalan bel- és külpolitikai helyzetben végül, 1919. augusztus 1-én a diktatúra összeomlott. Kun Béla és társai Ausztriába menekültek, a román csapatok pedig bevonultak Budapestre.³²

A vörös diktatúrát s a román megszállást követően 1919 őszétől egy félig parlamenti, félig tekintélyelvű ellenforradalmi hatalom rendezkedett be, melyet Horthy Miklós neve fémjelzett.³³ A sors fintoraként az ellenforradalmi Horthy-korszakban történt, hogy megszületett az 1927. évi XXXI. törvénycikk, mely az 1898. évi V. törvénycikket (ezúttal végképp) hatályon kívül helyezte, s március 15-ét nemzeti ünneppé nyilvánította. Párhuzamosan azzal, hogy szintén az említett évben, 1927-ben, a XXXI. törvénycikkkel egy időben fogadta el az Országgyűlés az 1927. évi XXXII. törvény *Kossuth Lajos örök érdemeinek és emlékének törvénybe iktatásáról*. E két törvény egyébként valamenyny parlamenti párt egyetértésével született. 1927-ben már senki nem vitatta Kossuth Lajos történelmi nagyságát, vagy március 15-e múltbéli jelentőségét.³⁴ A (lehetséges) jövő annál inkább vita tárgya volt! Épp az 1927. évi XXXI. és XXXII. törvény alsóházi tárgyalásán, 1927. november 7-én történt, hogy az MSZDP képviselője, Farkas István hét pontból álló határozati javaslatot nyújtott be a T. Háznak. Ennek első pontja Magyarország új alkotmányáról szólt, mely kimondta volna, „...*hogy Magyarország minden más országtól független, önálló köztársaság...*”³⁵ Farkas István javaslatának második pontja az általános titkos választójogról volt egy tervezet. Titkos választójogról mégpedig „...*a következő alapelvek szerint: képviselői, törvényhatósági és községi választójoga van minden férfinak és nőnek, aki életének 21-ik évét betöltötte, legalább fél év óta ugyanabban a községben lakik, vagy lakása van és magyar állampolgár.*”³⁶ A harmadik pont a sajtószabadságról, a negyedik az esküdtbíráskodás bevezetéséről

szólt. Az ötödik pont az egyesülési és gyülekezési jogról, melyet a szociáldemokrata politikus úgy szeretett volna szabályozni, hogy mindenkinek joga legyen „...minden külön bejelentés és engedély nélkül békésen és fegyvertelenül gyülekeztek...”;³⁷ illetőleg mindenkinek joga legyen „...arra, hogy a büntetőtörvénykönyvbe nem ütköző célokra egyesületeket és társulatokat alakíthasson...”.³⁸ Farkas István javaslatának hatodik pontja általános politikai amnesztiát helyezett kilátásba. Végül, de nem utolsósorban ott volt a hetedik pont, a földosztásról. Az MSZDP képviselője szerint minden 500 holdon felüli szántóterületet, kártérítés mellett, ki kellett volna sajátítani. Ezután pedig „A kisajátított földterületekből elsősorban földhöz kell juttatni: 1. az olyan földmunkásokat, akik a szakszerű mezőgazdálkodáshoz értenek és önállóan gazdálkodni akarnak, 2. a kisgazdákat és törpebirtokosokat, akik egy család eltartásához elegendő földbirtokkal nem rendelkeznek, 3. az olyan földmives termelő szövetkezeteket, amelyeknek tagjai maguk művelik a földet és okszerű gazdálkodást folytatnak.”³⁹ Mindez egy polgári demokratikus Magyarország megteremtését jelentette volna, egy éles váltást a Horthy-rendszerhez képest (is). Természetesen a képviselőház ezt 1927-ben nem fogadta el. Az indítványt még aznap, november 7-én leszavazta az alsóház.⁴⁰ Ám nem valósult meg a polgári demokratikus Magyarország később, a második világháborút követően sem. Helyette egy egészen másféle „demokrácia” következett.

(„Lobogózzuk fel megcsonkított házainkat”: Március 15-e és április 4-e köszöntése 1945-ben) Még folytak a harcok hazánk területén, amikor 1945. március 13-án, kedden a *Fővárosi Közlönyben*, Budapest székesfőváros hivatalos lapjában egy felhívás jelent meg, melyet dr. Csorba János, Budapest polgármestere fogalmazott meg március 15-e 97. évfordulójának tiszteletére. „Küszöbön áll március idusa, a szabadság ünnepe. A legyőzött nyilas és német reakciós világ a bombák és ágyúk áldozatául dobta oda a magyar fővárost. Nincs ép ház, nincs egyetlen sértetlen lakás. De menjete ki a Dunapartra és látni fogjátok, hogy Petőfi szobrán a két esküre emelt ujj sértetlenül lendül az ég felé, hogy »Rabok tovább nem leszünk!«...” – más dolgok mellett erről olvashatunk az említett polgármesteri felhívásban.⁴¹ No meg arról, hogy „Majdnem egy évszázadig tartott, míg elérkeztünk ahhoz a március 15.-éhez, mely hamisítatlan folytatása a Kossuth-ok, Petőfi-k, a Vasvári Pál-ok és a Jókai-k márciusának.”⁴² Ám „A mi szent eszményeinket semmiféle elnyomás nem tette és nem is teheti tönkre.”⁴³ Ezért aztán „Ennek a régi és igazi márciusnak öröme, a felszabadulás és felemelkedés lelkes demonstrálására LOBOGÓZZUK FEL MEGCSONKÍTOTT HÁZAINKAT MÁRCIUS 15.-TŐL MÁRCIUS 18.-IG.”⁴⁴

Két nappal később, 1945. március 15-én, csütörtökön egy újabb, az ünnepet érintő közlemény jelent meg, ezúttal a *Népszavában*. Ennek legfontosabb mondanivalója az volt, hogy „Nem a Hősök terén lesz a Szabadságünnep”.⁴⁵ Eredetileg ugyanis március 18-án, Budapesten, a Hősök terén kívánták megtartani a március 15-ét köszöntő nagy központi ünnepséget. Ám „A Budapesti Nemzeti Bizottság úgy határozott, hogy a március 18-án tervezett szabadságünnepet nem a Hősök terén tartják meg.”⁴⁶ „Az ünnepség új színhelyének és időpontjának megállapítását idejekorán hozzák a nyilvánosság tudomására.” – ígérte a *Népszava*.⁴⁷ S valóban, már másnap, március 16-án, pénteken a *Népszavában* az *Elmarad a Hősök terén a márciusi ünnepély* című írásban tájékoztatást kapott a nagyközönség arról, hogy mi a hatalom végső elképzelése március 15-e megünneplése kapcsán. A *Népszava* tájékoztatása szerint: „A Hősök terére március 15-e alkalmából tervezett nagy nemzeti ünnep – amint csütörtökön már jelentettük – elmarad. A március 18-ra tervezett nagy ünnepség előreláthatólag százezres tömeget vonzott volna a hatalmas térségre. A mai körülmények között az illetékes körök nem tartják helyesnek

és megengedhetőnek, hogy a szabadég alatt ilyen óriási tömeg gyűljön össze, ezért úgy határoztak, hogy kerületenként. a 48-as szabadságmozgalomhoz méltó keretek között, fedett helyiségekben rendezik meg a kerületi Nemzeti Bizottságok az ünnepeket.”⁴⁸ Emellett a Népszava arról sem mulasztott el informálni, hogy „A kerületenként rendezendő ünnepeken kívül a budapesti Nemzeti Bizottság ugyancsak március 18-án, vasárnap délelőtt 10 órakor a Magyar Színházban nagy ünnepséget rendez, amelyen négy párt szónoka tart emlékbeszédet.”⁴⁹ Mégpedig „A Szociáldemokrata Párt részéről Szakasits Árpád elvtárs, a Magyar Kommunista Párt részéről Révai József elvtárs, a Független Kisgazdapárt részéről Tildy Zoltán, a Parasztpárt részéről Kovács Imre mond beszédet.”⁵⁰ Nem mellesleg „A Magyar Színházban tartott ünnepség után a budapesti Nemzeti Bizottság az ünneplő közönséggel együtt az Izabella utca, az Andrassy út, a Deák Ferenc utca, a Mária Valéria utca útvonalon a Petőfi térre vonul, ahol Petőfi Sándor szobrát rövid beszéd kíséretében Darvas József koszorúzza meg.”⁵¹ Ez volt tehát a terv március 15-e 97. évfordulójának köszöntésére. S hogyan nézett ki a gyakorlat?

Majdnem pontosan úgy, ahogyan eltervezték. „A szabad Budapest népe kerületenkint ülte meg idén a nagy márciusi szabadságünnepet. A fővárosi Nemzeti Bizottság a Magyar Színházban rendezte ünnepélyét vasárnap délelőtt.” – olvashatjuk a Népszava ünnepet követő első, 1945. március 20-i számában, *A szabad Magyarország fővárosa megünnepelte március idusát* című újságcikkben.⁵² Ugyanebből megtudhatjuk azt is, hogy a Magyar Színháznál „Már jóval a hirdetett kezdés előtt hatalmas tömeg lepte el a színház előtti teret...”⁵³ A színház bejáratánál „...diszegenruhás rendőrök álltak és a zsúfolásig telt nézőteret háromszínű és vörös drapériák ékesítették.”⁵⁴ „Hatalmas rajzolt plakátokról a 48-as március hőseinek, Kossuthnak, Petőfinek és Táncsicsnak arca nézett az ünnepre gyűlő népre és feliratos táblákon az ő szavaik mellett a ma jelmondati kiáltottak: »Halál a német megszállókra!« »Be az új nemzeti hadseregbe!« »Népbiróság elé a hazaárulókkal!«⁵⁵ A Népszava szerint: „Megrendítően mélységes, történelmi jelentőségű percek voltak, amikor sűrű sorokban gyülekezett a megkínzott főváros népe az első igazi szabadságünnepre.”⁵⁶ Egyébiránt magát az ünnepséget „A zenekar a Himnusz hangjaival nyitotta meg...”⁵⁷ A Népszava beszámolója alapján: „Major Tamás lépett ezután a közönség elé és zengőn, erőteljes tüsszel szavalta Petőfi »A tizenkilencedik század költőjéhez« című verset, majd bevonultak az ünnepség szónokai. Kiss Károly elnökölt, a Szociáldemokrata Pártot Szakasits Árpád elvtárs, a Magyar Kommunista Pártot Gerő Ernő elvtárs, a Független Kisgazdapártot Tildy Zoltán, a Nemzeti Parasztpártot Kovács Imre és a Polgári Demokrata Pártot Bródy Ernő képviselte.”⁵⁸

Az első szónok Szakasits Árpád volt. A szociáldemokrata vezető – más gondolatok mellett – arról beszélt: „Megmutatjuk, hogy a csaknem százéves ellenforradalom után ezen a földön forradalmi átalakulás megy majd végbe. Máris megkezdjük! A földreform tető alá került. Holnap megkezdődik végrehajtása.”⁵⁹ Különben is „Nemcsak beteljesítjük, hanem messzire túlhaladjuk 1848-at. Mert 1848 eszméit megtöltjük szociális tartalommal.” – ígérte Szakasits.⁶⁰ A politikus más tekintetben is igen bizakodó volt. „A fasizmusok meghaltak vagy haldokolnak. Dögletes levegőjük nem fertőzi meg többé a szabad Európát.” – érvelt Szakasits.⁶¹ Így azután – legalábbis a szociáldemokrata politikus szerint – „A demokratikus Európának éppen úgy érdeke, mint nekünk magyaroknak, hogy itt Délkelet-Európában szabad és boldog népek éljenek igazi demokráciában.”⁶² Szakasits Árpád beszédét követően Gerő Ernő, az MKP képviselője emelkedett szólásra. Ő – egyebek mellett – arról szónokolt: „Mi nem vagyunk vérszomjasak. Nem akarunk mást, csak ugyanolyan mértékkel mérni, amilyen mértékkel a reakciók és nyilasok nekünk mértek.”⁶³ Az akkortájt leginkább aktuális belpolitikai kérdésről, „A földreformról szólva, Gerő elvtárs

hangsúlyozta, hogy körülbelül ötmillió hold kerül a parasztok, zsellérek, a mezőgazdasági cselédek kezére.”⁶⁴ Méltatta a földreformot a következő szónok a Nemzeti Parasztpárt nevében fellépő Kovács Imre is. Kovács Imre – számos más gondolat mellett – „*Utalt arra, hogy a földreformról szóló javaslatot, a feudális Magyarország halálós ítéletét éppen március 15-én írták alá.*”⁶⁵ A parasztpárti politikus szerint: „*Debrecen, a függetlenség városa, szebben nem is ünnepelhetne meg március 15-ét.*”⁶⁶ Kovács Imre beszédét követően Bródy Ernő tartott szónoklatot a Polgári Demokrata Párt nevében. A PDP politikusa – többek között – „*Hangsúlyozta, hogy régi harcos, de nem kell megtagadnia önmagát, mert kora ifjúságától kezdve mindig a népért, a demokrácia ügyéért dolgozott.*”⁶⁷ „*Mi, polgári demokraták – mondotta – a szellemi és gazdasági élet minden terére kiterjedő demokratikus szabadságnak, az emberi jogoknak, a becsületes polgári munkának, a polgári szabadságnak vagyunk harcosai.*”⁶⁸ amellet, hogy „*Felebaráti szeretettel tekintünk a munkásságra...*”⁶⁹; továbbá „*Hasonló érzelem tölt el bennünket a kiscgazdák és a parasztság iránt.*”⁷⁰ E „szertettől túlaradó” beszédet követően a Független Kisgazdapárt nevében Tildy Zoltán szólt az egybegyűltekhez. Tildy beszédében szintén hitet tett az új rendszer mellett, továbbá egy üzenetet is megfogalmazott: „*Innen, erről az ünnepségről üzenni szeretnék a még elnyomásban élő Dunántúli néphez és az ott még mindig harcra kényszerített szegény magyar katonákhoz. Megüzenem nekik: testvérek, ott túl a Dunán, mi szabadon ünnepelhetjük március 15-ét és arra a pillanatra várunk, amikor majd ti is sorainkban lehettek. Ne higgyetek az áruló beszédnek, tagadjátok meg és hagyjátok ott azt a hitvány hordát, amelynél szennyesebb árulója még nem volt a magyar népnek...*”⁷¹ A Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok képviselőinek felszólalásait követően pedig, a gyűlés egyik záróakkordjaként, „...*Kiss Károly beszélt, aki a demokratikus pártok összefogásának szükségességét hangoztatta.*”⁷² Ezt követően „*A gyűlés elnökének zárószavai után ismét Major Tamás lépett a függöny elé.*”⁷³ Ezúttal a színművész „*Petőfi »Talpra magyar!«-ját szavalta...*”⁷⁴ Ezután pedig „*Az ünnepséget a Rákóczi-induló Berlioz-átiratának fergeteges, viharzó muzsikája fejezte be.*”⁷⁵ Nem mellesleg „*A budapesti Nemzeti Bizottság tagjai és a színházban megjelent közönség ezután a főváros fellobozott utcáin keresztül a Petőfi-szoborhoz ment.*”⁷⁶ E helyütt pedig „*A Petőfi-szobor talapzatát a kormány nevében Takács Ferenc iparügyi miniszter koszorúzza meg...*”⁷⁷

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a március 18-i nagy „szabadságünnep” előzményeként néhány nappal korábban, 1945. március 15-én az MKP már tartott egy külön ünnepséget. „*A Magyar Kommunista Párt szabadságünnepséget rendezett március 15-én a Magyar Színházban.*” – olvashatjuk a *Népszava* március 17-i számában.⁷⁸ Nem mellesleg ugyanezen a napon, március 15-én az említett kommunista ünnepséggel párhuzamosan vidéken is ünnepségek zajlottak. „*Magyarország egész felszabadított területén határtalan lelkesedéssel ünnepelték a magyarok nemzeti ünnepét.*” – hirdette a *Népszava* (már említett) március 20-i számában, a forradalmi évforduló kapcsán.⁷⁹ Ugyanezen újságból tudhatjuk meg azt is, hogy 1945. március 15-én, az Angliában élő magyarok szintén megemlékeztek a forradalom kitörésének 97. évfordulójáról.⁸⁰

Fontos még megemlíteni, hogy „szabadságunkat”, nem csupán március 15-én, illetve március 18-án köszöntöttük, hanem hazánk területének április 4-i „teljes felszabadulása” okán április első napjaiban is. E sorok szerzője – a korabeli sajtóban megjelent írások alapján – három nagyszabású ünnepséget is talált, melyet már 1945-ben megszerveztek Magyarország „felszabadulása” nyomán. Az első ünnepség Csepelen volt. „*Alig hangzott el a hír, hogy Magyarország eddig még megszállt területei felszabadultak a német elnyomás alól, a csepeli gyár üzemi bizottsága máris kiadta a jelszót:*

ünnepeljük meg Magyarország felszabadítását! Az ünnepi gyűlés impozáns keretek között csütörtökön [április 5-én] este zajlott le a községháza előtti térségen.” – adta hírül a *Szabadság* c. napilap 1945. április 6-i, pénteki számában.⁸¹ A „felszabadulás” második nagy köszöntésére Debrecenben került sor. „Magyarország területének teljes felszabadulását ünnepelte tegnap [április 6-án] az ősi magyar város Debrecen...” – olvashatjuk a *Debrecen* c. napilap április 7-i, szombati számában.⁸² Végül, de nem utolsósorban Budapesten szintén sor került az ország „felszabadulásának” köszöntésére 1945. április 8-án. „Magyarország teljes felszabadulásának megünneplésére ma, vasárnap délelőtt 11 órakor a kormány tagjainak részvételével népgyűlés lesz a Nemzeti Múzeum előtt.” – hirdette a *Népszava* április 8-i, vasárnapi számának harmadik oldalán.⁸³ Majd másnap, április 9-én, hétfőn a napilapok közül elsőként a *Szabadság* című lap „A nemzet függetlensége ma egy a nép szabadságával” címet viselő írásművében már részleteket is közölt a Nemzeti Múzeumnál rendezett ünnepségről. Ebben olvashatunk arról, hogy a fővárosi ünnepség szónokai dr. Csorba János, polgármester, Kovács Béla kisgazdapárti államtitkár, Nagy Ferenc kisgazda politikus, későbbi miniszterelnök, Kállai Gyula kommunista politikus, Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt képviselője, Supka Géza, a PDP politikus és Ries István szociáldemokrata politikus volt. Szintén ebből az újságcikkből tudhatjuk meg azt is, hogy a budapesti ünnepségen Kovács Béla államtitkár felolvasta Miklós Béla miniszterelnök „felszabadulást” köszöntő kiáltványát. Az említett kiáltvány – többek közt – arról tájékoztatta a hazai és a nemzetközi közvéleményt: „A magyar nép legjobbjainak évszázados álma valósul meg abban a napiparancsban [...] amelyben Sztalin marsall április 4-én bejelentette a világnak: a Vörös Hadsereg Magyarország egész területét felszabadította a német megszállás alól.”⁸⁴

S ez a kiáltvány, illetve a kiáltványban említett napiparancs egyben magyarázata is annak, hogy miért éppen április 4-e vált hazánk „felszabadulásának” ünnepnapjává, dacára annak, hogy (ma már) tudjuk: április 4-ét követően is folytak harcok hazánk területén. Nem beszélve arról, hogy a Szovjetunió Magyarországot mindig is legyőzött ellenségnek, s nem felszabadított országnak tekintette.

(Egy „új világ” köszöntése: 1945. május 1.) Az ünnepek kérdéskörénél megmaradva, nem sokkal március idusa, illetve az áprilisi „felszabadulási” ünnepek után, újabb, még nagyobb szabású ünnepségsorozatra került sor hazánkban, ezúttal május elsejének, a munka ünnepének tiszteletére. Ez volt történelmünk során a második olyan alkalom, mikor a baloldal, illetve a szélsőbaloldal tiltás vagy kötöttségek nélkül köszönhetette május elsejét, így nem csoda, hogy a „felhajtás” óriási volt. „A Magyar Dohányjövődék május elsejére 1 pengős »1945 május 1« elnevezésű cigarettát bocsát a közönség rendelkezésére.” – olvashatjuk a *Népszava* 1945. május 1-i számában, a *Május elseje* címet viselő cikkben.⁸⁵ Ugyanezen cikkből megtudhatjuk azt is, hogy „A polgármester a sörre vonatkozóan május elsejére felfüggesztette az alkoholtilalmat.”⁸⁶ Vagyis messze nem volt akkora szigorúság, mint 1919. május 1-én.⁸⁷

Igaz, más sokkal lényegesebb különbségek is voltak 1919-hez képest. Például az, hogy míg 1919-ben kizárólag a baloldal, a kommunisták és a (velük együttműködni hajlandó) szociáldemokraták képviselői voltak, lehettek hangadók május 1-én, addig 1945-ben a népfrontos politika jegyében nem egy, hanem négy kormányzó párt volt meghatározó: a Független Kisgazdapárt, a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt. „Felkerestük a demokratikus pártok vezetőit, hogy mondják el pár szóval, mit jelent nekik ez a nagyszerű ünnep, melyért a proletariátus nem szűn meg

küzdeni, melyért nem egyszer vérét is kellett ontania, a reakció rendőrségének sortüzében összeesve.” – olvashatjuk a *Népszava* (már említett) május 1-i számában, *A demokratikus pártok és a májusi ünnep* címet viselő írásműben.⁸⁸ Négy pártot, illetve öt politikust keresett meg 1945 tavaszán, a május 1-i ünnep előtt, a szociáldemokrata napilap: Szeder Ferencet, a szociáldemokraták képviselőjét, Rákosi Mátyást, az MKP vezetőjét, Kossa Istvánt az MKP képviselőjét, egyben a Szakszervezeti Tanács vezetőjét, Tildy Zoltán kigazda politikust, későbbi miniszterelnököt, illetve köztársasági elnököt, valamint Kovács Imre parasztpárti politikust. Jellemző, hogy a kormányzat, illetve a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front ötödik pártját, a koalícióból épp kiszorulóban lévő Polgári Demokrata Pártot nem kereste fel senki a *Népszava* részéről.⁸⁹ Ahogyan tanulságos az is, hogy a szociáldemokrata napilap által megkeresett politikusok miket válaszoltak. Szeder Ferenc például – egyebek mellett – azt, hogy „Május elseje megünneplése a szervezett szocialista földmunkásságnak éppen olyan ünnepe, mint a szervezett ipari munkásságnak.”⁹⁰ Kossa István, válaszul – többek közt – azt fejtegette: „Ez évben a május 1-e jelentősége még nagyobb, mint a multban. A munkásság most már nemcsak országépítő, hanem országvezető tényező is lett.”⁹¹ Tildy Zoltán szerint: „Az ország minden dolgozója: a paraszti, a munkás- és az értelmiségi rétegek, mély együttérzéssel ünneplik a munka ünnepét, ezt a mai szabad Május Elsejét.”⁹² Kovács Imre – más dolgok mellett – úgy vélekedett: „Most a földreform teszi aktuálissá az ünneplést.”⁹³ Ám a legérdekesebb választ kétségkívül Rákosi Mátyás adta. Szerinte: „A május elsejét a két nagy munkáspárt és a szakszervezetek közösen ünneplik. Ez az összefogás országszerte a legnagyobb megértésre és helyeslésre talált a demokrácia polgári híveinél is, mert tudják, hogy az együttes fellépést nem szűk osztályérdek vezeti, hanem az egész nemzet üdve. A kommunista-szociáldemokrata összefogásnak csak azok felé van fenyegető éle, akik még mindig a reakció szekerét tolják s akiknek kiküszöbölése az egész nemzet közös érdeke.”⁹⁴

Persze az is igaz, hogy a „reakció szekerét tolok” bűnös „aknamunkája” 1945. május 1-én biztosan nem járt sikerrel. „Negyedszázad óta nem látott Budapest olyan páratlan arányú tömegmegmozdulást, mint 1945 május elsején. 1919 óta így még nem ünnepelt a főváros. – olvashatjuk a kommunista *Szabad Népből*, Losonczy Géza május 1-ét méltató vezércikkében.⁹⁵ S hogy hogyan is zajlott le konkrétan a május 1-e köszöntése Budapesten? Az MKP lapjának beszámolója szerint: „Buda a Gellért-téren emelt örök emléket a felszabadító szovjet hősöknek. Itt ünneplik a legtöbbit szenvedett városrész első szabad májusát.”⁹⁶ Az MKP központi lapja úgy tudta, hogy „A felére csökkent lakosságu budai kerületekből tizenkétezer ember jött el hivatalosan, de legalább négyszer annyi azoknak a száma, kiket a szívük és a felszabadulás boldog öröme hozott az ünneplők sorába.”⁹⁷ „A reggeli tavaszi szél lengeti a vörös zászlókat és messzire hirdeti a jelszavakat, melyek beteljesülést kérnek és várnak. Marx, Lenin, Engels, Petőfi, Dózsa György, Táncsics és Rákosi képei emelkednek ki messze a tömegek fölött.” – lelkenedett a *Szabad Nép*.⁹⁸ A kommunista napilap nem mulasztotta el megemlíteni, hogy az ünnepségen a hazai politikai élet képviselői is jelen voltak. „Dr. Bechtler Péter alpolgármester képviseli a fővárost, Erdei Ferenc belügyminiszter a kormányt, Kovács Imre és Némethy Jenő a Nemzeti Bizottságot.” – olvashatjuk a *Szabad Nép* beszámolójában.⁹⁹ Más kérdés, hogy nem a hazai vezetők tartottak beszédeket. „Az ünnepi beszédet, mint a második ukrán arcvonal tanácsának kiküldötte, Zikov vezérőrnagy mondta...”¹⁰⁰ Ezt követően pedig „...a szovjet-tisztikar nevében egy [„nevenincs”] őrnagy, majd a frontról érkezett legénység nevében egy [szintén ismeretlen] őrmester beszélt.”¹⁰¹

Természetesen nem csupán Budán volt nagyszabású május 1-i ünnepség. Lelkesen köszöntötték a munka ünnepét a pesti oldalon is. Például a Szabadság téren, ahol ünnepélyes keretek között leplezték le, illetve koszorúzták meg (elsőként) a ma is

ott található szovjet hősi emlékművet. „Már a kora reggeli órákban sűrű emberkaréj vette körül a Szabadság-teret.” – olvashatjuk a Független Kisgazdapárt lapjának, a *Kis Újságnak* 1945. május 3-i számában.¹⁰² Ugyanezen újságból tudhatjuk meg azt is, hogy a Szabadság téren az ünnepség főszereplője a szovjet Vörös Hadsereg, illetve Malinovszkij szovjet tábornagy volt. Igaz a helyszínen „*Ott volt Dálnoki Miklós Béla miniszterelnökkel az élén a kormány minden tagja.*”¹⁰³ Az ünnepi beszédet azonban nem a miniszterelnök, hanem Malinovszkij tartotta. A tábornagy szónoklatában – többek közt – „...visszatekintett a Vörös Hadsereg dicső harcaira, amely a Volgától a Dunáig hatalmas utat tett meg és amely végül torkonragadta a fasiszta fenevadat.”¹⁰⁴ Amellett, hogy a szovjet katonai vezető „...»Éljent« kiáltott Sztálin marsallra, a Vörös Hadseregre.”¹⁰⁵ illetve „*Hódolt az elesett hősök emlékének, azoknak, akik a nagy Szarmata síkságról jöttek, hogy föl szabadítsák a világot elnyomóitól és megvédjék a szovjet haza függetlenségét.*”¹⁰⁶ Nem mellesleg egy másik pesti helyszínen, a Vigadó-téren egy hasonló, a szovjet hadsereget méltató ünnepség zajlott le 1945. május 1-én. „*Ezerkilenczvenöt május elsejét, az első szabad, magyar májust, a légierők emlékművének leleplezésével ünnepelte meg a Vörös Hadsereg légi alakulata, a IV. és a IX. kerület lakossága, a Vigadó-téren.*” – legalábbis, ha hihetünk a *Szabad Nép* beszámolójának.¹⁰⁷ Természetesen „*A leleplezésen hivatalosan megjelentek a kormány, a főváros, a kerületi Nemzeti Bizottság és a különböző pártok képviselői.*”¹⁰⁸ Szónoklatot azonban e helyütt sem tartott hazai politikus! Ehelyett „*Az új szovjet-himnusz elhangzása után a szovjet légierők négy [közelebbről meg nem nevezett] magasrangú tisztje mondott beszédet.*”¹⁰⁹

Ahol a hazai vezetők szóltak, illetve szóhoz jutottak, az a Hősök tere volt. Ugyanis – ahogyan ezt a *Kis Újság* megfogalmazta – „*A május elsejei ünnepnap központi ünnepe, amelynek a szonokok személyei miatt politikai súlya is volt, a Hősök-terén zajlott le.*”¹¹⁰ A *Kis Újság* szerint: „*A magyar fővárosban még soha nem látott óriási embertömeg vonult fel erre az ünnepségre. Nemcsak a Hősök-tere volt telve, nemcsak a környező utcákat lepte el az ünneplő tömeg, hanem a hangszórók az Andrassy-úton és a körutakon végig is zsúfolt sorok hatalmas emberáradatának közvetítették a szonokok beszédét.*”¹¹¹ Vagyis – szemben a márciusi helyzettel – már nem volt „kezelhetetlen probléma” az, hogy a Hősök terén tömeg gyűlik össze. Nem mellesleg „*A tér maga gazdagon fel volt díszítve, a Milleniumi-emlékművet tízméteres magasságú vörös drapéria borította a szónoki emelvény fölött »Éljen május 1.« felirat pompázott, balról Lenin, jobbról pedig Sztálin hatalmáért arcképe tekintett le a végeláthatatlan emberáradatra.*”¹¹² Emellett „*A tömegben is mindenütt zászlók, fölírások lengtek, hirdelve a demokratikus Magyarország jelszavait: a földreformot, a munkásegységet, a demokratikus pártok összefogását, a reakció elleni harcot.*”¹¹³ Egyébiránt „*Az ünnepélyen megjelent Dálnoki Miklós miniszterelnök, a demokratikus pártok vezetői, a honvédség kiküldöttei és a magyar politikai, gazdasági és szellemi élet úgyszólván minden vezetője.*”¹¹⁴

Magát „*A nagygyűlést énekkari szám nyitotta meg...*”¹¹⁵ Ezután versek következtek, illetve a munkásdalárda, mely „...a partizánindulót énekelte el, ami után Kossa István, a Szakszervezeti Tanács főtitkára mondotta az első beszédet.”¹¹⁶ Kossa – a *Kis Újság* megfogalmazásával élve – „...beszédében összefoglalta a szakszervezetekben tömörült munkásság kívánságait.”¹¹⁷ Például „*Követelte, hogy a munkásság ne csak ellenőrizhesse az üzemeket és gyárakat, hanem a vezetésbe és a termelés irányításába is beleszólhasson.*”¹¹⁸ A szakszervezeti vezető azt is fölvetette, hogy „*A minősítési törvény teljes eltörlésével meg kell nyitni a közhivatalok kapuit a szervezett munkásság legjobbjai előtt.*”¹¹⁹ Továbbá a főtitkár – más fontos dolgok mellett – „*Felhívta a figyelmet arra is, hogy a*

Dunántúlra menekült nyilasok ezreit azonnal össze kell fogni s mielőbb népbíróság elé állítani.”¹²⁰ Ez utóbbi követelés – tegyük hozzá – összhangban állt a magyar lakosság döntő többségének vélekedésével. A nyilasokra, főként rémuralmuk után, csak kevesen gondoltak, gondolhattak gyűlölet nélkül.¹²¹

Ám az már messze nem volt ilyen egyöntetűen támogatott, amiről a második szónok, Rákosi Mátyás beszélt, ki – más gondolatok mellett – kifejtette: „*Meg kell értenünk, hogy amilyen hasznos hajtó egy gyár megindítása, ugyanolyan produktív munka a reakció kiirtása is. Ezenkívül még előttünk áll az építés nagy feladata, amellyel szemben ott áll a reakciós szabotálók kis csoportja, amelynek erejét nem szabad lekicsinyelni, hanem minden erőt mozgósítani kell vele szemben.*”¹²² A „reakció” elleni küzdelemről egyébként a nagygyűlés harmadik szónoka, Szakasits Árpád sem mulasztott el szólni. „*Dolgozni fogunk a reakció kiirtásán, a termelés biztosságán, a munkaeszközök megteremtésén.*” – ígérte a szociáldemokrata politikus.¹²³ Aki egyébként a „magyar dolgozók” nevében azt is megfogadta, hogy „*Még szorosabbá tesszük a két testvérpártnak a kommunistáknak és a szociáldemokratáknak a kapcsolatát...*”¹²⁴ Végül, de nem utolsósorban Szakasits Árpád szereplése, illetve az általa tartott s „...*nagy lelkesedéssel fogadott beszéd után Kossa István határozati javaslatot terjesztett a nagygyűlés elé.*”¹²⁵ E javaslat lényegileg arról szólt, amiről a nagygyűlés három szónoka korábban beszélt: a demokratikus (vagy legalábbis magukat annak tituláló) pártok összefogásáról, az újjáépítésről, a „reakció” elleni küzdelemről, továbbá, nem utolsósorban, a Szovjetunió s a nemzetközi munkásmozgalom méltatásáról. „*A nagygyűlés résztvevői harcos üdvözlétüket küldik a nemzetközi munkásosztálynak, elsősorban a Szovjetunió dolgozóinak, az amerikai és angol munkásságnak, valamint a hős jugoszláv népnek és a szomszéd nemzetek munkásainak.* – olvashatjuk a *Szabad Népből*, az említett határozati javaslatot ismertető *A kivívott szabadságot soha többé nem engedjük tőlünk elragadni* címet viselő írásműben.¹²⁶ Ugyanebből tudhatjuk meg azt is, hogy „*A határozati javaslatot a nagygyűlés közönsége hatalmas lelkesedéssel, egyhangulag elfogadta.*”¹²⁷ Ezt követően pedig Budapesten, a Hősök terén „*A gyűlés az Internacionale hangjaival ért véget.*”¹²⁸

A főváros mellett persze vidéken is zajlott az élet. A *Szabad Nép* beszámolója szerint: „*Miskolc városa 35.000 ember részvételével ünnepelte az első szabad május elsejét. A Magyar Kommunista Párt nevében Révai József elvtárs, nemzetgyűlési képviselő, a Kommunista Párt Központi Vezetőségének tagja mondott beszédet. A Szociáldemokrata Párt nevében Bán Antal elvtárs, a Szakszervezetek részéről pedig Kopácsi József elvtárs méltatta a nap jelentőségét.*”¹²⁹ Ugyanezen újságból tudhatjuk meg azt is, hogy „*A nemrég felszabadult Győrött 15.000 ember vonult fel május elsejének megünneplésére.*”¹³⁰ illetőleg „*Több mint húszezer ember ünnepelte Salgótarjánban május elsejét.*”¹³¹ Nem mellesleg szintén e napon, május elsején történt, hogy „*A Magyar Rádió az első szabad május ünnepén újból megkezdte a rendszeres adásait.*”¹³² Ugyancsak május elsejéhez kapcsolódott az is, hogy napvilágot látott az 1.390/1945. M. E. számú rendeletet a nemzeti, felszabadulási és a munka ünnepének meghirdetése tárgyában. Az említett rendelet értelmében a kormány március 15-ét nemzeti ünnepé, „...*április hó 4. napját a felszabadulás ünnepévé és május hó 1. napját a munka ünnepévé...*” nyilvánította.¹³³

(Ünnepeink és hétköznapjaink „demokratikus” újraszabályozása: 1945–1948) S ez csupán a nyitánya volt annak a döntéssorozatnak, mely a koalíciós kormányzás időszakában ünnepeinket és ünnepelési szokásainkat átalakította. Nem sokkal a 1.390/1945. M. E. rendelet megszületése után a *Magyar Közlöny* 1945. július 27-én közzétette Bán Antal iparügyi miniszter 1945. július 25-i 61. 759/III/1./1945. Ip. M. számú közleményét. Az említett közleményben a miniszter – egyebek mellett – irányelvként fogalmazta

meg: „Általában a vasárnapi és az alább meghatározott ünnepnapokon végzett munka tulmunkának számít és a munkabér, illetőleg az órakereset 100%-ával pótlékolandó. [...] Mindaddig, míg kormányintézkedés másképpen nem rendelkezik, a fentiek szerint díjazandó ünnepnapnak a következőket tekintjük: január 1., március 15., április 4., húsvét hétfő, május 1., pünkösd hétfő, urnapja, augusztus 20., november 1., karácsony mindkét napja.”¹³⁴ Így azután a háború utáni években megkötött kollektív szerződések döntő többsége csupán ezeket a napokat tekintette ünnepnapoknak a munkavégzés szempontjából.¹³⁵ Persze az is igaz, hogy nem mindenki munkavégzését szabályozta kollektív szerződés, ráadásul az említett miniszteri irányelv csupán egy volt az ünnepekre vonatkozó jogszabályok közül. Ott volt például Rónai Sándor kereskedelem- és szövetkezetügyi miniszter 1946. június 29-én közzétett 22.000/1946. K. SZ. M. számú rendelete, mely Budapest főváros, továbbá Kispest, Pestszenterzsébet, Pestszentlőrinc, Budafok, Rákospalota és Újpest megyei jogú városok területén szabályozta a nyílt árusítási üzletek nyitvatartását. A 22.000/1946. K. Sz. M. számú rendelet – többek között – kimondja: az említett városok területén, a nyílt árusítási üzleteket, néhány kivételtől eltekintve, „...január 1., február 1., március 15., április 4., május 1., november 1. napján, karácsony mindkét napján, valamint húsvét és pünkösd másodnapján egész napon át...” zárva kell tartani.¹³⁶ Illetve zárva kell lenniük az említett üzleteknek „...más Gergely naptár szerinti ünnepeken, továbbá nagypénteken és október 6-án, déli 12 órától a nap további szakaszában...” is.¹³⁷

Mint az előbbi felsorolásból is látszik, 1946. február 1-ét, a köztársaság kikiáltását követően február első napja is ünnepé vált. Más kérdés, hogy február 1-e nagyszabású ünnepé, pláne általános munkaszüneti nappá sosem lépett elő, s még a „fekete betűs” napok között is csupán másodlagos szerepet töltött be. Nem úgy március 8-a, a nemzetközi nőnap, mely hazánkban 1947-től kezdve a kommunisták fontos politikai propagandáünnepevé vált.¹³⁸

Természetesen a köztársaság kikiáltása, sőt a nemzetközi nőnap jelentősége is eltörpült hazánk „felszabadulásához” képest. Ezt a (már említett) 1945. május 1-i kormányrendeletnek, illetve a (már szintén említett) Sztálin-napiparancsnak megfelelően 1946 és 1989 között minden évben április 4-én köszöntöttük. Kivéve az 1947-es esztendő, ekkor ugyanis április 4-e nagypéntekre esett, utána pedig április 6-án húsvét vasárnapja, április 7-én húsvéthétfő következett, köztük a kollektív szerződések általános gyakorlata alapján munkanapnak számító „egy szem” nagyszombattal. Ez így mindenképpen problematikus volt, ezért a „felszabadulás ünnepét” áthelyezték. Mégpedig oly módon, hogy 1947. április 2-án a *Magyar Közlönyben* közzétették a 4.090/1947. M. E. számú kormányrendeletet, melynek (a rendelet lényegi részét tartalmazó) 1. paragrafusában a következőket olvashatjuk:

„1. §.

(1) A felszabadulás ünnepét (1.390/1945. M. E. számú rendelet, *Magyar Közlöny* 19. sz.) az 1947. évben április hó 4. napja helyett április hó 5. napján kell megtartani.

(2) Az előbbi bekezdésben foglalt rendelkezéshez képest a kollektív szerződéseknek április hó 4. napjára vonatkozó rendelkezéseit az 1947. évben – a (3) bekezdésben foglalt kivétellel – április hó 5. napjára kell alkalmazni.

(3) A (2) bekezdésben foglalt rendelkezés a sütőiparra nem terjed ki.”¹³⁹

Vagyis a két ünnep „találkozását” úgy szabályozták, hogy április 5-én, szombaton munkaszüneti nap volt. Ekkor ünnepeltük hazánk „felszabadulását”. Utána április 6-a, húsvét vasárnapja, illetve április 7-e, húsvéthétfő következtek, melyek – értelemszerűen – szintén munkaszüneti napok voltak. Összességében létrejött egy háromnapos „ünnepi

szünet”, előtte, nagypénteken viszont dolgozni kellett. Mindez egyébként Nagy Ferenc miniszterelnök javaslatára történt így. A kormányfő volt az, ki nem sokkal az április 4-i ünnep előtt, 1947. március 20-án, egy kormányülésen fölvetette: A „... felszabadulási emlékünnap megrendezését nem lehet a szomorú jellegű Nagypéntekre tenni. A húsvéti ünnepek pedig nem alkalmasak az ünnepségre, mert akkor a legtöbbben vidéken tartózkodnak. Ő a maga részéről 5-ét tartaná a legalkalmasabbnak az ünnepség megtartására.”; s a kormány ezzel a javaslattal egyet is értett.¹⁴⁰ A Minisztertanács 1947. március 31-i ülésén aztán a miniszterelnök tett még egy bejelentést. Nevezetesen azt, hogy április 4-én és 5-én „... pénteken és szombaton hivatali szünnapot javasol, s ezen idő alatt csak inspekciónak [ügyelet] lenne tartandó.”¹⁴¹ A Minisztertanács ehhez szintén hozzájárult, ahogyan tudomásul vette azt is, hogy Rónai Sándor kereskedelem- és szövetkezetügyi miniszter ugyanezen a március 31-i kormányülésen bejelentette: Ünnep ide vagy oda, de „... a fontosabb üzletek pénteken 5 óráig tarthatnak nyitva.”¹⁴² A miniszter ugyan elismerte, hogy az üzletek „Normális körülmények között 12 óráig szoktak Nagypénteken nyitva tartani, de tekintettel a hármás ünnepre, délután 5 óráig kívánja számukra az engedélyt megadni.”¹⁴³ Így született meg a kereskedelem- és szövetkezetügyi miniszter 14.300/1947. K. SZ. M. számú rendelete, mely lényegét tekintve a következőkről szól:

„A felszabadulás ünnepének a folyó esztendőben április hó 4. napjáról április hó 5. napjára történt áthelyezése folytán az 1942: VI. tc. 11. §-ának (4) bekezdésében foglalt felhatalmazás alapján a következőket rendelem:

„1. §.

(1) Az 1947. évi április hó 4. napján, – nagypénteken –, az ország egész területén valamennyi nyílt árusítási üzletet az üzletnyitás időpontjától délután 5 óráig, a fodrászüzleteket pedig délután ½ 6 óráig szabad nyitvatartani.

(2) Az 1947. évi április hó 5. napján, – a felszabadulás ünnepén, – az ország egész területén az élelmiszer- és tüzelőanyagkereskedéseket reggel 8 órától déli 12 óráig, a fodrászüzleteket reggel ½ 8 órától déli 12 óráig, a virágüzleteket reggel 9 órától délután 4 óráig és végül a kizárólag cukorkát árusító üzleteket reggel 9 órától este 8 óráig szabad nyitvatartani.

(3) Az 1947. évi április hó 5. napján, – a felszabadulás ünnepén, – a (2) bekezdésben meghatározottakon kívül valamennyi nyílt árusítási üzletet, valamint a kozmetikus-, manikűr- és pedikűrüzleteket az ország egész területén egész napon át zárva kell tartani.”

E „szép kerek” történetben, csupán egyetlen „apróbb hiba” volt. Az, hogy az 14.300/1947. K. SZ. M. számú miniszteri rendelet 1947. április 1-én, a 4.090/1947. számú kormányrendelet megelőzően jelent meg a *Magyar Közlönyben*.¹⁴⁴ Vagyis amikor a miniszteri rendelet április negyediké „áthelyezéséről” tájékoztatott, egy olyan kormányzati döntésre hivatkozott, mely csupán egy nappal később került nyilvánosságra. Ezzel együtt – persze – az április 4-i ünnepségek, április 5-én is, gond nélkül lezajlottak. „Nagyszombaton ünnepelte az ország lakossága Magyarország felszabadulásának második évfordulóját. Nemcsak az ország fővárosában, hanem a vidéki városokban és falvakban is mindenütt megemlékeztek ezen a napon az évforduló jelentőségéről. Budapesten az ünnepségek középpontjában a [ma is a főváros jelképének számító] gellérthegy Szabadság-szobor leleplezése állt.” – olvashatjuk a *Kis Újság* 1947. április 9-i számában.¹⁴⁵

Egyébiránt az április 5-i ünnepségek után nem sokkal, 1947. május 14-én a kiszagdapárti Nagy Ferenc miniszterelnök szabadságra Svájcba utazott. A kormányfő távollétét kihasználva Rákosi Máttyás, és az általa vezetett MKP lépett: összeesküvéssel vádolták

meg a miniszterelnököt, pontosabban azzal, hogy tudott arról az „összeesküvésről”, melyet Kovács Béla, az FKgP korábbi főtitkára „vezetett”, akit egyébként nem sokkal korábban, 1947. február 25-én hurcoltak el a szovjetek. Nagy Ferenc persze – Kovács Bélához hasonlóan – ártatlan volt! Nem tudott, s nem is tudhatott semmilyen „összeesküvésről”, mivel nem is létezett semmiféle „összeesküvés”. Nem, itt arról volt szó, hogy a miniszterelnök útjában állt a kommunisták egyeduralmi törekvéseinek, s ezért így vagy úgy, de távoznia kellett.¹⁴⁶ Nagy Ferenc (nem épp önkéntes) „visszavonulására” 1947. június 1-én került sor, ám már ezt megelőzően, május 31-én a kommunistákkal szorosán együttműködő Dinnyés Lajos kormányfő lett, illetve megalakult a Dinnyés-kormány.¹⁴⁷ Nagy Ferenc lemondását, illetve a Dinnyés-kabinet létrejöttét követően felpörögtek az események: 1945. június 2-án távozott az országból a Független Kisgazdapárt egy másik meghatározó vezetője, a Nemzetgyűlés elnöke, Varga Béla. 1947. augusztus 1-től szovjet mintára elkezdődött a tervgazdálkodás, megindult az úgynevezett „hároméves terv”. Augusztus 31-én, újabb parlamenti választásokat tartottak, melyet az MKP részéről választási csalások, illetve visszaélések sorozata kísért. A kommunisták egyébként ezen a választáson – a viszásságok ellenére is – csupán 22%-os eredményt értek el. Ezzel ugyan a versengő pártok közt az első helyen végeztek, ám az abszolút többséget még így sem tudták megszerezni. Így jobb híján újabb koalíciós kormány alakult, ismét csak Dinnyés Lajos vezetésével.

Mindeközben, az 1947-es év gyors tempójú gazdasági és politikai változásai közepette ünnepeink, illetve ünnepelési szokásaink rendje nem sokat változott. Igaz, dr. Bojta Ernő Béla minisztertanácsi jegyző, a miniszterelnökség adminisztratív államtitkára 1947. október 3-án a Dinnyés Lajos elnöklete alatt tartott Minisztertanács ülésén, egy érdekes felvetéssel hozakodott elő: „*dr. Bojta Béla: elvi álláspontot kér arra, hogy az október 6-a, mint nemzeti gyásznap munkaszünetnap-e, vagy sem.*”¹⁴⁸ Erre azonban a válasz az volt: „*Minisztertanács kimondotta, hogy az október 6-a teljes munkanap.*”¹⁴⁹ S ezzel október 6-a kérdés le is került a napirendről. Más kérdés, hogy három héttel később, a kormány október 24-i ülésén Bojta Ernő Béla ismét felvetést tett ünnepeink ügyében. Ezúttal ún. „elvi döntést” kért „...*az október 31. és november 1-i munka- illetve szünnappal kapcsolatban.*”¹⁵⁰ Ám Dinnyés Lajos miniszterelnök válasza erre szintén az volt, hogy minden úgy jó, ahogyan van, október 31-ét „...*nem kell megünnepelni, november 1-e pedig piros betűs ünnep.*”¹⁵¹ Vagyis nem valósult meg az sem, hogy az őszirózsás forradalom évfordulója általánosan elismert ünnep- és munkaszüneti nap legyen Magyarországon.

Más dolgok viszont megvalósultak! 1948. március 15-én, a forradalom kitörésének 100. évfordulóján, Budapesten, az Országgyűlés díszülést tartott. „*A dicsőséges nemzeti ünnep kiemelkedő eseménye volt az országgyűlés március 15-i ülése, amelynek tárgysorozatán egyetlen pont volt: javaslat az 1848–49 évi nemzeti forradalom emlékének törvénybeiktatásáról.*” – olvashatjuk a *Szabad Nép* 1948. március 17-i számának első oldalán.¹⁵² A javaslatot – természetesen – az Országgyűlés elfogadta. A *Szabad Nép* beszámolója szerint: „*A ház elnökének [az Országgyűlés elnöke ekkor Nagy Imre, a későbbi miniszterelnök volt] kérdésére, hogy elfogadják-e a javaslatot, a képviselők helyükről felállva egyhangulag kiáltották: Igen!*”¹⁵³ Így született meg az 1948. évi XXIII. törvénycikk az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc emlékének megörökítéséről. A még aznap kihirdetésre került jogszabály kimondja:

„*Száz évvel ezelőtt, 1848. március 15-én kitört a magyar forradalom. Harcba indult a magyar nép függetlensége és szabadsága kivívásáért, az idegen uralom igájának lerázásáért, a jobbágyfelszabadításért, a feudális bilincsek összetöréséért. A magyar köz-társaság országgyűlése az 1848/49. évi forradalmi, demokratikus eszmék örökösének és*

megvalósítójának tekinti magát. Ünnepelesen kijelenti, hogy 1848 nagy hagyományait és szellemét hűségesen megőrzi és mindennemű elnyomás elleni következetes harc s a népek közötti békés együttműködés jegyében fejleszti tovább. A 48-as szabadságharc eszméi iránti tiszteletének kifejezéséül az országgyűlés a következő törvényt alkotja:

1.§. *Az országgyűlés az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc emlékét a magyar nemzet hálás kegyelete és tisztelete bizonyosságául törvénybe iktatja.*

2.§. *Ez a törvény kihirdetése napján lép életbe.*¹⁵⁴

Nem mellesleg ugyanezen a napon, 1948. március 15-én, a fővárosban „Százerek ünnepezték a Kossuth-téren a magyar szabadságot” – legalábbis, ha hihetünk a *Szabad Nép* beszámolójának.¹⁵⁵ Természetesen Budapesten kívül is voltak ünnepi rendezvények. A *Népszava* tudósítása szerint: „A szabadságharc századik évfordulóján országsszerte hatalmas ünnepeket tartottak.”¹⁵⁶ Csupán néhány példa: A cívisvárosban, „Debrecenben százezres tömeg ünnepelte a centenáriumot.”¹⁵⁷ A forradalmi évfordulóhoz kapcsolódóan, a Heves megyei „Hatvanban Nemzetközi Nőnapot rendezett a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság és az MNDSZ [Magyar Nők Demokratikus Szövetsége] helyi csoportja.”¹⁵⁸ A Tisza partján fekvő „Szegeden lobogó fáklyákkal és lampiónokkal feldíszített menetben vonultak fel az üzemek dolgozói és a politikai pártok tagjai.”¹⁵⁹ Egy másik Tisza parti városban „Szolnokon emléktűzeket gyűjtöttek és sportbemutatókat rendeztek az évforduló előestéjén.”¹⁶⁰ Ezután pedig „Március 15-én az elhagyott gyermekek otthonát avatták fel.”¹⁶¹ Nem beszélve arról, hogy „A magyar forradalom százéves fordulóját világszerte megünnepezték és a magyarországi centenárius ünnepegeknek mind rádióban, mind sajtóban széleskörű visszhangja támadt.”¹⁶²

S azután jöttek a szürke hétköznapiak. No meg a kevésbé dicső dolgok. Ott volt mindjárt a centenáriumi évforduló után öt nappal, 1948. március 20-án közzétett 3.180/1948. számú kormányrendeletet, mely lényegét tekintve arról szólt, hogy „... február hó 2. napjára eső Gyertyaszentelő Boldogasszony napja, a március hó 25. napjára eső Gyümölcsoltó Boldogasszony napja és a szeptember hó 8. napjára eső Kisboldogasszony (Kisasszony) napja nem munkaszüneti nap.”¹⁶³ Vagyis 1948. március 20-át követően ezeken a napokon, a kollektív szerződésektől függetlenül is, mindenkinek dolgoznia kellett. Nem sokkal később, 1948. május 11-én napvilágot látott az 1948. évi XXV. törvénycikk egyes ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről. Ez alapján, Magyarországon államosítottak minden olyan magyar kézen lévő magántulajdonú üzemet, melynek dolgozói létszáma elérte a 100 főt.¹⁶⁴ Röviddel ezután újabb fordulat következett be, 1948. június 12-én, egy hosszú, több hónapig tartó egyesülési folyamat végeredményeként, megszűnt az önálló Szociáldemokrata Párt. Vagyis inkább megsemmisült azáltal, hogy az MKP és az SZDP balszánya összeolvadt, s létrejött a kommunista állampárt, a Magyar Dolgozók Pártja. Az SZDP „bedarálását” követően egyébként a többi párt működése is rövidesen megszűnt. A hatalom ugyanis 1948 végére, 1949 elejére a „dogozó nép” pártján kívül minden más pártot felszámolt, beolvasztott, vagy ellehetetlenített. Persze az egyházak sem maradhattak ki a „jóból”. Néhány nappal az MDP létrejötte után, 1948. június 16-án az *Országos Törvénytarban* állásfoglalást tett az 1948. évi. XXXIII. törvénycikket, mely az egyházi iskolák és óvodák államosításáról rendelkezett. E törvény alapján az egyházi iskolák és óvodák döntő többsége, kárterítés nélkül, állami fennhatóság alá került.¹⁶⁵ Nem sokkal később, 1948. december 26-án, „hütlenség”, „kémkedés” és „valutaüzérkedés” gyanújával az Államvédelmi Hatóság letartóztatta a kialakuló diktatúra egyik legnagyobb ellenfelét, Mindszenty József bíborost, esztergomi érseket. Ezzel a kör bezárult! A gazdaság és a politika pártállami irányítás alá került. Az oktatás úgyszintén. Egy politikai erő maradt színen, a Magyar Dolgozók Pártja. Egy politikai akarat érvényesült: a Rákosi Mátyás vezette MDP akarata. Kezdetét vette a Rákosi-korszak.

JEGYZETEK

- 1 „Tehát, ha pap vagy ispán, vagy más keresztyén ember vasárnapon találna munkában valakit, akárki legyen, üzzék el a munkától. 1. §. És ha ökörrrel dolgozott, vegyék el ökrét és adják ételül a vár népének. 2. §. Ha pedig lóval, vegyék el lovát, melyet a gazdája ökrön váltson meg, ha kedve tartja; és azon ökröt egyék meg, a mint mondjuk. 3. §. Ha valakit egyéb szerszámokkal találunk, vegyék el szerszámait és ruháit, melyeket bőrén váltson meg, ha akar.” – olvashatjuk „Szent István király dekrétomainak második könyvében”, a 7. „fejezetben”, mely „fejezet” a vasárnapi munkaszünetről rendelkezett. Szintén Szent István király törvényei között, „dekrétomainak második könyvében”, a 8. „fejezetben” olvashatunk arról, hogy „Ugyan a papok meg az ispánok hagyják meg mindenfelé a falusbíráknak, hogy vasárnaponként az ő felszólításokra minden ember, nagyja és apraja, férfia s asszonya, mind templomba menjen, kivéve azokat, a kik a tűzhelyet őrzik. 1. §. Valaki pedig konokul hátramarad, csapják meg és kopaszszák meg.”. Az idézett gondolatokat, illetve a 7. és 8. „fejezetet” ld.: *Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 1000–1526. évi törvényeczikkek*. Franklin-Társulat. Bp., 1899. 25. o. E sorok szerzője fontosnak tartja megemlíteni, hogy egyrészt az előbbieken közzétett idézetek – a tanulmányoztatban szereplő többi idézethez hasonlóan – az eredeti írásmód szerint kerültek közlésre. Másfelől a „Szent István király dekrétomainak második könyve”, hetedik és nyolcadik „fejezet” a *Magyar Törvénytár* szóhasználat. Az említett törvények, valójában, az államalapító király első törvénykönyvéből valók. A szóhasználat pedig egyrészt abból fakad, hogy sokáig István király Imre herceghez írt intelmeit is törvényeink közé sorolták; másrésztől meg abból, hogy a *Magyar Törvénytár* Szent István, Szent László és Könyves Kálmán törvényei esetében a jogszabályokat nem a „megszokott” törvénycikk (régies helyesírással: törvénycikk) névvel illette, hanem ún. „fejezetekről” olvashatunk.
- 2 Az idézet, Szent László király első törvénykönyvének 38. „fejezete”, mely a „szent ünnepek megülésétől” szól. Az idézett 38. „fejezetet” ld.: *Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 1000–1526. évi törvényeczikkek*. I. m. 63. o.
- 3 Az idézett mondatokat, illetve az 1891. évi XIII. törvénycikket ld.: *Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 1889–1891. évi törvényeczikkek*. Franklin-Társulat. Bp., 1897. 391–392. o. Idézet a 391. oldalon.
- 4 Az idézetet, illetve az 1898. évi V. törvénycikket ld.: 1898. évi *Országos Törvénytár (Corpus Juris)*, 5. szám. Kiadatott 1898. évi április hó 7-én. Kiadja a Magyar Királyi Belügyminisztérium megbízásából az Országos Törvénytár szerkesztősége. Bp., 1898.
- 5 A március 15-i ünnepnap történetéről a tizenkilencedik századtól egészen a huszadik század végéig bekövetkezett rendszerváltásig részletesen is olvashatunk Gyarmati György: *Március hatalma a hatalom márciusa (fejezetek március 15. ünnepelésének történetéből)*, Paginarum, Bp., 1998.
- 6 Az idézetet ld.: *Munkásügyi Szemle*, V. évfolyam, 1914. évi novemberi (19–21.) szám. Az idézet, illetve 60.061 számú rendelet kapcsán megjegyzendő, hogy a *Munkásügyi Szemle* nem közlöny, hanem egy folyóirat volt. Egy ilyen rendeletet pedig nem itt, s nem ilyen formában kellett volna közzétenni, hanem inkább a korszak hivatalos lapjában, *Budapesti Közlönyben* kellett volna, hogy megjelenjen. Ám nem így történt! E sorok szerzője kutatásai során sem a *Budapesti Közlönyben* nem más „hivatalos helyen” (pl. a *Magyarországi Rendeletek Tárában*) nem bukkant rá a 60.061. számú rendelkezésre.
- 7 Az idézetet, illetve az 1919. évi XXI. néptörvényt ld.: *Budapesti Közlöny*, 1919. évi 50. szám. Bp. 1919. február 28.
- 8 Uo.
- 9 A megszállt területek március 15-i ünnepségeiről, illetve a megszállók ünneplést tiltó rendelkezéseiről a korabeli magyarországi sajtó sokat cikkezett. A *Világ* című napilap 1919. március 18-i számának (X. évfolyam, 66. szám) első oldalán, a *Március 15-ike – Péccsett* címet viselő újságcikkben például, más dolgok mellett, a következőket olvashatjuk: „A pécsi jogászfűjság március 15-iki népgyűlését a szerb parancsnok betiltotta. Ennek dacára a jogászok Kossuth szobrát megkoszorúzták, a szobor előtt a tömeg elénekelte a Himnuszt, Szózatot és Kossuth-nótát, majd csendben széteszolt. Az üzletek kirakataiban és a gomblyukokban piros-fehér-zöld szalagok: csendes és méltóságteljes demonstráció, melyet a legkisebb incidens sem zavart meg.” Persze az is igaz nem mindenütt ért véget ilyen békésen a március 15-i ünnepség.
- 10 „Amint kassai tudósítónk jelenti, az ottani zsupán betiltotta a kassai munkásság matinéját, amelyet a Nemzeti Színházban akartak rendezni. Március 15-én a honvédszobor előtt gyülekező közönséget a cseh katonaság szétverte és a szoborról eltávolította. Ifju Deák Gyula banktisztviselőt egy katona megpofozta, mert virágot merészelt viselni a mellén. Délután pedig egy Bonduray nevű 15 éves fiu puskatussal vertek föbe a csehek, mert a közönséggel rokonszenvező olasz katonákat megéjlenzte Ez a fiu vasárnap este sérülései következtében meghalt. [...] Vasárnap este néhány

magyar ember koszorút tett le a Szabadság-téren levő Szabadság-szoborra. Hétfőn hajnali 4–5 óra között nyolcvan főnyi cseh csapat egy tiszt vezetésével megszállta a kassai Szabadság-teret és ledöntötte a Szabadság-szobrot. A szobor ércfejét leütötték, a tizmászás szobrot pedig vasrudakkal fölborították. A városban e vandálizmus miatt igen nagy volt a fölháborodás. Délelőtt 10 óra felé nagy néptömeg verődött össze a téren és föl akarta állítani a szobrot. A vármegyeházánál levő őrségről több cseh katonát rendeltek ki a térre, ezek után a tömegbe lőttek. Egy fiatal ujságárusleányt is egy asszonyt agyonlőttek.” – olvashatjuk a szociáldemokrata napilap, a *Népszava* 1919. március 19-i számának (XLVII. évfolyam, 67. szám) 3. oldalán, a *Cseh vérengzés Kassán* címet viselő cikkben. Ugyanebből az írásműből tudhatjuk meg azt, hogy a megszálló erők „Pozsonyban is fegyveres erővel akadályozták meg március 15-ének méltó megünneplését.” Az eperjesi történésekről nem is beszélve! A *Népszava* március 19-i beszámolója szerint: „Eperjesen már 14-én este kezdődött az erőszakosság. A Munkásotthonból a cseh katonák harminc elvtársunkat elhurcoltak és csak másnap bocsátották őket szabadon. Másnap az iskolásfiuk közül is többet elfogtak és megbotoztak. Az egyik kis fiura 50 botütést szabtak ki; szerencsétlen gyerek az iszonyu kínok következtében meghalt.”

- 11 „A Petőfi-szobor előtt lefolyt impozáns ünnepség délután négy órakor kezdődött. Mintegy huszezer ember helyezkedett el a szobor körül. Balassa Jenő, a Vigszínház tagja, Csizmadia Sándor »Tüz« című költeményének elszavalásával vezette be az ünnepet. Utána több cigányzenekar eljátszotta a munkásindulót, majd Landler Jenő dr. méltatta az ünnep jelentőségét. Hegedűs Pál negyvennyolcas hónapév meghatott szavai után a munkásdalárda néhány dalt énekelt és az ünneplők ugyancsak zászlók alatt szép rendben, szabadságdalokat énekelve szétoszlottak. A budai munkásság a Vérmezőn ünnepelt. A négy-ötezer főnyi hallgatóság előtt Migray József méltatta az októberi forradalom jelentőségét. Fleischer Ernő, Rác József, Egan Ede és Bálint Ödön beszéde után a munkások Martinovich vesztőhelyére mentek, ahol ugyancsak Migray József beszélt.” Az idézett gondolatokat ld.: *Március 15-iki ünnepségek* címet viselő írás. Megjelent a *Magyarország* című napilap 1919. március 18-i számának (XXVI. évfolyam, 66. szám) 2. oldalán.
- 12 Az idézett mondatot ld.: *A forradalom Márciusa* című cikk. Megjelent a *Népszava* 1919. március 18-i számának (XLVII. évfolyam 66. szám) 6. és 7. oldalán. Idézet a hatodik oldalon.
- 13 Uo.
- 14 Uo.
- 15 Az 1918-as őszirózsás forradalomról, az utána következő proletárdiktatúráról, illetve a diktatúra

vezetésének döntéseiről – számos, igen kitűnő írásmű mellett – részletesen is szól: Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Bp., 2010.

- 16 A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 21-i II. számú rendelete kimondta: „Mindenemű szeszes ital kimérése, forgalombahozatala és fogyasztása tilos.”; s súlyos szankciókat: pénzbüntetést, vagyonkobzást, fogházbüntetést helyeztet kilátásba mindazoknak, kik e tilalmi rendelkezést megsértik. Ennek ellenére ez a rendelet – az Amerika Egyesült Államokban alkoholtilalmat elrendelő 1919-es XVIII. alkotmánykiegészítéshez hasonlóan – betarthatatlan volt. Amíg az alkoholtilalom képtelenségét az USA döntéshozói hosszú évekig nem ismerték el, addig ideháza a belsevik vezérkar már néhány hónap után látta a helyzetet, s megszüntette a kötelező „józanságot”. Igaz a Forradalmi Kormányzótanács említett márciusi rendelkezését a diktatúra vezetése soha nem vontja vissza, ugyanakkor az államosított, illetve állami ellenőrzés alatt álló alkoholárúsításnak, s az ehhez kapcsolódó fogyasztásnak, 1919 nyaratól már teret engedtek. „A Népgazdasági Tanács a Forradalmi Kormányzótanács hozzájárulásával megengedte 30% bort tartalmazó szén-savas borviznek a Szeszes Italok és Szesztermékek Hivatala útján lezárt palackokban való forgalomba hozatalát.” – olvashatjuk a Népgazdasági Tanács 16. számú árrendeletében, mely a „szén-savas borviz” árát szabályozta, s 1919. július 11-én látott napvilágot. Néhány nappal később, 1919. július 19-én pedig megjelent a Népgazdasági Tanács 32. számú árrendelete, mely rendelet tárgya *Az üzemek részére kiutalt sör árának megállapítása* volt. Az említett rendelet – más dolgok mellett – kimondja: „A Kormányzótanács hozzájárulásával a lisztöfjegyvel ellátott munkások sört kapnak.” Vagyis, idővel, ha nem is teljesen szabadon, de lehetett borozni (fröccsözni), sőt egyes munkásoknak – „luxusként” – már sör is járt. Ezzel együtt, az alkoholtilalom kudarcát a kommunista propaganda soha nem ismerte el, s a korábbi szabad árusítás is csak a Tanácsköztársaság bukása után állt helyre. Az idézett mondatot, illetve a Forradalmi Kormányzótanács II. számú rendeletének teljes szövegét ld.: *Budapesti Közlöny*, 1919. évi 69. szám. Bp. 1919. március 24. A Népgazdasági Tanács 16. számú árrendeletét ld.: *Tanácsköztársaság*, 1919. évi 89. szám. Bp. 1919. július 11. A Népgazdasági Tanács 32. számú árrendeletét ld.: *Tanácsköztársaság*, 1919. évi 96. szám. Bp. 1919. július 19. Az Egyesült Államokban bevezetett alkoholtilomról, annak háttéréről, illetve az amerikai vezetés (nem túl ésszerű) politikájáról – más munkák mellett – részletesen is olvashatunk: Hahner Péter: *Az Egyesült Államok elnökei*. Maecenas Könyvek, Bp., 1998.

- 17 Az idézetet, illetve az *Új feltámadás* címet viselő cikket ld.: *Vörös Újság* II. évfolyam, 62. szám, 5. o.
- 18 Uo.
- 19 Az idézetet, illetve a *Népmulatságok május el-sején* címet viselő cikket ld.: *Vörös Újság* II. évfolyam, 62. szám, 7. o.
- 20 Az idézetet ld.: *A proletárforradalom májusi ünnepe* címet viselő írásmű. Megjelent a *Vörös Újság* II. évfolyamának 72. számában, a 3–7. oldalon. Idézet a harmadik oldalon.
- 21 Uo.
- 22 Uo.
- 23 Az idézetet ld.: *Május elseje vidéken*. Megjelent a *Népszava* XLVII. évfolyam 106. számának 6–7. oldalán. Idézet gondolat a hatodik oldalon.
- 24 Uo.
- 25 Uo.
- 26 Uo.
- 27 Az idézetet ld.: *Május elseje vidéken*. Megjelent a *Népszava* XLVII. évfolyam 106. számának 6–7. oldalán. Idézet gondolat a hetedik oldalon.
- 28 Uo.
- 29 Az idézett mondatokat, illetve a május 1-i távirat teljes szövegét ld.: *Népszava*, XLVII. évfolyam 105. szám, 6. o.
- 30 A Forradalmi Kormányzótanács idézett LXXX számú rendeletét ld.: *Tanácsköztársaság*, 1919. évi 32. szám. Bp. 1919. május 1.
- 31 Az idézett üzenetet ld.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL, OL) K 26-PTI-601 f. 2. A Forradalmi Kormányzótanács Elnökségi Iratai.
- 32 A Tanácsköztársaság küzdelmeiről, a csehszlovák hadsereg elleni hadjáratról, illetve a szélsőbaloldali hatalom bukásáról – más egyéb munkák mellett – részletesen is olvashatunk: *20. századi magyar történelem 1900–1994*. Szerkesztők: Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő, Izsák Lajos. Korona Kiadó, Bp., 1997.
- 33 Horthy Miklósról, illetve a nevével fémjelzett korszakról – más kitűnő munkák mellett – részletesen is szól: Gergely Jenő–Pritz Pál: *A trianoni Magyarország 1918–1945*, Vince Kiadó, Bp., 1998; Püski Levente: *A Horthy-rendszer (1919–1945)*, Pannonica Kiadó, 2006; valamint Romsics Ignác: *A Horthy-korszak (Válogatott tanulmányok)*, Helikon Kiadó, 2017.
- 34 Az 1927. évi XXXI. törvénycikket március tizenötödikének nemzeti ünnepé nyilvánításáról, s az 1927. évi XXXII. törvénycikket Kossuth Lajos érdemeinek és emlékének törvénybeiktatásáról ld.: 1927. évi *Országos Törvénytár (Corpus Juris)*, 14. szám. Kiadatott 1927. évi december hó 28-án. Kiadja a M. Kir. Belügyminisztérium, Bp., 1927. Az említett törvények kapcsán fontos megemlíteni, hogy a képviselőházi napló (*Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója*, hatodik kötet. Bp., 1927.) tanúsága szerint az 1927. évi XXXI. és XXXII. tör-
- vénycikkek alapjául szolgáló törvényjavaslatokat az alsóház 1927. november 7-én, a folyó év január 25-re hirdetett Országgyűlés 83. ülésén általánosságban, a részletes tárgyalás alapjául elfogadta. Az elfogadás – legalábbis ha hihetünk a képviselőházi naplónak – egyhangú volt. Másnap, november 8-án, az Országgyűlés képviselőházának 84. ülésén – az említett törvényjavaslatok harmadszori felolvasásával párhuzamosan – az alsóház „tárgyalás és hozzájárulás végett” az Országgyűlés felsőházához „tette át” a március 15-ét nemzeti ünnepé tevő, illetve Kossuth Lajos érdemeit megörökítő törvényjavaslatokat. Az Országgyűlés felsőháza, az említett törvényjavaslatokat a felsőházi napló (*Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés felsőházának naplója*, II. kötet. Bp., 1928.) tanúsága szerint 1927. november 25-én tárgyalta, s a törvényjavaslatokat a felsőház tagjai is támogatták.
- 35 Az idézetet, illetve Farkas István november 7-i javaslatát ld.: Az Országgyűlés képviselőházának 83. ülése. In: *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója*, hatodik kötet. Bp., 1927.
- 36 Uo.
- 37 Uo.
- 38 Uo.
- 39 Uo.
- 40 „Következik a határozathozatal a beadott két határozati javaslat felett. Az első Farkas István képviselő ur határozati javaslata. Kérem a t. Házat, méltóztatik-e a beadott határozati javaslatot elfogadni, igen vagy nem? (Igen! Nem!) Kérem azokat, akik a határozati javaslatot elfogadják, sziveskedjenek felállani! (Megtörténik.) Kisebbség. A Ház a határozati javaslatot elveti.” Az idézetet ld.: Az Országgyűlés képviselőházának 83. ülése. In: *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója*, hatodik kötet. Bp., 1927.
- 41 Az idézetet, illetve Dr. Csorba János polgármester felhívásának teljes szövegét ld.: *Fővárosi Közlöny*, LVI. évfolyam, 5. szám. Csorba János felhívása kapcsán érdemes megemlíteni, hogy maga a felhívás – legalábbis amennyiben hihetünk a dátumozásának – nem 1945. március 13-án, hanem néhány nappal korábban, 1945. március 10-én született meg. Más kérdés, hogy a nyilvánosságot csupán három nappal később kapott.
- 42 Az idézetet ld.: *Fővárosi Közlöny*, LVI. évfolyam, 5. szám. Dr. Csorba János polgármester felhívása az 1848-as forradalom kitörésének közelgő évfordulója alkalmából.
- 43 Uo.
- 44 Uo.
- 45 Az idézetet (mely az említett közlemény címe is egyben) ld.: *Népszava*, 73. évfolyam 22. (41.) szám. 5. o.

- 46 Uo.
 47 Uo.
 48 Az idézetet, illetve az *Elmarad a Hősök térén a márciusi ünnepély* címet viselő írást ld.: *Népszava*, 73. évfolyam 23. (42.) szám, 3. o.
 49 Uo.
 50 Uo.
 51 Uo.
 52 Az idézetet, illetve *A szabad Magyarország fővárosa megünneplelte március idusát* címet viselő újságcikket ld.: *Népszava*, 73. évfolyam 26. (45.) szám, 5. o.
 53 Uo.
 54 Uo.
 55 Uo.
 56 Uo.
 57 Uo.
 58 Uo.
 59 Uo.
 60 Uo.
 61 Uo.
 62 Uo.
 63 Uo.
 64 Uo.
 65 Uo.
 66 Uo.
 67 Uo.
 68 Uo.
 69 Uo.
 70 Uo.
 71 Uo.
 72 Uo.
 73 Uo.
 74 Uo.
 75 Uo.
 76 Uo.
 77 Uo.
 78 Az idézett mondatot ld.: *Szabadságünnep a Magyar Színházban* címet viselő írás. Megjelent a *Népszava* 73. évfolyamának 24. (43.) számában, a második oldalon. Az idézet, illetve a Magyar Színházban tartott kommunista ünnepség kapcsán mindenképpen érdemes megemlíteni, hogy néhány héttel korábban, 1945. február 23-án a Magyar Színház már otthont adott egy ünnepségnek, melyet a Vörös Hadsereg megalakulásának 23. évfordulója tiszteletére szervezett Budapest főváros, illetve a Vörös Hadsereg. „*Folyó évi február hó 23-án délelőtt 11 órakor a Magyar Színházban a Budapesti Nemzeti Bizottság és a Székesfőváros a Vörös Hadsereg 27. évfordulóját ünnepelte. Az ünnepséget, amelyen a Vörös Hadsereget Csernisev tábornok, Budapest katonai parancsnoka képviselte, dr. Csorba János, a székesfőváros polgármestere, a következő beszéddel nyitotta meg...*” – olvashatunk a *Fővárosi Közlöny* 1945. február 27-i számában (LVI. évfolyam 2. szám). Ugyanezen újság közölte a polgármester, a Szovjetuniót és a Vörös

Hadsereget méltató beszédének teljes szövegét, továbbá azt is, hogy „*A beszéd elhangzása után dr. Csorba János polgármester átnyújtotta Csernisev tábornoknak Budapest Székesfőváros díszokiratát magyar és orosz nyelven.*” A díszokirat magyar nyelvű szövege a következőképpen hangzott: „*KÖSZÖNET A VÖRÖS HADSEREGNEK Budapest, Magyarország felszabadított székesfővárosának közönsége nevében hálatelt szívvel köszöntöm megalakulásának 27. évfordulóján a diadalmas Vörös Hadsereget és nagy vezérét, Sztálin tábornagyot. A nagyszerű hadítettek sorozatából kiemelkedő budapesti felszabadító harc minden magyar lélekben múlhatatlan hálaérzést keltett és ez a hálaérzés örökké él. Budapest, 1945. február 23. DR. CSORBA JÁNOS Budapest székesfőváros polgármestere*”

- 79 Az idézetet ld.: *Az egész ország ünnepel* címet viselő írás. Megjelent a *Népszava*, 73. évfolyamának 26. (45.) számában, az 5. oldalon. Szintén itt olvashatunk arról, hogy „*Debrecenben a Hősök temetőjében megkoszorúzták a 48-as honvédek sírját és koszorút helyeztek a Vörös Hadseregnek a debreceni temetőben nyugvó hősei sírjára is. Az ünnepség a város egész lakosságának részvételével a kollégium épületében zajlott le.*” E helyütt „*Erdei Ferenc belügyminiszter nagyszabásu beszédében méltatta március idusának jelentőségét.*” A belügyminiszter felszólalását követően „*Kósa Pál az új demokratikus honvédség nevében beszélt.*” Végül „*A gyűlés után megkoszorúzták Kossuth szobrát.*” Más kérdés, hogy a *Népszava* adós maradt azzal, hogy az előbbieken említett debreceni ünnepi rendezvények pontosan mikor történtek (láthattuk, a fővárosi központi ünnepséget sem március 15-re, hanem március 18-ra időzítették). Homályban marad az is, hogy az „egész város”, sok tízezer lakos hogyan fért volna el egyetlen épületben. Ám a mondottaknál is nagyobb hiányosság, hogy a szociáldemokrata napilap kizárólag a Debrecenben történtekről szól részletesen. Más településeket meg sem említett! Nem derül ki, hogy Magyarország „egész felszabadított területén” pontosan hol, mely településeken ünnepeltek még esetleg március 15-én. Igaz, e sorok szerzője kutatásai során néhány dologra azért talált választ: például a debreceni ünnepségek pontos időpontjára, mely 1945. március 15-e volt. „*Debrecen város társadalma a Nemzeti Bizottság, a Nemzeti Frontban egyesült pártok, Demokratikus Ifjúsági Szövetség és honvédségünk rendezésében méltó keretek között ünnepli meg ma az 1848 óta első igazán szabad március 15-ét.*” – adta hírül a *Debrecen* című napilap 1945. március 15-i számának (XXII. évfolyam, 31. szám) 3. oldalán, *Az első igazán szabad március 15. megünneplése Debrecenben* címet viselő írásműben. Nem mellesleg a debreceni ünnepi rendezvények mellett Szegeden is sor került március 15-e köszönté-

- sére. „A Szegei Nemzeti Bizottság március 15-én a Klauzál-téri Kossuth szobornál ünnepélyt rendezett, amelyre nemcsak a város lakossága, hanem a környező községek népei is felvonultak.” – olvashatjuk a *Szabadság* című napilap március 19-i számának (I. évfolyam, 51. szám) 4. oldalán, a 40.000 főnyi tömeg előtt beszélt Rákosi Mátás Szegeden címet viselő újságcikkben. Emellett – több mint valószínű – más településeken is voltak március 15-i ünnepségek, ám 1945 márciusában a sajtót – értelemszerűen – nem az ünnepi eseményeket taglaló beszámoló, hanem inkább a háborús eseményekről szóló tudósítások uralták.
- 80 „(London, március 19.) Az Angliai Magyar Tanács csütörtökön [vagyis 1945. március 15-én] nagyszámú és lelkes közönség előtt ünnepelte meg március 15-ét. Az ünnepség a magyar Himnusz eléneklésével kezdődött, majd felolvasták az Angliai Magyar Tanács távollevő elnökének, Károlyi Mihálynak üdvözlőlevelét – 1849 óta ez az első igazán szabad magyar március – írja Károlyi Mihály. – Most végre a legjobb úton halad az ország, hogy megvalósíthassa 1848 eszméit. Az új nemzetgyűlés és az ideiglenes magyar kormány akkor lesz méltó 48 szelleméhez, ha maradéktalanul kiírja a fasizmus szellemét. Valamennyien bizalommal nézünk a nemzetgyűlés és az ideiglenes kormány munkája elé. Ezután Budai György, az Angliai Szabad Magyarok Egyesületének választmányi tagja, az ünnepség elnöke, megemlékezett arról, hogy hosszú évek óta ez az első március, amikor az angliai szabad magyarok nem otthoni honfitársaik helyett, hanem honfitársaikkal együtt ünnepelhetnek. Havas Endre, »Az új demokratikus Magyarországért« mozgalom szónoka a magyar fővárosnak és a vidéknek a közös célért folytatott egységes harcáról beszélt. Köszöntötte Budapest bátor munkásait, a vidéki parasztságot és mindazokat a hős magyarokat, akik 1945 szörnyű esztendejében ismét magasra tartották 1848 lobogóját. Az ünnepély végén Tarján György elszavalta a Nemzeti dalt, néhány más Petőfi-költeményt és Vörösmarty Szózatát. (MTI)» Az idézett cikk címe: *Az Angliai Magyar Tanács márciusi ünnepsége*. Megjelent a *Népszava* 73. évfolyam 26. (45.) számának 6. oldalán.
- 81 Az idézetet ld.: *Munkára fel!* címet viselő írásmű. Megjelent a *Szabadság* I. évfolyamának 66. számában, a második oldalon.
- 82 Az idézetet ld.: *A teljes felszabadulást ünnepeltük a debreceni Kossuth szobor előtt* címet viselő írás. Megjelent a *Debreczen* c. napilap XXII. évfolyamának 48. számában, az első oldalon.
- 83 Az idézett mondatot ld.: *Népgyűlés a Nemzeti Múzeum előtt* címet viselő írás. In: *Népszava*, 73. évfolyam, 42. (61.) szám.
- 84 Az idézetet, illetve *A nemzet függetlensége ma egy a nép szabadságával* címet viselő írást ld.: *Szabadság*, I. évfolyam, 68. szám, 1–2 o. Idézett gondolatok az első oldalon.
- 85 Az idézett mondatot, illetve a *Május elseje* címet viselő újságcikk teljes szövegét ld.: *Népszava*, 73. évfolyam, 61. (80.) szám, 3. o.
- 86 Uo.
- 87 Míg 1919. május 1-én – a Forradalmi Kormányzótanács (már említett) II. számú rendelete alapján – az ország területén, szigorú alkoholtilalom volt érvényben, addig 26 évvel később, a munka ünnepén már csupán helyi, budapesti, alkoholtilalom létezett. Amit ráadásul (ahogyan azt a *Népszava* is hírül adta) május 1-én felfüggesztettek. „A 290.519/1945–XV. számú rendelettel Budapest egész területére alkoholtilalmat rendeltem el. Ezt a rendelkezésemet kizárólag az első szabad május 1-re és csak a sörre vonatkozólag felfüggesztem.” – olvashatjuk a *Fővárosi Közlöny* 1945. május 1-i számában (LVI. évfolyam, 12. szám), az alkoholtilalom felfüggesztéséről szóló 290.900/1945–XV. számú polgármesteri rendeletben. Nem mellesleg a fővárosi alkoholtilalom teljes megszüntetésére is hamarosan sor került. „A 290.519/1945–XV. sz. rendelettel Budapest egész területére alkoholtilalmat rendeltem el. Ezt a rendelkezésemet azonnali hatállyal felfüggesztem. Szeszszitalt, illetve annak keverékét zárt palackban, vagy poharanként kiszolgálni, illetve fogyasztani a mai naptól kezdve ismét szabad.” – olvashatjuk Dr. Csorba János polgármester folyó év május 14-én kiadott 291.286/1945–XV. számú rendeletében, mely a *Fővárosi Közlöny* 1945. május 19-i számában jelent meg (LVI. évfolyam. 15. szám). Sajnos nem derül ki pontosan, hogy a „Szeszszitalt, illetve annak keverékét zárt palackban, vagy poharanként kiszolgálni, illetve fogyasztani a mai naptól kezdve ismét szabad.” kitétel pontosan mely napra is vonatkozott. 1945. május 14-re, arra a napra, mikor a rendelet megszületett? Esetleg ugyanazon év május 19-re, mikor a rendelet nyilvánosságra került? Nagy valószínűséggel az utóbbi, hisz az ilyen rendelkezések, általában, a közzététel napjától érvényesek, ám Dr. Csorba János megfogalmazása nem egészen egyértelmű. Kérdéses az is, hogy mikor született meg illetve mit tartalmazott a polgármester alkoholtilalmat elrendelő 290.519/1945–XV. számú rendelete? A 290.519/1945–XV. számú rendeletet ugyanis e sorok szerzője kutatásai során sem a *Fővárosi Közlönyben*, sem (a polgármesteri rendeleteket szintén közlétező) *Szabadság* című napilapban, sem másutt nem találta meg. Ami viszont (megint csak) biztos: 1945-ben nem csupán Budapest polgármester rendelkezett az alkoholtilalom kérdésében. Ugyanezt tették a szovjetek is. „A szeszszitalok árusítása a további intézkedésig tilos.” – Más dolgok mellett erről is olvashatunk Budapest katonai parancsnokának 1. számú parancsában, mely parancsot 1945. január 22-én tette

- közzé a *Szabadság* című napilap (I. évfolyam, 3. szám, 1. o.).
- 88 Az idézetet, illetve *A demokratikus pártok és a májusi ünnep* címet viselő cikket ld.: *Népszava*, 73. évfolyam, 61. (80.) szám, 6. o.
- 89 A Polgári Demokrata Párt kiszorítása a koalícióból, illetve a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontból, már 1945 áprilisában megkezdődött. A PDP kirekesztését főként az Magyar Kommunista Párt szorgalmazta. Az MKP-nak – a PDP általános politikai irányvonala mellett – külön is sérelmes volt a párt elnökének, gróf Teleki Lászlónak személye, aki 1945 áprilisában lett a PDP elnöke. Az MKP és a PDP közötti végső politikai szakításra egyébként, az MKP 1945. május 20-21-i pártértekezlete után került sor. E pártértekezleten, (pünkösti konferencián) ugyanis a kommunisták egy olyan határozatot fogadtak el, mely lényegében a PDP kirekesztését jelentette a kormánykoalícióból. *A Magyar Kommunista Párt országos értekezletének határozata a politikai helyzetről és a párt feladatairól* címet viselő határozat – más dolgok mellett – kimondta: „Az országos pártértekezlet utasítja tehát a pártvezetőséget, hogy politikájának tengelyévé a jövőben is a demokratikus erők szoros együttműködését tegye. Mélyítse el és szilárdítsa meg a munkás-egységfrontot, a Szociáldemokrata Párttal való szoros együttműködést a két munkáspárt április 27-i nyílt levelének szellemében, és utasítson el minden kísérletet, mely ennek az egységnek megbontására irányul. Működjön szorosan együtt a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front többi pártjaival is, a Független Kisgazdapárttal és a Nemzeti Parasztpárttal.” A Polgári Demokrata Párttól – láthatjuk – már nem esett szó. Ők immáron deklaráltak sem tartoztak a „szorosan együttműködő demokratikus pártok” közé. Mindezek után – aligha meglepő módon – 1945 nyarán gróf Teleki Géza lemondani kényszerült a PDP elnöki tisztéről, s a kultuszminiszteri tárca vezetéséről is. Az idézett mondatokat, illetve a hazai kommunista párt *A Magyar Kommunista Párt országos értekezletének határozata a politikai helyzetről és a párt feladatairól* címet viselő határozatát ld.: *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt Határozatai 1944–1948*. Kossuth Könyvkiadó, 1967. 81–86. o. Idézett mondatok a 82. oldalon. A Polgári Demokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt közötti konfliktusról, illetve a hazai pártok 1944 és 1994 közötti történetéről pedig részletesen is olvashatunk: Izsák Lajos: *Pártok és politikások Magyarországon 1944–1994*. Napvilág Kiadó, Bp., 2010.
- 90 Az idézetet ld.: *A demokratikus pártok és a májusi ünnep* címet viselő írás. In: *Népszava*, 73. évfolyam, 61. (80.) szám, 6. o.
- 91 Uo.
- 92 Uo.
- 93 Uo.
- 94 Uo.
- 95 Az idézett gondolatokat, illetve Losonczy Géza (cím nélküli) vezércikkét ld.: *Szabad Nép*, III. évfolyam, 32. szám, 1. o. 1945. május 3.
- 96 Az idézetet ld.: *Ünnepség a Gellért-téren* címet viselő újságcikk. In: *Szabad Nép* III. évfolyam, 32. szám, 4. o. 1945. május 3.
- 97 Uo.
- 98 Uo.
- 99 Uo.
- 100 Uo.
- 101 Uo.
- 102 Az idézetet ld.: *Az első szabad május 1.* címet viselő írás. Megjelent a *Kis Újság* 1945. május 3-i számának harmadik és negyedik oldalán. Idézet a harmadik oldalán.
- 103 Uo.
- 104 Uo.
- 105 Uo.
- 106 Uo.
- 107 Az idézetet ld.: *Örök erkölcsi igazságért harcol a szovjetkatona* című újságcikk. Megjelent 1945. május 3-án, a *Szabad Nép* III. évfolyamának 32. számában, a 4. oldalán.
- 108 Uo.
- 109 Uo.
- 110 Az idézetet ld.: *Az első szabad május 1.* címet viselő írás. Megjelent a *Kis Újság* 1945. május 3-i számának harmadik és negyedik oldalán. Idézet a harmadik oldalán.
- 111 Uo.
- 112 Uo.
- 113 Uo.
- 114 Uo.
- 115 Uo.
- 116 Uo.
- 117 Uo.
- 118 Uo.
- 119 Uo.
- 120 Uo.
- 121 A nyilasok elleni – egyébként jogos – gyűlölet sokszor kiterjedt a hazai német kisebbségre is. Igaz hazánkban is voltak, nem is kevesen, kik tisztán láttak, s a háborús időkben történt szörnyűségek után sem voltak hajlandók a kollektív bűnösség elvét elfogadni. Nem osztották azt a nézetet, hogy minden német bűnös a csecsemőtől az aggastyánig, pusztán a származás okán. Csak épp a közéletben nem a józan belátással élők voltak a hangadók, hanem sokkal inkább a kollektív bűnösség, illetve a bosszú hívei. Csupán egyetlen példa: 1945. április 17-én, a kommunista *Szabad Népből*, egy, a hazai német kisebbséget gyalázó, gyűlölködő írásmű jelent meg *A svábokon a sor!* címmel. Ebben az írásműben (melynek már a címe is beszédes) a következőket olvashatjuk: „A Nemzeti Parasztpárt rendelettervezete a svábok kitelepítéséről a német

behatolás egyik legfőbb veszélyével akar radikálisan leszámolni. Sokszáz éven keresztül beszivárgással, vagy erőszakos foglalással, titkosan és nyíltan, – de mindig harcoltak a magyar szabadság ellen. Megromlott nyelvhüket többre tartották, mint a magyar szót. Kapzsi fukarsággal terjeszkedtek, földet foglaltak, német császárok és osztrák bankok védelme alatt. Vidéken a földet, városban a hivatalt vették el a magyar szomszédtól. Döntő támadásra Hitlerrel együtt indultak, – de a döntő vereség is Hitlerrel együtt éri őket. SS-hadosztályok, háborúba döntésünk, a Schnellerek pénzügyi politikája, a belső árulás: minden őket vádolja. Levették álarukat, mint felszedett magyar nevüket. Most ütött az óra. Le kell vetniök magyar állampolgárságukat, amit megvettek, itt kell hagyniök a földet, amit megszerettek, az országot, amit elárultak. Legyenek hontalanok és megvetettek, vegyék ki részüket abból a sorsból, amit ők szántak a magyarságnak. A feudális nagybirtok után a sváb piócától is tisztítsuk meg a magyar földet: erre szólít fel a Nemzeti Parasztpárt jól átgondolt javaslata.” Az előbbieken idézett *A svábokon a sor!* címet viselő cikket ld.: *Szabad Nép*, III. évfolyam, 19. szám, 3. o.

122 Az idézetet ld.: *Az első szabad május 1.* címet viselő írás. Megjelent a *Kis Újság* 1945. május 3-i számának harmadik és negyedik oldalán. Idézet a harmadik oldalon.

123 Uo.

124 Uo.

125 Uo.

126 Az idézetet, illetve *A kivívott szabadságot soha többé nem engedjük tőlünk elragadni* című cikket lásd a *Szabad Nép* 1945. május 3-i számában (III. évfolyam, 32. szám), a 3–4. oldalon. Idézett mondat a 3. oldalon.

127 Az idézetet, illetve *A kivívott szabadságot soha többé nem engedjük tőlünk elragadni* című cikket lásd a *Szabad Nép* 1945. május 3-i számában (III. évfolyam, 32. szám), a 3–4. oldalon. Idézett mondat a 4. oldalon.

128 Uo.

129 Az idézetet ld.: *Május 1 a vidéken* címet viselő írás. Megjelent 1945. május 3-án, a *Szabad Nép*, III. évfolyamának 32. számában, az 5. oldalon.

130 Uo.

131 Uo.

132 Az idézett mondatot a *Május 1-én megkezdte adását a magyar rádió* címet viselő újságcikkből való, mely a *Kis Újság* 1945. május 3-i számának negyedik oldalán jelent meg. Az említett újságcikk kapcsán megjegyzendő, hogy ebben részletesen olvashatunk arról, hogy mi történt a Magyar Rádióban 1945. május 1-én, „A rádió köszöntője után Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök intézett szöveget az éter hullámain át az ország népéhez és a határon túl lévő magyar-

sághoz.” A miniszterelnök beszédét követően a Magyar Rádió „...bel- és külföldi híreket közölt, majd a magyar demokratikus pártok vezetői, Tildy Zoltán a Független Kisgazda Párt országos elnöke, Rákosi Mátvás a Kommunista Párt vezetője, Szakasits Árpád a Szociáldemokrata Párt vezetője, a Polgári Demokrata Párt nevében Supka Géza, a Parasztpárt nevében Kovács Imre, a Szakszervezeti Tanács nevében Kossa István küldött üdvözlőt a magyar közönségnek.”. Nem mellesleg „A rádió indulása napján meglátogatta Grigorjev, a szövetséges ellenőrzőbizottság tagja is. akit a rádió épületében Ortutay Gyula, a rádió vezetője üdvözölt, kifejezte köszönetét a rádió megindulásának lehetőségéért.”. Itt tehát – ellentétben a *Népszava* eljárásával – a PDP képviselője is szót kaphatott (még).

133 Az, idézetet, illetőleg Ideiglenes Nemzeti Kormány 1.390/1945. M. E. számú rendeletének teljes szövegét ld.: *Magyar Közlöny*, 1945. évi 19. szám. Bp. 1945. május 1.

134 Az idézetet, illetve Bán Antal ipartügyi miniszter július 25-i közleményét ld.: *Magyar Közlöny*, 1945. évi 87. szám. Bp. 1945. július 27.

135 Az eltérő kollektív szerződések kapcsán csupán egyetlen példa: Az ipartestületi alkalmazottakra vonatkozó 1946. augusztus 1-én kötött kollektív szerződés csupán január 1-ét, március 15-ét, április 4-ét, május 1-ét, Úrnapiját, augusztus 20-át és karácsony napjait ismerte el, mint „fizetett ünnepnapokat”. Húsvéthétfőről, pünkösdhétfőről és november 1-jéről – érthetetlen módon – nem esett szó. Az ipartestületi alkalmazottakra vonatkozó 1946. augusztus 1-i kollektív szerződést ld.: *Magyar Közlöny*, 1946. évi 244. szám. Bp. 1946. október 25.

136 Az idézetet, illetve a kereskedelem- és szövetkezetügyi miniszter 22.000/1946. K. SZ. M. számú rendeletét ld.: *Magyar Közlöny*, 1946. évi 145. szám. Bp. 1946. június 29. Ami a kivételeket illeti: A 22.000/1946. K. SZ. M. számú rendelet lehetővé tette, hogy a virágkereskedéseket tulajdonosaik Újév napján és húsvéthétfőn déli 12 óráig, november 1-én pedig délután 4 óráig nyitva tarthassák. A drogériákat és az illatszervezetek húsvéthétfőn reggel kilenc és déli 12 óra közt szintén nyitva lehetett tartani. Emellett reggel 7 és délelőtt 10 óra között nyitva lehettek az élelmiszerüzletek és a tüzelőanyag kereskedések is, ám csupán akkor, ha a (már felsorolt) ünnepnapok valamelyike vasárnapot közvetlenül megelőzte vagy követte.

137 Az idézetet, illetve 22.000/1946. K. SZ. M. számú rendeletet lásd a *Magyar Közlöny* 1946. évi 145. számában.

138 Igaz, nőnapnak, már 1947 előtt is, komoly, hosszú évtizedekre visszanyúló hagyományai voltak. Nem csupán hazánkban, de világszerte, a kommunista mozgalmon belül, illetve azon kívül

egyaránt. 1947-től kezdve azonban egy fordulat következett be: a nemzetközi nőnapot ettől az évtől kezdődően, a hazai szélsőbaloldali kiszajátította. Míg például az *Szabad Nép* 1946. március 8-án még csak köszönteni sem volt hajlandó a hölgyeket, sőt az MKP központi lapja rá se hederített arra, hogy március 8-án nőnap van, 1947-ben, illetve ettől az évtől kezdődően hirtelen, „csodálatos módon”, minden megváltozott. „A nemzetközi nőnapon üdvözljük a dolgozó asszonyokat és lányokat!” – olvashatjuk a *Szabad Nép* 1947. március 8-i számának (V. évfolyam, 56. szám) fejlécén! Majd hosszú oldalakon át méltatták azokat a nőket, illetve azokat a lányokat, asszonyokat, kik (legalábbis az MKP megítélése szerint) „a haladásért” küzdöttek. Mindjárt a „dolgozó asszonyok és lányok” köszöntés alatt találkozhatunk egy, *Az asszonyok napja* címet viselő írásművel, Jóború Magda tollából. Ebben a cikkben a szerző – más gondolatok mellett – arra buzdítja a hölgyeket: „*Tegyük tehát fogadalmat ma, az asszonyok ünnepén: mi, öntudatos dolgozó asszonyok az elkövetkező időkből egyre gyarapítjuk táborunkat és egyre jobban leromboljuk a válaszfalakat, az ellentéteket a dolgozó nők különböző csoportjai között, hogy harcunkat a békéért és az elnyomás ellen minél eredményesebben folytathassuk.*” Természetesen a *Szabad Nép* a szebbik nem számára úgy mond fontos „női példaképek” felsorolásáról, életűjük, tevékenységük bemutatásáról sem feledkezett meg. A „női hősök” bemutatására *Az asszonyok a népek szabadságharcában* címet viselő írásműben, az újság ötödik oldalán kerítették sort. Itt olvashatunk – más „jeles személyiségek” mellett – az „emberiség szabadságának” olyan képviselőnőiről, mint például „...*Mitra Mitrovicsé, a Szövetségi Szerb Népköztársaság jelenlegi közoktatásügyi minisztere.*”. Kinek „*Nevét mindenütt ismerik a szabadságszerető és haladó népek körében s méltán sorolják az elnyomott népek szabadságáért küzdő nagyszerű és hős asszonyok legjobbjai közé.*”. Persze más „hősnők” is voltak. A szebbik nem „hallhatatlan emlékü” képviselője volt például Anna Pauker román kommunista politikus. A *Szabad Nép* úgy tudta: „*1924 decemberében Romániában kommunisták kerültek börtönbe, mert kiáltványt nyomtattak ki, röpcédákat terjesztettek ezzel a jelszóval: »Földet a parasztnak, jogot a nemzeti kisebbségeknek!*» Ezeknek a kommunistáknak, akik az erdélyi magyarság jogaiért is küzdöttek, egyik vezetője Anna Pauker volt.” Mindez már megelőlegezte azt, ami Magyarországon a későbbi években, évtizedekben a nőnap kapcsán bekövetkezett. Vagyis ez a nap soha nem a nőkről, a szebbik nem valódi problémáiról szól. Helyette, sajnós, inkább a politikai propaganda,

a „békeharc”, az „imperialista elnyomás” elleni küzdelem volt a lényeg.

- 139 Az idézett gondolatokat, illetve a 4.090/1947. M. E. számú rendelet teljes szövegét ld.: *Magyar Közlöny Rendeletek Tára*, 1947. évi 75. szám.
- 140 Az idézetet ld.: *Nagy Ferenc második és harmadik kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. november 22. – 1947. május 31. B kötet.* Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: Szücs László és G. Vass István. Magyar Országos Levéltár, Bp., 2008. A március 20-i kormányülésről szóló [19] 168. jegyzőkönyv: 886–925. o. Idézett gondolatok a 889–890. oldalán.
- 141 Az idézetet ld.: *Nagy Ferenc második és harmadik kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. november 22. – 1947. május 31. B kötet.* Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: Szücs László és G. Vass István. Magyar Országos Levéltár, Bp., 2008. A március 31-i kormányülésről szóló [21] 170. jegyzőkönyv: 972–1000. o. Idézett gondolat a 972. oldalán.
- 142 Az idézetet ld.: *Nagy Ferenc második és harmadik kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. november 22. – 1947. május 31. B kötet.* Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: Szücs László és G. Vass István. Magyar Országos Levéltár, Bp., 2008. A március 31-i kormányülésről szóló [21] 170. jegyzőkönyv: 972–1000. o. Idézet a 973. oldalán.
- 143 Uo.
- 144 Az idézetet, illetve a kereskedelem és szövetkezetiügyi miniszter 14.300/1947. K. SZ. M. számú rendeletét ld.: *Magyar Közlöny Rendeletek Tára* 1947. évi 74. szám.
- 145 Az idézett mondatokat ld.: *A felszabadulás második évfordulója* címet viselő írás. Megjelent a *Kis Újság* 1947. április 9-i számának második oldalán.
- 146 Nagy Ferenc személye már a kezdetektől „szálka” volt a Magyar Kommunista Párt vezetői, illetve személy szerint Rákosi Mátyás szemében. Csupán egyetlen példa: 1946. március 9-én, nem sokkal az után, hogy Nagy Ferencet 1946. február 4-én miniszterelnökké választották, az MKP titkári értekezletet tartott. Ezen az értekezleten, az eseményről készült jegyzőkönyv tanúsága szerint, jelen voltak „...a pol. biz. részéről Rákosi Mátyás elvtárs, az orsz. szervezés részéről: Kovács István elvtárs, a nagybudapesti pártbizottság részéről: Kádár János, Köből József, Réti László, Bárd Armin, Apró Antal elvtársak, továbbá a Szaktanács részéről meghívott elvtársak, valamint a nagybudapest, peremvárosi és önállósított üzemi szervezetek titkárai.”. A Kádár János által megnyitott „...első új rendszerű titkári értekezlet...” első és egyetlen napirendi pontját úgy hívták: „A politikai helyzet ismertetése.” A „politikai helyzet ismertetése” nagyrészt arról szól, hogy Rákosi

- Mátyás tartott egy hosszú beszámolót a hazai és nemzetközi politikáról. Ismertette, hogy mi minden történt az 1946. március 9-ét megelőző hetekben, hónapokban, hazánkban, s a nagyvilágban. Melyek voltak azok az események, melyek a magyar, s a nemzetközi közéletet alakították, befolyásolták. Milyen küzdelmet folytatott a „reakció” ellen az MKP. Mik a háború, illetve a háború utáni helyzet (Rákosi szemében fontos) tanúságai; illetőleg mi a teendője az MKP-nak a jövőben. Rákosi – más gondolatok mellett – azt fejtegette: „*A Kgp-nak [FkgP-nek pontosabban] adtunk egy bizonyos politikai előleget, úgy, ahogy a magyar munkásság önfeláldozása előleget adott a gazdasági életnek. Amikor azonban láttuk, hogy ezt az előleget nem arra használják fel, hogy valóban talpraállítsák az országot, hanem gyengeségünknek tekintik és a reakció még erőteljesebb lett, akkor kötelességünk volt ezen változtatni. Ezt a változtatást kb. egy hónappal ezelőtt kezdtük, a köztisztviselők kérdésében. A leépítésre irányuló mozgalom országsszerte elterjedt és célja, hogy a reakció legerősebb vidéki bástyáit megingassa és hivatkozassunk arra, hogy a nép ma alulról ugyanazt követeli, amit mi felülről csinálunk.*” Rákosi szerint „*Ez a vonal apró tulzásokkal ugyan, de lényegében helyesnek bizonyult...*”. Ugyanakkor – az „új vonal” további, s hosszan tartó dicsérete után – azt azért megemlítette: „*Kicsit zavarta ezt a vonalat a közbejött elnökválasztás, amelynél ugyancsak látható volt a reakció és a demokrácia küzdelme, amely pártunk erőyes fellépése folytán a demokratikus szárny győzelmével végződött* [1946. február 1-én Tildy Zoltán lett a köztársasági elnök]. *A harc tovább folyt és kiéleződött a miniszterelnök választásánál, ahol Nagy Ferenc megválasztásával a reakció erősödött.*” Más kérdés, hogy Rákosi megnyugtatta a jelenlévőket: „*Ezzel szemben minden vonalon megindítottuk a harcot, elsősorban gazdasági vonalon.*” Később pedig „*politikai vonalon*” is, sőt erőszakkal is küzdöttek a miniszterelnök ellen. E nemtelen törekvéseknek lett a végkifejlete Nagy Ferenc 1947-es kikényszerített távozása. Az idézett gondolatokat, illetve a március 9-i jegyzőkönyv teljes szövegét ld.: *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára* 2. 1. XI/9.
- 147 Nagy Ferenc életéről, munkásságáról, illetve távozásának körülményeiről – más egyéb munkák mellett – részletesen is olvashatunk: *Nagy Ferenc miniszterelnök (visszaemlékezések, tanulmányok, cikkek)*. Összeállította és a bevezetést írta Csicsery-Rónay István. Ezerkilencszáznegyvenöt Alapítvány és Occidental Press, Bp., 1995.
- 148 Az idézet ld.: MNL OL, XIX–A–83–a–206/1947. 206-os számú jegyzőkönyv, az 1947. évi október hó 3.-án d. e. 12 órakor Dinnyés Lajos elnöklete alatt tartott minisztertanácsról.
- 149 Uo.
- 150 Az idézetet ld.: MNL OL, XIX–A–83–a–209/1947. 209-es számú jegyzőkönyv, az 1947. évi október hó 24. napján délután 16 óra 30 perckor Dinnyés Lajos elnöklete alatt tartott minisztertanácsról.
- 151 Uo.
- 152 Az idézett mondatot ld.: *A fõlszabadult magyar nép és a demokratikus világ együtt ünnepelte a dicsõsêges szabadságharc századik évfordulóját*. In: *Szabad Nép*, VI. évfolyam, 63. szám, 1–5. o. Idézett mondat az 1. oldalon.
- 153 Az idézetet ld.: *A fõlszabadult magyar nép és a demokratikus világ együtt ünnepelte a dicsõsêges szabadságharc századik évfordulóját*. In: *Szabad Nép*, VI. évfolyam, 63. szám, 1–5. o. Idézet a 2. oldalon.
- 154 Az idézett 1948. évi XXIII. törvénycikket az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc emlékének megörökítésérõl ld.: *1948. évi Országos Törvénytár*, 16. szám. Kiadott 1948. március 15-én.
- 155 Az idézetet ld.: *A fõlszabadult magyar nép és a demokratikus világ együtt ünnepelte a dicsõsêges szabadságharc századik évfordulóját*. In: *Szabad Nép*, VI. évfolyam, 63. szám, 1–5. o. Idézet a 3. oldalon.
- 156 Az idézetet ld.: *Vidéki centenáris ünnepsêgek* címet viselõ írás. Megjelent a *Népszava* 1948. március 17-i számának (76. évfolyam, 63. szám) 4. oldalán.
- 157 Uo.
- 158 Uo.
- 159 Uo.
- 160 Uo.
- 161 Uo.
- 162 Az idézett mondatot ld.: *Külföldön is megünnevelték a magyar forradalom centenáriumát* címet viselõ cikk. Megjelent a *Népszava* 1948. március 17-i számának (76. évfolyam, 63. szám) 4. oldalán.
- 163 Az idézetet, illetve a 3.180/1948. számú kormányrendeletet ld.: *Magyar Közlöny Rendeletek Tára*, 1948. évi 66. szám. Bp. 1948. március 20.
- 164 Az 1948. évi XXV. törvénycikket ld.: *1948. évi Országos Törvénytár*, 18. szám. Kiadott 1948. május 11-én.
- 165 Az 1948. évi XXXIII. törvénycikket ld.: *1948. évi Országos Törvénytár*, 22. szám. Kiadott 1948. június 16-án.

Selye János és a stressz

Nyolcvankét éve indult hódító útjára a stressz. Ez alatt az idő alatt mit sem veszített fényéből, sőt a mindennapjainkat, a tudományos kutatásokat, orvosi trendeket, a gazdaságot befolyásoló önálló entitássá nőtte ki magát. A stressz léte és jelenléte ugyan áthathatja mindenapjainkat, de felfedezője, a száztizenegy éve született és harminchat éve elhalálozott Selye János emléke egyre halványul a köztudatban és mintha felejténé a tudományos emlékezet is.

(Selye János, az ember) Selye János az Osztrák–Magyar Monarchia szülötte. Édesanyja, Maria Felicitas Langbank (1884–1956) osztrák származású, egy bécsi, jómódú ügyvéd gyermeke. Édesapja, Selye Hugó (1875–1940) orvoscsaládban született a Felvidéken, a Trencsén megyei Pruszkán. Orvosi tanulmányait a budapesti orvosi egyetemen végezte, sebész, katonaoorvos lett. Katona lévén több helyen is szolgált a Monarchia hadseregében. Bécsi tartózkodása alatt továbbképzésen vett részt a bécsi egyetem orvoskarán, a híres sebész, Eiselsberg (1860–1939) mellett. Ekkor ismerte meg – katona fivére révén – Felicitas Langbankot, akit 1906-ban vett feleségül. Gyermeük, Selye János 1907. január 26-án született meg Bécsben, itt is keresztelték február 7-én Hans Hugo Bruno Selye néven.

A család – az apa hivatása miatt – egy ideig Theresienstadtban (ma Terezín, Csehország) és Kassán élt, majd Révkomáromba költöztek, ahol Selye Hugó a helyi kórházban teljesített szolgálatot. Komárom meghatározó helye a Selye család és a gyermek, Selye János életének is. Selye édesapja ugyanis nagyon fontosnak tartotta, hogy a gyermeke a magyar identitást is magáénak vallja. A család tagjai – mivel az anya rosszul beszélt magyarul – elsősorban németül értekeztek egymással, így Selye számára az iskola lett a magyar nyelv és a magyar nyelvi és kulturális közösségbe való tartozás elsajátításának színtere. A gyermek Selye János a magyar tannyelvű Komáromi Bencés Főgimnáziumban 1916-ban kezdte meg középfokú tanulmányait és 1924-ig volt az iskola diákja. A gimnáziumot nem túl jó eredménnyel végezte, bár már ekkor kitűnt nyelvtelenségével; a losonci A Mi Lapunk című diákújságban egy munkája is megjelent 1923-ban: franciából fordította Prosper Mérimée (1803–1870) Az áruló című művét. A tanárai közül egyedül a filozófiatanárával, Bognár Cecillel (1883–1967) épített jó kapcsolatot, ami Bognár Cecil haláláig megmaradt. Selye Komáromban kezdett kísérletezni is. Először kutyákkal próbálkozott. Selye Hugó ekkor fordult a városi tanácshoz, hogy engedélyezzék fiának a befogott kőbor kutyákon való kísérletezést. Polónyi Béla (1892–1977), aki nemcsak a városi tanács tagja volt, hanem kitűnő bőrgyógyász is és egyben a Selye család jó barátja, elutasította a kérelmet, ám ő volt az, aki a kis Selye figyelmét a patkányok felé irányította.

Az I. világháború komoly változásokat hozott a család életébe. Selye Hugó, az apa kétévnyi frontszolgálat után tért haza és a helyi kórházban folytatta tovább munkáját. 1918-ban ő volt a kórház utolsó parancsnoka. Az összeomlásban a család mindenét elvesztette. Miután felszámolták a katonai kórházat, a családfő munkája is megszűnt. Hogy elartsa családját, Selye Hugó 1920-ban magánszanatóriumot nyitott Révkomáromban, ahol 1938-ig dolgozott.

Selye János a gimnázium befejezése után a prágai német tannyelvű Károly Egyetem orvosi karán folytatta tanulmányait. 1931-ben doktorált Prágában és még ebben az évben Baltimore-ba utazott, hogy Rockefeller ösztöndíjasként a Johns Hopkins Egyetemen dol-

gozzon. 1932-ben került Kanadába. Montrealban a McGill Egyetemen, a biokémiai tanszéken 1933-tól biokémiát, később a szövettani tanszéken szövettant oktatott. Itt 1942-ben nyerte el a DSc fokozatot. 1945-től 1976-ig saját intézetében, az Institute of Experimental Medicine and Surgeryben dolgozott Montrealban, majd nyugdíjazása után az általa 1979-ben alapított International Institute of Stress nevű intézményben folytatta a munkát.

Legnagyobb felfedezése a stressz tünetegyüttesének leírása volt, ez hozta meg számára a világhírnevet. Ezen kívül a stressz következményeit, mechanizmusát, biokémiáját kutatta. Nevéhez kötődik a mellékvesekéreg és -velő hormonjainak klasszifikálása és nomenklatúrájuk megalkotása.

Annak ellenére, hogy munkásságát a világ számos országában elismerték: 18 egyetem díszdoktora volt, 43 tudományos társaság tagja, megannyi állam, város díszpolgára, a legnagyobb, általa is áhított elismerést, a Nobel-díjat sohasem kapta meg, bár többször is jelölték e kitüntetésre.

Selye nemcsak tudósként, hanem egyéniségként is meghatározó alakja volt a korabeli tudományos életnek. Köztudomású volt róla, hogy négy nyelven anyanyelvi szinten beszélt. Tíz nyelven tartott előadásokat, melyeken könnyed, lebilincselő stílusával, műveltségével, humorával mindig sikerült magával ragadnia, lenyűgöznie közönségét.

Munkabírása, munkatempója is ámultba ejtő volt. Minden bizonnyal ennek köszönhető hatalmas irodalmi munkássága is. 17 tudományos monográfia, 40 kötet fűződik a nevéhez, mint amilyen az Encyclopedia of Endocrinology I. (1943), az Encyclopedia of Endocrinology II. (1946), a Textbook of Endocrinology (1949), a Stress (1949), az Annual Reports on Stress (1951-től), The Pluricausal Cardiopaties (1961), Anaphylactoid Edema (1968), vagy a Stress in the Health and Diseases (1976). 1700 tudományos közleményt jegyez és idézettség szempontjából is kiemelkedő az életműve. Hét könyvet írt a nagyközönség számára, melyekben közérthető módon fogalmazta meg elért eredményeit, a stressz mechanizmusának lényegét. Ezekben a könyvekben adta közre a stressz-kutatás során kikristályosodott életfelfogását, személyes tapasztalatait, a jövő kutatóinak szánt üzenetét, vagy éppen a mindennapok megélésével küzdőknek megfogalmazott gondolatait.

Montrealban halt meg 1982-ben.

(*Selye, a kutatóorvos*) „Selye János furcsa ember volt. Egyik lábával a XIX. században – a nagy felfedezések korában –, a másikkal talán a XXI-ben állt”²¹ – írta róla egyik volt tanítványa, Bertók Loránd. És valóban: életműve bizonyítja az állítást. A stresszkoncepció megalkotását talán Harvey (1578–1657) felfedezésével, felfedezésének körülményeivel lehetne összevetni, hiszen hasonlóan Harvey-hoz, Selyét is sokan támadták, és sokan vitatták el felfedezésének elsőségét. Maga Selye is alátámasztja ezt, hiszen a tudományos felfedezésekről szólva írja, hogy „nem az a lényeges, hogy valamit elsőnek lássunk meg, hanem az, hogy szilárd kapcsolatot teremtsünk az előzőleg megismert és az eddig ismeretlen között. Ez a tudományos felfedezés ábécéje”²². A stresszkoncepcióval egy új szemléletmódot adott az orvostudománynak, és új távlatokat nyitott a betegségek okait, következményeit kutatók számára. Tulajdonképpen ezzel tárta szélesre az ajtót a XXI. századi kutatások előtt.

Talán furcsa volt azért is, mert szerette a kutatásait, eredményeit behelyezni a történeti időbe, de ugyanakkor a folyamatban lévő, kortárs kutatások hálójába is. Kenéz János (1908–1984) jegyzi meg méltatásában, hogy Selye 1950-ben megjelent Stress című könyve 800 oldalt tesz ki, amiből 200 oldalt foglalt el a bibliográfia, becslései szerint nagyjából 4000 munkát említve, „ebből ugyancsak becslés szerint saját munkái 200-at tesznek ki, ebben a számban azonban nem szerepelnek azok a munkák, melyekben Selye társszerző, mivel ezek nem az S. betű alatt szerepeltek”²³.

Selyének egészen érdekes – a maga korában már egyre kevesebb kutatóra jellemző – felfogása volt a módszerekről és a kutatásról. Erről vallott az *In vivo* című könyvében is, mely már a címében is benne hordozza Selye azon elvét, hogy az életet, csak élőben lehet vizsgálni. Ehhez a könyvéhez Szent-Györgyi Albert (1893–1986) írt előszót, az ő megfogalmazásában az „élet tanulmányozása közben a magasabb régiókból egyre alacsonyabbakra szállunk, míg végül útközben az élet eltűnik, és ott állunk üres kézzel. A molekulák és az elektronok élettelenek”⁴.

Különleges elképzelése volt az élet legkisebb egységéről is. A sejtek felfedezésével új szemléletmód hódított az orvostudományban: a 19. század elején született meg a sejt-elmélet, mely a sejtet az élet alapvető egységének tekintette. Erre az alaptételre épült Rudolf Virchow (1821–1902) sejt-kórtana, mely szerint minden betegség alapvetően a sejtek betegsége. A későbbi kutatások aztán rámutattak olyan tényekre is, melyek ellentétben álltak a sejtelmélettel. Ilyen volt például a vírusok felfedezése, vagy az emberi vörösvérsejt felépítésének leírása, melynek – a többi sejttől eltérően – nincsen sejtmagja. Selye úgy vélte, az élet alapvető, jellemző elemei szubcelluláris, sejten belüli képződmények. Ezeket a képződményeket reaktonoknak nevezte el. Meghatározásában a reakton az a legkisebb biológiai célpont, amely még önállóan képes válaszolni az ingerekre.

Szélességi és mélységi kutatásnak nevezte Selye azt a két módszert, amelyek segítségével bizonyos természeti jelenségekről összképet kapunk, egyúttal az alkotóelemeket is meg tudjuk határozni. A teljes megértéshez mindkét módszerre szükség van. Selye – talán némi joggal – úgy érezte, hogy a XX. század második felében, a biológiai és az orvostudományi kutatások aránytalanul nagy részét töltik ki a mélységi vizsgálatok. Úgy vélte, ha elfeledkezünk az egészről és úgy hatolunk a mindig apróbb és apróbb részletekig, végül nem marad más, csupán az élő anyag hamuja.

Az orvostudományi alapkutatás egyik leghatékonyabb módszerének a kísérleti betegség-modellt tartotta: elsősorban is a teljes modellen történő vizsgálódást, még ha ez a modell nem is azonos az eredetivel. Szerinte az állatkísérletek hozzásegítik a tudósokat a természet működésének megértéséhez.

Selye – kísérleti jellegéből adódóan – leginkább apró rágcsálókat, egeret, patkányt, tengerimalacot használt munkájában. Mindig igyekezett a kísérleteket a legtermészetesebb körülmények között végrehajtani és szerette a teljes élettani jelenséget tanulmányozni, nem csupán annak egy-egy részletét.

Kutatásai nagyon szerteágazók voltak és az adaptációs betegségek egész sorát érintették. Az adaptáció a szervezet védelmi erőit és a meghódolás jeleit is tartalmazza. Úgy vélte, bizonyos betegségek abból adódnak, hogy egyes kóros állapotoknál a védelem, másoknál a meghódolás erői kerülnek túlsúlyba. Ezt kísérletekkel is bizonyította. Az adaptációs torzulásokból eredő elváltozások lehetnek magas vérnyomás, szív- és érrendszeri betegségek, vesebajok, eklampszia (terhességi mérgezés), reumás ízületi gyulladások, a bőr és a szem gyulladásai, fertőzések, allergiás és túlérzékenységi betegségek, ideg- és elmebajok, emésztőszervi bántalmak, rák és általában a rezisztencia betegségei.

A kísérleti sebészetet gyakran alkalmazták a stressz felkutatásában. A patkányok és az egerek előnyösek ezeknél a kísérleteknél, mert viszonylag fejletlen agyuk folytán, felfételezhetően kevésbé éreznek félelmet és fájdalmat. Ugyanakkor rendkívül ellenállóak a fertőzésekkel szemben, és ez megkönnyíti a kutatók munkáját. Kísérlet alkalmával az állatot valamilyen narkotikummal, legtöbbször éterrel érzéstelenítik. A műtétek segítségével valamilyen hiányjelenséget hoztak létre és azt figyelték, hogy ilyen körülmények között az állat hogyan reagál a stresszre. Ezzel a módszerrel könnyen meg lehetett határozni egy-egy szerv szerepét a stressz mechanizmusában.

Selye intézetében fél tucat technikus dolgozott, akik a kísérleti állatokat látták el. Az 1970-es években Selye montreali laboratóriumában nagyjából heti 1000 patkányon végeztek különböző akut toxikológiai és enzimidukciós kísérletet és napi 100-150 patkányt boncoltak. A részletes boncolást az első asszisztens végezte, Selye a már elő-készített patkányokat tekintette meg. A laboratóriumi kísérleteket minden nap, még szombaton és vasárnap is elvégezték.

Az orvostudományi kutatások jó része elképzelhetetlen állatkísérletek nélkül. Ezek juttatták hozzá az emberiséget nagyon sok más felfedezés mellett a diftéria elleni védőoltáshoz, az érsebészeti és transzplantációs sebészeti technikák kifejlesztéséhez, az inzulin és a cukorbetegség mechanizmusának és nem utolsósorban a stressz folyamatának feltárásához is. Az ilyen kísérletek a XIX. század folyamán terjedtek el. Ezzel egy időben természetesen megindult az állatvédő mozgalmak tevékenysége is. Az első állatkísérletek ellen fellépő társaságot Angliában hozták létre 1875-ben, és sikerült elérniük, hogy a parlament állatvédelmi törvényt fogadjon el. Így mára az állatokkal történő kísérleteknek szigorú szabályaik jöttek létre.

(Legnagyobb felfedezése: a stressz) Visszaemlékezései szerint Selyében 1925 körül, még elsős egyetemistaként ötlött fel az első stresszel kapcsolatos gondolat. Ugyanis a klinikai gyakorlatok folyamán megfigyelte, hogy a betegek kezdetben mindig valamilyen általános, minden betegségnél hasonló tünetegyüttesre panaszkodtak és csak később mutatkoztak meg az egy-egy betegségre jellemző jegyek. Érthető módon mindenkit ezek a jellegzetes tünetek érdekelték, hiszen meg szerették volna állapítani, hogy milyen betegségben szenved a páciens, milyen gyógymódot kell majd alkalmazni a mihamarabbi épülés érdekében. Selyét azonban az általános tünetegyüttes ragadta meg, úgy gondolta, ezzel a betegség belső törvényszerűségeit lehet megérteni. Az egyetemi évek alatt elsikkadt ez a gondolat, de később, kutatóként újra előtérbe került, hogy még néhány összefüggés véletlen felismerése a stressz felfedezéséig vezesse a kitartóan kutató, dolgozó Selyét.

1935-ben éppen a méhlepény élettanát tanulmányozta a McGill Egyetem biokémiai intézetében. Ekkor kapott először maga mellé egy diplomás beosztottat, akivel a terhesség neuro-endokrin viszonyait figyelték meg. Kísérleteik közben nyilvánvalóvá vált, hogy a szárított pajzsmirigy-készítmény túladagolása, különféle vitaminok hiánya, éhezés, mellékveseirtás és más károsító tényezők hasonló zavarokat okoznak. Mivel bebizonyosodott, hogy a kiváltott jelenség nem specifikus, ezért úgy gondolták, a kapott eredmények a kutatás szempontjából érdektelenné váltak.

A kezdeti kudarcok igencsak elkeserítették a fiatal kutatót, azonban újra felöltött benne az egyetemistaként megfogalmazott szempont és újult erővel kezdett a „betegség szindróma” kutatásának. Megfigyelte, hogy a tünetegyüttest szinte minden ártalmas tényezővel elő lehet idézni. Ebben az időben kezdték alkalmazni a stressz kifejezést olyan értelemben, ahogyan később közismert lett: mint az élő anyag nem-specifikus izgalmi állapota, ami kézzelfogható alaki változásokat hoz létre egyes szervekben és különösen a hipofízis irányítása alatt álló mirigyekben. A bizonytalanság időszaka volt ez egy fiatal kutató számára, de a sok ellenvetés mellett támogató hangok is akadtak. Ilyen volt Sir Frederick Banting (1891–1941) kanadai tudós, az inzulin felfedezője, aki ez idő tájt az Országos Kutatási Bizottság tanácsadója volt és az egyetemi laboratóriumokat látogatta szerte Kanadában.

Eredményeit és elképzeléseit először egy rövidke cikkben közölte 1936-ban a Nature folyóiratban Károsító tényezőkkel előidézett szindróma címmel. Akkor ez a cikk nem okozott nagy feltűnést. Sok munka és kitartó publikálás eredménye volt, hogy az ötvenes

évekre a „stressz probléma” egy megkerülhetetlen, világszerte ismert, kutatott téma legyen a kísérletes orvostudományban és később a klinikumban is.

Nem volt egyszerű dolga Selyének: egy új jelenséget kellett bevezetnie az orvosi gondolkodásba. Hogy eközben milyen sokrétű feladattal és problémával kellett megküzdenie, jól mutatják a felfedezésének névadási nehézségei is: szüksége volt egy olyan szóra, ami a nem jellegzetes tünetegyüttest és az előidéző tényezőket is jelöli. Az 1936-os cikkben a felfedezett jelenséget még nem nevezte stressznek, hanem – ahogyan a cikk címében is – különböző károsító tényezőkkel előidézett szindrómának nevezte. Selye mielőtt tudományos lapban is ismertette volna meglátásait, beszélgetések és előadások alkalmával már szólt a biológiai stresszről. Kollégái nem támogatták a választott kifejezést, mert a hétköznapi angolban ez a szó idegfeszültséget jelölt. Mivel Selye attól tartott, hogy az elnevezés körül esetlegesen kipattanó vita elterelhetné a cikk lényegéről a figyelmet, így ebben az első írásban a károsító tényező kifejezést használta.

Ahogy múlt az idő, és ahogy egyre többen megismertek a Selye által leírt biológiai jelenséggel, úgy váltak elfogadottá a generális adaptációs szindróma, kimerülés, alarm reakció kifejezések, de újra előtérbe került a stressz elnevezés is. Egyre több érv szólt amellett, hogy ez megfelelő kifejezés lesz, így Selye végül magát az állapotot stressznek, a kiváltó tényezőt pedig stresszornak nevezte el.

Az ifjú kutatót sokan azzal támadták, hogy tulajdonképpen semmi újat nem fedezett fel, hiszen külön-külön már mindegyik tényezőről létezett valamilyen információ az orvosi szakirodalomban.

Azonban a felhozott vádak ellenére sem lehetne Selyét azzal vádolni, hogy nem hivatkozott volna a nagy elődök eredményeire, munkájára, hiszen sohasem mulasztotta el, hogy rámutasson a stresszről alkotott elképzeléseinek előzményeire. A nem fajlagos elemek szerepéről már előtte is sokan értekeztek. Hippokratész volt az általunk ismert első orvos, aki felfigyelt arra, hogy a betegség nemcsak szenvedés, azaz pátosz, hanem erőkifejtés, azaz pónosz is, amit a szervezet a betegség leküzdése érdekében hoz létre. Hasonló megállapításra jutott John Hunter (1728–1793) skót sebész is, aki a maga idejében megfigyelte, hogy a baleseteknél létrejön egy jelenség, aminek nincs semmilyen összefüggése betegséggel, de arra irányul, hogy a gyógyuláshoz hozzájáruljon, ennek feltételeit, körülményeit megteremtse. Természetesen rajtuk kívül is sokan foglalkoztak a problémával, a szervezetnek erre az egészségért folytatott harcára, képességére újra és újra felfigyeltek az orvosok.

Selyére a stressz kutatását illetően a legmélyebb benyomást két kutató, egy XIX. században alkotó francia tudós, Claude Bernard és egy XX. századi amerikai tudós, Walter Bradford Cannon tette.

A XIX. században Claude Bernard (1813–1878) francia kutatóorvos volt az, aki az élőlények legjellemzőbb tulajdonságát abban látta, hogy minden külső változás ellenére fenn tudják tartani belső miliójuk (milieu intérieur) állandóságát. Foglalkozott a mérgek hatásmechanizmusával és a szénmonoxid-mérgezés folyamatával is. Ez utóbbi kísérlet indította el a szervezet belső egyensúlyával kapcsolatos elméleti álláspontjának kidolgozását. Megfogalmazása szerint a belső környezet stabilitása elsődleges feltétele a létezés szabadságának és függetlenségének. Kísérleteivel bebizonyította, hogy meghatározott korlátokon belül a szervezet fizikális állapota, belső hőmérséklete, vagy akár a vér összetétele nem változik. *Claude Bernard* nevéhez fűződik a modern, XIX. századi fiziológia megszületése. Bernard pályája és tudományos nézetei több ponton is hasonlóságot mutatnak Selyéével. Pályájuk kezdetén mindkettőjükre jellemző volt, hogy nem a felszerelés és a kutatóhely nagyszerűsége, hanem szenvedélyes személyiségük és egyedi

gondolkodás- és látásmódjuk vezette el őket a felfedezésekhez. A kutatásban fontosnak tartották a kísérletet és a megfigyelés pontosságát. Selye nemcsak az állatkísérleteknél, de az endokrinológiai vizsgálódásainál is elődjének tarthatta Bernardot, hiszen ő volt az, aki elsőként kidolgozta az állatműtétek technikáját és kísérleteivel különös impulzust adott a belső elválasztású mirigyek további kutatásához. Claude Bernardnak nemcsak jövő formáló munkái, hanem jövőt látó gondolatai is voltak. Meggyőződéssel vallotta, hogy a „... kísérleti tudományok segítségével tünemények feltalálójává, a teremtés valószínű irányítójává válik az ember”.

Claude Bernard meglátásait az élőlények belső egyensúlyuk megtartására tett erőfeszítésükről Walter Bradford Cannon (1871–1945) fejlesztette tovább. Ő az élőlények egyensúlyfenntartó képességét homeosztázisnak nevezte el és 1926-ban vezette be az orvosi terminológiába. Cannon összefoglalóan stressznek és feszültségnek nevezte azt a hatást, amit a betegség gyakorol egy adott szervekre. Leírta a vészreakció jelenségét is, azt a folyamatot, amikor a mellékvese adrenalint termel a készenléti reakciók segítése céljából. A „fight or flight” reakció, azaz a „harcolj vagy menekülj” állapot akkor alakul ki, ha az ember, vagy az állatok veszélyesnek ítélik meg a helyzetüket. Ekkor a meneküléshez, vagy a harchoz szükséges szervek erőteljesebben működnek. Fiziológiai kutatásai alkalmával felfedezte a szimpatiko-adrenális rendszert, mely a szervezet vészreakciójának alapját adja. Foglalkozott a kutatások alatt felmerülő állatkísérletek morális, etikai vetületével is. A stressz koncepció kidolgozásában nagy jelentősége volt Cannon eredményeinek is. Selye személyes kapcsolatot tartott fenn Cannonnal. Amint írta, Cannon volt az ő első bírálója, aki kételkedéssel fogadta fejtegetéseit a generális adaptációs szindrómáról. Selye és Cannon kétszer beszéltek a stresszről: egyik alkalommal Selye látogatta meg a nagy fiziológust bostoni laboratóriumában, másodszer pedig akkor beszéltek róla, amikor Cannon Selye meghívására vendégprofesszorként előadást tartott a McGill Egyetemen. Visszaemlékezésében a következőket írta: „Akkor nagyon lehangolt, hogy nem sikerült meggyőzőn ezt a nagy öreget arról, milyen fontos szerepe van a hipofízisnek és a mellékvese kérgének az én stressz-szindrómámban.”²⁵ Selye elfogadta Cannonnak azon felismerését, mely szerint a mellékvesevelő által termelt anyagoknak nagy szerepe van a vészreakció kialakulásában, de Cannon sohasem ismer- te el Selye eredményeit a mellékvesekéreg által termelt hormonok tanulmányozásában.

Selye kísérletei segítségével megállapította, hogy melyek azok a szervek és anyagok, melyek részt vesznek a stresszreakció létrejöttében. Mivel olyan ember volt, aki mondanivalóját szerette belehelyezni az orvostudomány történeti szövetébe, mindig részletesen kitért az előtte már megtett felfedezésekre is. Megemlítette a stressz folyamatában részt vevő szervek felfedezőit, sőt olyan részletesen foglalkozott a múlt szakirodalmával is, hogy felfedezett egy leírást, melyben a XIX. században a stressz okozta gyomorfekélyt írta le az egyik orvos, Thomas Blizard Curling (1811–1888) angol sebész, akire Selye hivatkozik is írásaiban. Curling 1842-ben figyelt meg és írt le egy boncolás alkalmával észlelt, friss gyomorfekélyt, ami égési sebek, tehát stressz hatására keletkezett az elhunyt emberben. Ezt a megfigyelését *On acute ulceration of the duodenum in cases of burns* című írásában, a *Medico-Chirurgical Transactions* hasábjain tette közzé.

Selye gyakran hivatkozott szellemi elődeire, a felsoroltak mellett emlegette Louis Pasteur (1822–1895), Robert Koch (1843–1910) és Semmelweis Ignác (1818–1865) felfedezését és munkásságát. Pasteurt olyannyira tisztelte, hogy a Pasteur fiától kapott, a nagy tudóst ábrázoló metszetet dolgozószobája falán őrizte. Nekik a plurikauzális betegségekről kidolgozott elméletét köszönte, hiszen ez éppen ellentéte, vagy fordítottja a monokauzális betegségeteóriának, melynek legkifejezőbb példái a fertőző betegségek

köréből kerülnek ki. Szerinte a monokauzális betegségek tulajdonképpen a kontrollt jelentik a plurikauzális betegségek számára. Selye azokat a betegségeket nevezte plurikauzálisnak, melyek több okra visszavezethető betegségek. A szívmegebetegedések vizsgálatánál figyeltek fel egy jelenségre, miszerint megfelelő kondicionálás után szinte mindenfajta stresszor segítségével előidézhető volt a szív szelektív nekrozisa. Selye kísérleti vizsgálatokkal arra jutott, hogy a tipikus plurikauzális betegségeknek nincs külön kórokozója, specifikus kóroka. Ezeket a betegségeket egy specifikus kórokozó konstelláció idézi elő. Ebbe a csoportba sorolta be például a gyomorfekélyt, a csecsemőmirigy sorvadását, a vesezsugorodást, a bőr túlérzékenységet és még jó néhány betegséget.

A stressz elméletéről sokat és sokan vitatkoztak. Voltak, aki egyenesen azt állították, hogy a stresszkonceptió csak egy új megnevezése egy már régen elfogadott ténynek. A stressz szindrómát gyakran hasonlították Reilly, Hoff, Cannon, Freud, Pavlov elméleteihez. Azonban a stressz tünetegyüttese egyikkel sem azonosítható, hiszen ezek maguk is jelentősen különböznek egymástól.

Selye a következőkben állapította meg a hasonlóságokat és különbözőségeket: szerinte a szervezet védekezőrendszere három pilléren áll. Az egyik pillér az idegrendszer és ide sorolható be a Pavlov és Cannon által kidolgozott elmélet is. A másik nagy védelmi együttes az immunrendszer, a harmadikat pedig a szervezet hormonális védelmi struktúrája alkotja és ide sorolható be a stresszkonceptió.

(Élet az Institute of Experimental Medicine and Surgeryben) Selye a háború után visszautasíthatatlan ajánlatot kapott: meghívták a Montrealban újonnan alakuló francia tannyelvű egyetemre, ahol egy egész emeletnyi teret kapott intézete felállításához és külön helyet könyvtára berendezéséhez. Itt hozta létre nagyhírű stresszközpontját, az Institute of Experimental Medicine and Surgeryt.

A professzor szigorú szabályok és még szigorúbb időbeosztás szerint élte életét. Intézetében nemcsak önmagától, hanem munkatársaitól is elvárta a szabályok pontos betartását. Talán nem véletlen élt munkatársai körében a mondás, miszerint nem ismeri a stresszt igazán, aki még sohasem dolgozott Selyével.

A professzor számára – aki ifjú korától kezdve tudatosan készült a kutatói pályára – laboratóriuma, a szó legszorosabb értelmében véve, második otthona volt. Még vasárnap és ünnepnapokon, sőt még karácsonykor sem mulasztotta el a laboratóriumi munkát. Napjait percnyi pontossággal beosztott terv szerint élte. Hihetetlen munkabírással és munkatempóval büszkélkedhetett. Az Álomtól a felfedezésig című munkájában leírja egy napját, 1963. január 26-át, ami egyben az 56. születésnapja is volt. Könyvéből megtudhatjuk, hogy minden nap 5 órakor ébredt. A torna, jéghideg fürdő és reggeli után 6 óra harminckor már az intézetben dolgozott. A nagy koncentrációt és energiát kívánó munkákat mindig a reggeli órákban végezte el. 9 és délután 5 között azok a feladatok következtek, melyeknél szüksége volt a munkatársai jelenlétére is. Ezt követően már csak olyan tennivalókkal foglalkozott, amelyeknél nem volt szükség munkatársaira, vagy amelyek kevesebb erőfeszítést követeltek. Így a fennmaradó egy-két órát a mikroszkóp mellett, metszetek nézegetésével töltötte, vagy olvasott. Este 7 előtt érkezett haza és az otthoni programja is hasonló szigorú beosztással telt.

A laboratóriumban minden délelőtt boncolási értekezletet tartott. Ezen a tudományos munkatársak mindegyike részt vett. Annak érdekében, hogy a munka minél gördülékenyebb legyen, az állatok egy része már preparált állapotban várta az érkezőket. Mikroszkóppal megtekintették az előkészített metszeteket és ezeken az értekezleteken vitatták meg a további munkákat, érdekesebb publikációkat is.

Selye szerint a kutatói pálya választásánál ösztönző tényező a természet és az igazság elfogulatlan szeretete, a gyönyörködés a törvényszerűség szépségében, a pusztán kíváncsiság, a hasznosság vágya, az elismertetés vágya, a siker dicsősége és – nem utolsósorban – a rettegés az unalomtól. A laboratórium az a hely, ahol az alapkutató választók megvalósíthatják álmaikat. Mert – ahogyan Selye fogalmaz –, „ha megállod a helyed laboratóriumod személytelen magányában, meglesz az az elégtétele, hogy elmondhatsz: ha te föl nem fedezed ezt a természettörvényt, egyetlen praktizáló orvos sem alkalmazhatná páciensei megmentésére”.

Az intézet életéhez – több más mellett – szinte védjegyként hozzátartozott a Claude Bernard program keretén belül meghívott professzorok látogatása, melyet szükségből talált ki Selye János. Mivel a kutatóhely nem tudott folyamatosan nagynevű tudósokat foglalkoztatni, ugyanakkor Selye szerette volna doktoranduszait megismertetni a különböző diszciplínák szakavatott ismerőivel, vendégprofesszorokat hívott. A látogatás két nagy esemény köré szerveződött. Az egyik az érkezés napján megtartott vacsora és fogadás volt, a másik pedig a vendégprofesszor előadása. A vacsorára csupán néhány ember volt hivatalos, a fogadásra azonban a diákok is meghívót kaptak. A vacsora utáni italozás a vendégprofesszor faggatásával folytatódott: a neves látogatót egy külön pamlagra ültették, majd megkezdődött a „kivégzés”, ahogyan a diákok tréfásan az elkövetkező beszélgetést nevezték. Nem volt teljesen alaptalan ez az elnevezés, hiszen a diákok gyakran rendkívül kínos kérdésekkel keserítették a vendég perceit. Az összejövetel hagyományosan tíz órakor ért véget, illetlenség lett volna tovább maradni, hiszen Selye másnap 5 órai ébredéssel kezdte a napját.

(A stresszkonceptió Magyarországon) Selye nagyon sok kutatóval, kutatócsoporttal, tudományos intézménnyel tartott fenn kapcsolatot. Ebben a nagyon sűrűn szövött hálóban rajzolódnak ki azok a kapcsolatok is, amelyek Selyét a magyar tudományos világhoz fűzték, annak ellenére, hogy tanulmányai és kutatói pályája is külföldre kötöttek. Ugyan a prágai német egyetemen képezték orvosá, de ott, a kiskomlósi születésű Arthur Biedl (1869–1933), az endokrinológiai ismereteket elsőként rendszerbe foglaló patológus mellett tanulta meg az experimentális munka lényegét. Amint egyik, Kenéz Jánoshoz szóló levelében írja, híres könyvtárának alapjait is Biedlnek köszönheti: „Véletlenül én örököltem azt a különlenyomat-gyűjteményt, amelyből ezt a művet (ti. az *Innere Secretion* címűt) összeállította. 30.000 separatumot tartalmazott, ezt fejlesztettem a világ legnagyobb belső szekréciós különlenyomat-gyűjteményévé, amely jelenleg mintegy 750.000 különlenyomatot számlál.”⁷⁶

Selye a stresszelmélet megalkotása, az adaptációs szindróma leírása és Nature-beli 1936-os megjelenése után két évvel már az Orvosi Hetilap hasábjain értekezett az alarm reakcióról. Szerzőtársa J. S. L. Browne (1904–1984) mellett Karády István (1904–1974), a cikket a montreali McGill Egyetemenről jegyezték. Amint írták, vizsgálataik megértése céljából szükségesnek tartották ismertetni az alarm reakció lényegét, „annál is inkább, mert az alarm reactio fogalma Európában még csak kevéssé ismeretes”⁷⁷. Egyelőre nem derült ki, hogy Karády István kutató-e a McGill Egyetemen Selyével, vagy csak a szerzőségi adatoknál szerepelnek megtevesztően az információk. Az azonban biztos, hogy Karády István szívén viselte a stressz népszerűsítését; így az alarm reakcióról 1939-ben tartott előadást a Ferenc József Tudományegyetem Baráti Egyesülete Orvosi Szakosztályának decemberi ülésén⁸.

Verzár Frigyes (1886–1979) vagy Beznák Aladár (1901–1959) munkáira rendszeresen hivatkozott Selye, személyesen is ismerte a legnagyobb magyar endokrinológusokat. Dr. Szállási Árpád (1930–2012) egy, Selyéről írt cikkében mondta el a következő

történetet: „A nagyemlékű Went István fiziológus professzor mesélte annak idején, hogy a harmincas évek elején egy Zürichben tartott élettani konferencián (melyet a Debrecenből elszármazott Verzár Frigyes professzor szervezett) feltűnt egy igen élénk érdeklődésű fiatal kutató, aki mindig azon a nyelven szólott hozzám, amelyen az előadás elhangzott. Mikor Went professzor kiléte felől érdeklődött meglepő módon, kifogástalan magyar nyelvű választ kapott. Vagyis: »Selye János vagyok, komáromi fiú, nyugodtan beszéljünk magyarul«⁹».

A II. világháború befejezése után, különösen az 50-es évektől, a stressz megkerülhetetlen témává vált. A témához kapcsolódó hazai kutatásokról az Orvosi Hetilap hasábjain olvashattak az érdeklődők. Ilyenek voltak például a Szegedi Tudományegyetemen, vagy a Fővárosi Péterfy Sándor Utcai Kórház-Rendelőintézetben folyó kutatásokról szóló beszámolók, amelyek hivatkozásaiban rendszeresen olvashatjuk Selye nevét és műveit.

(A háború után) Az 50-es években Selye stresszkoncepcióját számos bíráló is érte. Nálunk ezek a kritikák gyakran álltak ideológiai alapokon, mert úgy értették, hogy Selye elmélete ellentmond a pavlovi nervizmus „eszméjének”. Ilyen például Arató Emil (1885–1978) hozzászólása a témához a sport és a stressz kapcsolata ürügyén: „Tisztában vagyunk azzal, hogy a nyugat szakirodalmában miért foglalkoznak annyit a stresszel, amikor a nervizmus részére alig van szavuk. [...] Nem reánk tartozik annak elbírálása, hogy a kórélettani szemléletben szükség van-e a »stress-re«, amikor az orvostudomány a nervizmus elméletében határozott és világos útmutatóval rendelkezik és vajjon helyes-e, hogy előadásainkon és cikkekben gyakran hivatkoznak rá»¹⁰. Ennél talán explicitebben fejezte ki a törekvést Hetényi Géza, aki a következőket írta: „A pavlovi tanok és ezeknek a keretén belül a nervizmus eszméje Kelet- Németországban is csupán a második világháború befejezése után hatoltak be az orvostudományba. Minél szélesebb körben való elterjesztésüket az ottani vezető körök minden eszközzel igyekeztek előmozdítani és ezt szovjet könyvek fordításán, tudósok meghívásán és a felsőbb idegtevékenység vizsgálatára alkalmas berendezések létesítésén kívül évente rendezett nemzetközi találkozókn kívánják elérni.»¹¹

Selye 1960-ban Bajusz Eörssel (1926–1973) együtt jegyzett cikkében törekedett a félreértések eloszlatására. Amint írták: „Szeretnénk [...] elősegíteni annak a félreértésnek eloszlatását, mely arra vezetett, hogy a szervezet védekező reakcióinak endokrin mechanizmusát vizsgáló kutatásaink szintézisét, egyesek egyenesen szembeállították a pavlovi physiologia nagy jelentőségű tanításával.»¹² Ez a tanulmány tulajdonképpen elő is készítette Selye első, háború utáni útját Magyarországra.

1960 májusában járt először Selye a háború utáni Magyarországon. Az itt-tartózkodást és a programot Babics Antal (1902–1992), a Magyar Tudományos Akadémia osztálytitkára szervezte. Az előkészületek iratanyagából kitűnik, hogy Petri Gábor (1914–1986) a Szegedi Orvostudományi Egyetem rektora április 23-án kelt, a Tudományos Akadémiához intézett levelében – nyilván a Selye Jánossal és intézetével fenntartott régi kapcsolat okán – szeretne volna meghívni a professzort egy szegedi előadásra¹³, azonban ezt akkor az Akadémia elutasította. Május 20-án délután 5 órakor került sor az egyetlen, ekkori látogatásán elhangzott előadásra az Akadémia 300-as termében.

Selye 1965-ben is a Magyar Tudományos Akadémián tartott nagyszerű előadást. Az Akadémia díszterme zsúfolásig megtelt, ahol Babics Antal köszöntötte a vendéget. Az előadás az éppen aktuális kutatások köré épült, és érintette – a plurikauzális betegségekről szóló bevezető után – az adaptációs rendszer betegségeit és a calciphylaxist.

Az előadás végén a közönség állva, lelkesen ünnepelte Selye Jánost.¹⁴ A világhírű vendéget a Magyar Tudományos Akadémia Kísérleti Orvosi Kutatóintézetében is fogadták, ahol Stark Ervinnel (1922–1995), az intézet igazgatójával tekintette meg a kutatóhelyet.

A professzor következő látogatása 1968-ra esett. Ekkor már, nyilván a politikai enyhülés következményeként és a kiterjedt tudományos kapcsolatok révén, az ország orvosegyetemein, valamint a szombathelyi Markusovszky Kórházban tett látogatást és tartott előadásokat.

Selye ausztriai vendégeskedése után, május 9-én érkezett a rábafüzesi határátkelőhöz, ahol a sajtó nagy érdeklődése mellett, Molnár László megyei főorvos és Solymoss Béláné, a megyei kórház adjunktusa várta. A tudós a Magyar Tudományos Akadémia meghívására érkezett Magyarországra, Szombathelyre a helyi kórház invitálta. A kórházban tett látogatást és előadást befolyásolhatta az a tény is, hogy Solymoss Béla (1924–2012), a központi laboratórium főorvosa immár másodszer nyert ösztöndíjat a montreali intézetbe. A városi vezetőkkel történt találkozás után lépett Selye a zsúfolásig megtelt terembe, a még a folyósón is állodogáló nagyszámú közönség elé.

A professzor köztudomásúan jó előadó volt. Már az első mondatokkal képes volt lebilincselni a közönséget. Így volt ez ekkor is: „Nem tudom, hogyan szokás Önöknél hivatalos formulák szerint köszönteni ilyen népes, kedves hallgatóságot. Ezért engedjék meg, hogy én így köszöntsem Önöket, drága szülőhazám lakóit: szervusztok, magyarok!”¹⁵ – mondta a köszöntőben. Az előadás a továbbiakban a stressz és a cardiovascularis betegségek kapcsolatáról szólt, és hatalmas sikert aratott. Zárásképpen Gelencsér József, a kórház megbízott igazgatója Markusovszky-emlékplakettel, Orsós Sándor igazgatóhelyettes pedig egy Szombathelyről szóló könyvvel köszöntö meg az előadást és a látogatást. A kórház mai napig őrzi vendégkönyvében Selye János bejegyzését: „A Markusovszky kórháznak sok sikert kívánok és a Solymossékért nagyon hálás vagyok”¹⁶.

Az előadásorozat Budapesten folytatódott. Az Orvosegyetem című lapban Matos Lajos emlékezett meg az eseményről Prof. Selye János és az előadás művészete című írásában. Már a címből is kítűnik, hogy a cikk, a tudományos eredmények mellett Selye egyik nagy adottságára, retorai képességeinek elemzésére helyezte a hangsúlyt. Selye személyes elemmel kezdte előadását: „Elutazásom előtt Montrealban magyar asszisztenseim összeültek és egy szép bevezetőt írtak a mai előadáshoz. Én ezt a bevezetőt az úton elvesztettem. Nem tudok, hát mást mondani, mint azt, hogy: Szervusztok! Hazajöttem!”¹⁷ Mint Matos doktor fogalmazott, a *captatio benevolentiae* olyan jól sikerült, hogy az üdvözlő tapsvihár és az elhangzott első mondatok után a közönség újra ovációba kezdett. Persze az elemzések azzal is foglalkoztak, hogy a természetes előadói vénán túl, mitől hatásosak és sikeresek az előadások. Legtöbbször a világos, egyszerű fogalmazást, a közérthetőséget, a spontán közvetlenséget, a jól felépített szerkezetet szokták emlegetni, ami a közönségre lenyűgözően hatott. Előadásában az akkor újak számító szemléltetés is figyelemreméltónak számított. Előadásait soha nem olvasta, stílusa friss, új szint hozott a magyar és az európai tudományos közéletbe.

Az előadókörút harmadik állomása Debrecen volt, ahol a szülészeti klinika amfiteátrumában tartotta meg A stressz és a gyulladás című előadását. Debrecenben Kesztyűs Loránd (1915–1979) immunológus, patofiziológus professzor munkája tett Selyére mély benyomást.

A debreceni látogatás Szegeden folytatódott, ahova május 13-án érkezett, és ahol a szemészeti klinikán tartott rendkívüli tudományos ülés keretében szólt a közönséghez. Mellette ezen a délutánon H. J. Wespi svájci nőgyógyászprofesszor, az aarai Frauenklinik des Kantonsspitals főorvosa tartott ismertetőt munkájáról.

A szegedi Dél-Magyarország című lap interjújából kiderült, hogy Selye magyarországi utazását a kapcsolatépítés szempontjából is fontosnak tartotta, hiszen nagyon jó véleményrel volt a magyar orvosokról, ahogyan ebben a riportban nyilatkozott: „... büszkék lehetünk a magyar orvostudományra [...] s bár nem olyan széles körű, mint például Amerikában, ám minőségileg elsőrendű.”¹⁸ Szegeden Julesz Miklós (1904–1972) belgyógyász, endokrinológus munkáját különösen nagyra értékelte, és megemlítette menyenyire becsülte ifj. Jancsó Miklós (1903–1966) professzort, akit betegsége és halála akadályozott meg abban, hogy a montreali egyetem vendégprofesszora legyen.

Pécsre május 14-én látogatott el Selye János, ahova Barta Ottó (1916–1992) professzor kezdeményezésére, Flerkó Béla (1924–2003) anatómus, az Orvosi Szakosztály elnöke hívta meg. Ehhez a meghíváshoz is, mint ahogyan a többi egyetemen tartott előadáshoz is az Egészségügyi Minisztérium engedélyét kellett kérni. Selye Szegedről érkezvén, a pécsi Anatómiai Intézetben tett látogatást, majd a rektori hivatalban üdvözölte Boros Béla (1903–1992) rektor. Az ebéden csak néhány professzor vett részt: Selye mellett Bertók Lóránd, Selye kísérője, a rektor, Romhányi György (1905–1991), Barta, Flerkó és Lissák Kálmán (1908–1982) professorok. A városnéző program után következett az előadás, melyet több országos napilap érdeklődése mellett a Magyar Televízió is rögzített. A terem Pécssett is zsúfolásig megtelt. A közönség körében az orvosok mellett laikusok is szép számmal akadtak. A látogatásról részletes beszámolót Boros rektor készített, az Egészségügyi Minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya felszólítására.

A szívélyes pécsi fogadtatást később, Selye nevében Bertók Lóránd köszönte meg. Mint írta: „Selye professzor szerencsésen hazaérkezett Montrealba és nagyon hálásan emlékezik levelében a Pécssett töltött rövid időre. Nagy öröme szolgált, hogy megismerkedhetett Professzor Urral és találkozhatott Lissák, Romhányi, Flerkó és Barta professzor urakkal. Nagyon örült, hogy láthatta a Halász-féle patkányműtétet és várja a Szentágothai – Flerkó – Halász – Mess-féle monográfiát.”¹⁹

A következő magyarországi meghívást Barta János Magyarország ottawai nagykövete intézte. Selye 1973. november 18-án érkezett meg Ferihegyre, ahol Stark Ervin (1922–1995) akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia Kísérleti Orvosi Kutatóintézetének igazgatója fogadta. Innen a Gellért Szállóba mentek, ahol a professzor szállása volt, és ahol volt tanítványai fogadást rendeztek számára. A későbbi nagyköveti jelentésből kitűnik, hogy Selyét nagyon mélyen érintette tanítványai gesztusa: „Meghatottan vette tudomásul, hogy megérkezésekor népes delegáció várta a repülőtéren, akik között a hivatalos személyek mellett volt tanítványai is – hosszabb, vidékről történő felutazás után – találkoztak vele a repülőtéren. Ugy érzi, ez nem mint tudós iránti tisztelet, hanem meleg emberi szeretetnek tudható be. Hasonlóan nagy elismeréssel beszélt a Gellértben volt tanítványai által szervezett vacsoráról.”²⁰

Másnap, november 19-én 10 órakor fogadta Tímár Lászlót, akivel könyvének, a Stress without Distressnek magyar nyelvű kiadását beszéltek meg. Rosta Endrével 12 órakor találkozott, majd ebéd után megbeszélést tartottak Erdey-Grúz Tiborral (1902–1976), a Magyar Tudományos Akadémia elnökével. Az előadásra, melynek címe A stressz kutatásának mai állása volt, 16 órakor került sor az Akadémián, amin szigorúan csak meghívóval lehetett részt venni. Az előadás után a Magyar Tudományos Akadémia Orvosi Osztálya a Tudósklubban, a zöld szobában fogadást adott Selye tiszteletére. A professzor másnap reggel folytatta útját Berlinbe.

1974-es látogatása könyvei nagy sikerének köszönhető, hiszen Selye három magyarra fordított könyvének példányszáma ekkorra elérte a százezret. A látogatás programját az Akadémiai Kiadó és a Magyar Tudományos Akadémia szervezte. A sajtótájékoztató

után a szerző dedikálta könyveit. Nem került minden várakozó sorra, hiszen a kígyózó sor két háztömbnyire húzódtott a bejárattól.

A professzor nemcsak a szakmai sikereket, a szakmához szóló publikációkat tartotta fontosnak. Selye azok közé az igazán nagy tudósok közé tartozott, akik tudtak és akartak is a tudományról, az orvoslásról mindenki számára érthető nyelven, olvasmányosan és érdekesítően beszélni. Ezzel az intencióval jelent meg 1956-ban, angol nyelven, világsikeret elért, méltán népszerű munkája, a *Stress of Life*. Számos nyelvre lefordították, és Selye 1960-ban kezdett levelezni a Magyar Tudományos Akadémiával annak érdekében, hogy a könyv magyarul is megjelenhessen. Az orvos, akadémikus Lissák Kálmán – aki egyébként Selye több magyar nyelven megjelent munkájához is írt előszót – a következőképpen jellemzi a könyvet: „A könyv közérthető formában, didaktikus ábráival világos összefoglalását adja a szerző több mint két évtizedes kutatásai ma már valóban értékelhető eredményeinek. Könnyen érthető és amellet élvezetes írásmódjával nemcsak a szakembereknek szól, hanem a művelt magyar közönség érdeklődésére is méltán számot tarthat, mert egy érdekes, lebilincselő egyéniségű kutató izgalmas életútját bemutatva vezet el a sok nehézséggel küzdő, de mégis az élet legszebb és egyben legnemesebb örömeit kínáló laboratóriumi kutatások világába.”²¹

(*Selye különös viszonya Magyarországhoz*) „Soha nem hagytam el Magyarországot, Magyarország hagyott el engem” – mondta gyakran vicces-komolyan Selye János, amikor Magyarországhoz fűződő viszonyáról kérdezték. Köztudomású volt, hogy a professzort erős szálak fűzték Magyarországhoz. Kötődése a magyar nyelvi és kulturális közösséghez a fentiekből már talán egyértelműen kiderült. Vannak azonban a magánéletének olyan epizódjai is, melyek azt sejtetik, még ha időnként csak közvetve is, de intenzíven megélte a magyar történelem XX. századi viharait is.

Édesapjának új egzisztenciát kellett teremtenie az I. világháború után. Feltételezhetően az első világháború utáni összeomlás szólt bele az egyetem megválasztásába is: Budapest, illetve Bécs helyett Prágát választotta, mondhatnánk úgy is, országon belül tanult. Később szülei, feladva a komáromi orvosi praxist, 1939-ben Budapestre költöztek és az Erzsébet téren laktak. Selye Hugó, Selye János édesapja 1940-ben meghalt, így a magyarul alig tudó Felicitas Langbank egyedül maradt Budapesten. A következő – Selye családra vonatkozó adat – 1951-ből származik. Ekkor Selye édesanyja már a Mester utca 1. alatt lakott többedmagával egy háromszobás lakásban, de még innen is ki akarták telepíteni. Selye Hugónét, mint egy alezredes özvegyét az 01393-as kitelepítési határozat szerint Hajdú-Bihar megyébe, Konyár községbe, id. Fehér Károly házába akarták költöztetni. A kitelepítés ellen Selye Hugóné beadványt nyújtott be a budapesti rendőrfőkapitánynak, melyhez csatolta dr. Fekete Sándor (1885–1972) egyik levelét. E levélben Fekete Selye János munkásságát méltatta, és tekintettel a címzetre, német nyelven írta a levelet. A beadvány tartalmazta még Rusznyák Istvánnak (1889–1974) egy levelét, melyet az Akadémia akkori elnöke Házi Árpád (1908–1970) belügyminiszterhez írt. Ebben a levélben Rusznyák felhívta a belügyminiszter figyelmét arra, hogy egy világhírű tudós édesanyjáról van szó.

A legérdekesebb csatolt levél azonban dr. Kelemen Endrétől (1821–2000) származik. Ebből a levélből megtudható, hogy a szegedi egyetemen milyen intenzíven folytak a stressz körüli kutatások a 40-es évek végén, az 50-es évek elején. Kelemen dr. ugyanis ebben az 1950-ben keltezett levélben a következőkre kéri Selye édesanyját: „Talán emlékszik arra, amikor Gráf dr.-nál találkozva köszönetemet fejeztem ki azért, hogy nagyrabecsült fia egy ampulla cortisone-t volt szives rendelkezésemre bocsátani.

Említhetem volt azt is, hogy jelenlegi munkámnak Selye professzor koncepciója alapját képezi. Kutatásaink jelentősnek mondható eredménnyel jártak. Közben azonban a cortisone részben elhasználásra került, részben állás közben hatása lényegesen csökkent. Találkozásunk alkalmával, amit mint megtisztelő emléket őrzök, épen beszélgetésünk kapcsán tetszett említeni, hogy kérni tetszik cortisone-t Selye professzortól. Kísérleteink fontossága miatt, amiről Selye professzornak be fogunk számolni, bátorkodom ezt az utat választani arra, hogy 2 ampullát kölcsönkérjek. Beszerzésük ma már nem olyan nehéz, s Svájc-ból megrendeltük. Azonban sok adminisztráció nehezíti ezt, s kísérleteinket nem akarjuk abbahagyni. Szeretném remélni, hogy kísérleteinkhez nyújtott segítsége, amely talán sok-sok beteg ember sorsának könnyítését jelentheti, nem fog áthidalhatatlan akadályokba ütközni. Természetesen sem magam, sem munkatársaim nem fogják elfelejteni ezt a segítséget. Másnak viszont, természetesen nem kívánjuk említeni, honnan jutottunk a kölcsön-anyaghoz.”²²

Végül a kitelepítési határozatot felülvizsgálták és Selye Hugóné mentesült a kitelepítés alól. Élete végéig a Mester utca 1. szám alatt lakott. Halála is a magyar történelem egy viharos szakaszához kapcsolódik, ugyanis Selye édesanyjával 1956-ban egy eltévedt puskagolyó végzett. A főváros 9. kerületében komoly harcok folytak, szóbeli közlésből tudható, hogy Selye Hugónét akkor érte a halálos golyó, amikor félrehúzta szobája ablakának függönyét.

Magyarország, az akkori rendszer is különös kapcsolatot ápolt Selyével. Erről a viszonyról vallanak a Kulturális Kapcsolatok Intézete, a Külügyminisztérium, a kanadai nagykövetség, az Egészségügyi Minisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya levélváltásai, mely leveleket szigorúan titkos anyagként őriztek.

A Selyével kapcsolatos gazdag iratanyag – látogatásai mellett – két területre terjed ki. Az egyik az ösztöndíjasok ügye, akik mindig nagy számban voltak jelen Selye intézetében, a másik pedig Selye hazatelepülési szándékának és ezzel kapcsolatban felajánlott könyvtárának az ügye.

Míg Selye Magyarországhoz fűződő viszonyában felsejlik egy erős érzelmi szál, az akkori magyar politikai hatalom a vele fenntartott viszonyból itthon a hatalom számára fontos közéleti hasznot szeretett volna kovácsolni, nemzetközi szintéren kapcsolatokat, elismerést remélt. Ez utóbbira jellemző, hogy Kanadát kulturális és tudományos kapcsolatok terén nagy lehetőségnek tekintették. Rosta Endre 1970-ben járt Kanadában, ahol megnyitotta az *Ember és világa* című kiállítást, és több más program mellett Selyével is találkozott. Az útról készült jelentésben írják: „Kanada iránti érdeklődésünket indokolja az a körülmény, hogy Kanadában megszerezhető mind a tudományos és a tudományos-műszaki ismeret, ami az USA-ban az állami korlátozó intézkedések miatt csak nagy erőfeszítés árán, ugyanakkor Kanada politikai légköre kedvezőbb és a kétoldalú kapcsolatok során mi támogatni tudjuk az önálló nemzeti kultúra megeremtésére tett kanadai erőfeszítéseket.”²³

A politikai változások lehetővé tették, hogy a magyar kutatók külföldi tapasztalatokat is szerezzenek. Az ösztöndíjasok kiválasztásánál szakmai, kultúr- és tudománypolitikai szempontok rajzolódnak ki. Selye intézetében a 60-as évek elejétől dolgoztak és tanultak magyar kutatók. Selye angol, vagy francia nyelvtudást, patológiai előképzettséget és a stresszkutatás előzetes ismeretét várta a hozzáküldött kutatóktól és azt, hogy egy független bizottság döntsön arról, kit küldenek Kanadába. A nyitás jegyében magyar részről arra kérték Selyét, hogy támogasson egy esetlegesen létrejövő kapcsolatot egy magyar és egy montreali intézmény között.²⁴

A pártállam rendszeresen ellenőrizte a kiküldött kutatókat. Részben a helyszínen, Selye intézetében például az időnkénti nagykövetségi látogatások alkalmával, részben pedig hazatérésük után, itthon. Külön hangsúlyt fektettek arra, hogy a kiküldött kutatók haza is térjenek. A Selyével folytatott megbeszéléseken ez szóba is került, melyről Rosta Endre, a Kulturális Kapcsolatok Intézetének elnöke 1970-ben így írt: „Selye professzor felvetette, hogy számára nagyon kellemetlen lenne valamelyik magyar vendégének a disszidálása, mert megrontaná hivatalos magyarországi kapcsolatait. Évek óta fogad magyar vendégkutatókat, akik közül néhányan csak az ő közbeavatkozása miatt nem disszidáltak.” Ugyanakkor Rosta azt is kifejtette, hogy: „Ajánlatosnak látszana a Selye-Intézetből visszajövő kutatók alapos beszámoltatása, mert elejtett megjegyzéseikből Selye professzor pozíciójának és tekintélyének bizonyos megin-gására lehetett következtetni.”²⁵

A feljegyzés 1970-ben született, és ha Selye pozíciója nem is ingott meg, nyugdíjazásának ideje vészesen közeledett, és 1976-ban pedig be is következett. Ennek megfelelően Selye is igyekezett rendezni saját és intézetének sorsát, kereste a megoldásokat. Így a hazatelepülés gondolata is felmerült benne. Érdekes, hogy maga a hazatérés már a hatvanas évek végén foglalkoztatta, hiszen már 1968-as látogatása alkalmával azt nyilatkozta, hogy szívesen hazatérne; „ha a munkához szükséges körülmények rendelkezésemre állnak. Magyarságomra büszke vagyok, anyanyelvemet olvasással igyekszem ápolni, s valahogy úgy vagyok ezzel, hogy az első gyerekem után még három született, de azokat sem tudtam jobban szeretni, mint az elsőt. Kanadát sem jobban, mint Magyarországot.”²⁶

Rosta Endrét bízták meg azzal, hogy Selyével a hazatelepülésről tárgyaljon, ami egyáltalán nem volt olyan egyszerű, mert a professzornak feltételei voltak, melyek a további munkájához járultak volna hozzá. Így egy kb. 150 m² összterületű irodai és laboratóriumi helyiséget szeretett volna, hozzá két orvos végzettségű asszisztenst, két titkárnőt, akik közül egyiknek angolul is tudnia kellett volna, négy laboratóriumi asszisztenst kért, egy megfelelő lakást magának és a feleségének, valamint egy emeritus professzori kinevezést. A legnagyobb kihívást mégis könyvtára jelentette volna, melyet magával szeretett volna hozni. Kőpeci Béla, az MTA főtitkára a következőket írta: „Egyöntetű az a vélemény, hogy a hazatelepítése ügyében elsősorban politikai megfontolások alapján szükséges dönteni, a szakmai érdekek nem feltétlenül indokolják ezt a lépést. Az igényei (elhelyezés, létszám) nem szerények, de megítélésünk szerint nem is annyira túlzóak, hogy kizárnák a további tárgyalás lehetőségét.”²⁷

Bonyolult kultur- és tudománypolitikai, valamint politikai vita alakult ki ebben a kérdésben. Az Egészségügyi Minisztérium és az akkori miniszter, Schultheis Emil nemcsak a könyvtár, de Selye hazatelepülését is elvetette, voltak, akik Selye hazatelepülését támogatták, de a könyvtár átvételét nem. Először elutasító válasz született Selye hazatelepülésével kapcsolatban, majd megváltoztatva az álláspontot, úgy döntöttek, folytatni kell a tárgyalásokat. Ez azonban már későn jött, mert Selye más országokkal is tárgyalásokba kezdett könyvtára sorsáról, hazatelepüléséről pedig letett. Az ottawai nagykövet arról tájékoztatta a külügyminisztériumot 1975-ben, hogy Selyével történt megbeszélése alkalmával már szóba sem került a könyvtár és a hazatelepülés ügye.

Végül nyugdíjazása után az általa 1979-ben alapított International Institute of Stress nevű intézményben folytatta a munkát, haláláig itt dolgozott.

(Kódolt könyvtár) Selye intézetét híres könyvtára is fémjelezte, melynek különlegessége nemcsak abban állt, hogy a kortárs és múltbéli stresszel kapcsolatos és endokrinológiai kutatások publikációit a teljességre való törekvés igényével gyűjtötte, hanem az is,

hogy Selye egy sajátos jelölési kódrendszert, a Symbolic Shorthand System rendszerét alkalmazta a könyvtári jelölésnél. Ezt tulajdonképpen egy testreszabott, jelekkel kombinált gyorsírási rendszerként kell elképzelnünk. Ebben a rendszerben a szokásostól eltérően, nem az önmagukban jelentés nélküli számok és betűk adták a jelölést, hanem a jelölt tárgyra utaló emlékezeti jeleket használtak. A szimbólumok kialakításánál Selye törekedett a nyelvi határok kiküszöbölésére, így latin és görög elnevezéseket, valamint szakkifejezéseket rövidített. Emellett törekedett a rövidegre és az egyértelműsége.

A Selye által megálmodott jelölési rendszer nagy hatékonyságot biztosított a kutatóknak, hiszen rövid idő alatt tudtak a szakirodalomban tájékozódni és ezáltal nagy mennyiségű információhoz hozzájutni.

A könyvtárat Selye 1935-ben alapította a már említett kutatók birtokában lévő gyűjteményeire építve. Évente kb. 20 000 tétellel gyarapodott a könyvtár és mintegy 800 szakfolyóiratot kísérték rendszeresen figyelemmel. 1962-ben a National Science Foundation is megemlékezett a könyvtárról, melyet akkor 400 000 darabosra becsültek és elsősorban különlenyomatokat és másolatokat tartalmazott.

Bertók Lóránd akadémikus így írt a könyvtárról az 1970-es években: „Magában foglalja három generáció által gyűjtött könyv és folyóiratanyagot. Fő erőssége a több mint 1.200.000 különlenyomat, mely nemcsak stresszel kapcsolatos legteljesebb gyűjteménye a világnak, hanem feloleli a kísérletes kórtan /különösen az endokrinológia/ és a kapcsolatos klinikai orvostudomány igen nagy területét. A gyűjtemény jelentőségét nagymértékben növeli az a tény, hogy az egész anyag több szempont szerint naprakész állapotban van feldolgozva, egy erre a célra Selye professzor által kidolgozott kódrendszeren /a Symbolic Shorthand System, SSS/ alapuló dokumentációs eljárás segítségével.”²⁸

(Filozófiai következtetései) Selye nemcsak természettudós, kutató volt, hanem egy mélyen gondolkodó ember is, akinek széleskörű humán műveltsége gyakran ámulatba ejtette a környezetét. De nemcsak kereste a megfogalmazott feleleteket, hanem maga is aktívan próbált válaszolni az élet nagy kérdéseire. Több, a nagyközönség számára íródott könyv tesz erről tanúbizonyságot. Manapság sokan feleslegesnek tartják ezeket az elmélkedéseket, de nem úgy Selye; szerinte az „évezredek során a bölcsek már megfogalmazták az ember által felfogható és szavakban kifejezhető legnagyobb igazságokat. Az egymást követő korok gondolkodóinak az a feladata, hogy kiemeljék ezeket az igazságokat a mindennapok során rájuk rakódott porból, és lefordítsák őket az adott kor nyelvére”.²⁹

De nemcsak filozofikus gondolatokat fogalmazott meg. Nagyon alaposan elemezte, hogy miért és kiből válik tudós, ezek milyen személyiségjegyük alapján, milyen tudóskategóriába tartozhatnak. Selye szerint a tudóssá válásban nagy szerepe van a hitnek is, hiszen a tiszta intellektus mellett szükséges, hogy a kutató higgyen abban, amit csinál, higgyen az elképzeléseiben, álmaiban.

Talán ebből adódott, hogy sikerült a stresszt filozófiai szempontokból is megközelítenie. Szerinte annak ellenére, hogy a stressz egy nem látható, mégis nagyon valóságos történet, mely nem más, mint a szervezet elhasználódási, öregedési folyamata. Amint írja: a „stressz összegzése mindannak a kopásnak, amit az étellel járó reakciók valaha is okoztak a szervezet egészén belül”. Kutatásaira vonatkozva állította, hogy különbséget kell tenni a naptári életkor és a fiziológiás életkor között, mert ez utóbbit az elkopás, elhasználódás mértéke fogja meghatározni. Meggyőződése volt, hogy a magas kor miatt még senki meg nem halt; a halált mindig valamelyik szerv elhasználódása okozza, melynek betegsége összeroppantja az egész szervezetet. Selye azonban túllép a stressznek a biológiai aktivitásra

gyakorolt hatásán és azt állítja, hogy a stressz a lelki képességeket is fejlesztheti. Mint írja, „az egyéniség csak a stressz hevében képes tökéletesen kiformalódni”.

És persze utánaeredt a nagy, filozofikus kérdésnek: mi az élet értelme, célja? Selye ezt a kérdést is biológusszemmel próbálta megválaszolni, mégpedig úgy, hogy sikerült választát összeegyeztetni a bölcselek, filozófusok és papok által megfogalmazott válszokkal. Selye szerint az élet célja nem más, mint az önazonosság fenntartása és annak igénye, hogy lehetőleg kevés kudarc árán, de az önkifejezés lehetőségeit megragadja, mégpedig a biztonságérzet megteremtésével egyetemben. Ahogyan fogalmaz: „az életnek szabad teret kell engedni, hogy a benne rejlő lehetőségeket megvalósítsa”. Mindezt természetesen azzal a szándékkal, hogy a felebarátok szeretetét megszerezzük. Selye a szeretetet mint a legkülönbözőbb vallások alapját tekintette, bár megfogalmazta, hogy ezt az elvet nem lehet maradéktalanul összeegyeztetni a biológia törvényeivel.

Selyét minden bizonnyal alapos humán műveltsége ragadtatta arra, hogy filozofikus kérdésekkel is foglalkozzon. Sokan úgy gondolják, ez elvesztegetett, a kutatástól elvont energia és idő; ez azonban nem így van, hiszen Selye a biológiai törvényeket nagyon szép és logikus korrelációba tudta állítani a bölcseleti következtetésekkel. „Az a tudományos analízis, ami a stressz hatására kibontakozó testi reakciókat világítja meg, éppen csak a tények nyelvezetére ültette át a tételt, amit nagy körvonalaiiban az érzékek ösztönös bölcsessége már észrevett. A racionális értelem korában szinte megörvendeztet, hogy az emberi magatartást nevelő vallási és bölcseleti doktrínáknak tudományosan feltárható biológiai igazság az alapjuk” – írta az *Életünk és a stressz* című könyvében.

*

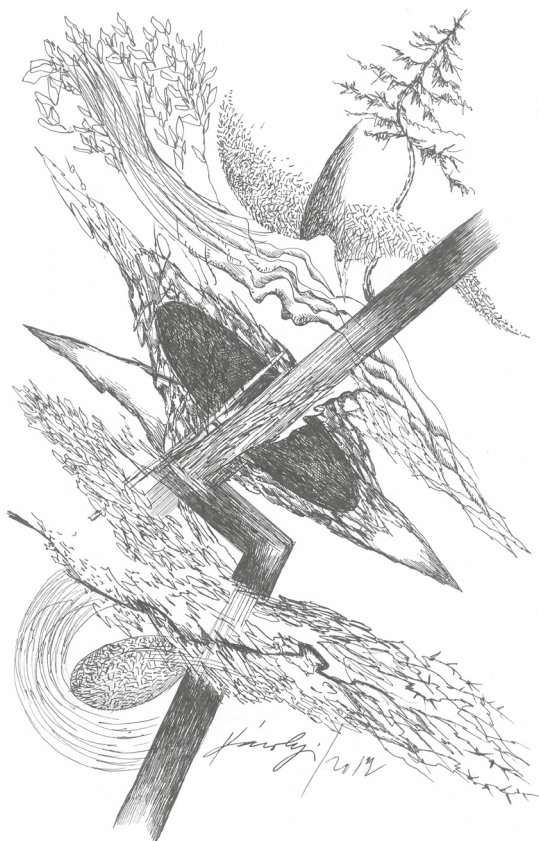
Selye János mély benyomást tett a 60-as, 70-es évek Magyarországon mind a tudományos, mind pedig a kulturális életre. A fiatal kutatók példaképe volt. Amint Lázár György professzor – aki négy éven át várt arra, hogy megkapja az engedélyt a montreali kutatáshoz – írja visszaemlékezésében: „A tudományos kutatás iránt elkötelezett korosztályunk álmai közé tartozott találkozni egyszer Selye János professzorral, kijutni montreali intézetébe és együtt dolgozni vele. [...] Szemünkben már akkor, ismeretlenül is, ő volt a Kutató, a kreativitás, eredetiség megtestesítője.”³⁰

Selye nemcsak tudósként, hanem egyéniségként is meghatározó alakja volt a korabeli tudományos és közéletnek. Jutott ideje az elmélyülésre, behatóan foglalkozott a művészet és a filozófia kérdéseivel is. Tapasztalatát, meglátását szívesen osztotta meg másokkal. Üzenetét nehéz lenne összefoglalni egyetlen mondatban, mégis, ha meg kellene tenni, talán az *Életünk és a stressz* című kötetében olvasható ajánlását kellene aposztrofálnunk: ne féljünk élvezni az egész élet stresszét és ne képzeljük azt, hogy ez a szellem erőfeszítése nélkül is sikerülhet.

JEGYZETEK

- | | |
|---|---|
| <p>1 Bertók, L.: Selye János a kutató. In: Vince, J. (szerk.): <i>Emlékezzünk orvosainkra</i>. NDP Kiadó, Budapest, 2009.</p> <p>2 <i>Selye, J.: Életünk és a stressz</i>. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.</p> | <p>3 Kenéz, J.: Hans Selye 55 éves. <i>Orv. Hetil.</i>, 1962, 103(3), 125–127.</p> <p>4 <i>Selye J.: In vivo</i>. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.</p> <p>5 <i>Selye, J.: Életünk és a stressz</i>, i. m.</p> <p>6 Rácz, K., Tóth, M. (szerk.): <i>Fejezetek a magyar</i></p> |
|---|---|

- endokrinológia történetéből. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2012.
- 7 Karády, I., Selye, H., Browne, J. S.: Az „alarm-reactio” hatása a kísérleti anaphylaxia lefolyására. *Orv. Hetil.*, 1938, 82, 681–683.
 - 8 Karády, I.: Az alarm-reactióról. *Orv. Hetil.*, 1940, 84(11), 127.
 - 9 Szállási, Á.: 105 éve született Selye János. www.orvostortenet.hu
 - 10 Arató E.: Sport és stress. *Orv. Hetil.*, 1953, 94(2), 55.
 - 11 Hetényi G.: Az 1954. évi lipcsei Pavlov-napok. *Akadémiai Értesítő*, 1954, 61 (503), 30–33.
 - 12 *Selye-Bajusz*: A stressz-kutatás újabb eredményei és a stressz-elmélet szerepe a modern kórtani munkában. *Orv. Hetil.*, 1960, 101(1), 1–12.
 - 13 MTA Levéltára, Elnök, 84/4/32 d.
 - 14 *Orvosegyetem*, 1965, 20.
 - 15 -v-l-: „Szombathely neve a tengeren túl is tisztelnek örvend” Selye professzor nagysikerű előadása a megyeszékhelyen. *Vas Népe*, 13 (1968) 108.
 - 16 Markusovszky Kórház vendégkönyve, Szombathely, kórházi archívum.
 - 17 Dr. Matos Lajos: Prof. Selye János és az előadás művészete. *Orvosegyetem*, 12 (1968) 11.
 - 18 Nikolényi István: Beszélgetés dr. Selye János professzorral. *Dél-Magyarország*, 58. (1968) 110.
 - 19 Bertók Loránd levele. Pécsi Tudományegyetem Általános Orvosi Kar archívumából. (jelzet nélküli irat)
 - 20 MNL XIX-A-33-b-0066/3/1974/Kanada/ (166d)
 - 21 *Selye J.*: Életünk és a stressz, i. m. Lissák Kálmán előszava.
 - 22 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 256.01393/1951
 - 23 MNL XIX-A-33-b-0066/4/1970/Kanada/ (105.d.)
 - 24 MNL XIX-A-33-b-0066/16/1965/Kanada/ (55.d.)
 - 25 MNL XIX-A-33-b-0066/4/1970/Kanada/ (105.d.)
 - 26 Nikolényi István: Beszélgetés dr. Selye János professzorral. *Dél-Magyarország*, 58. (1968) 110.
 - 27 MNL XIX-A-33-b-0066/3/1974/Kanada/ (166.d.)
 - 28 MNL XIX-A-33-b-0066/3/1974/Kanada/ (166.d.)
 - 29 *Selye J.*: Az álomtól a felfedezésig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
 - 30 Lázár György: Selye János, a stresszkutatás atyja. *Vasváry Collection, NewsLetter*, 2007/I. (37).



Válasz dr. Magyar Kálmán Rendszerváltás Somogyban c. tanulmányára

A rendszerváltás 30. évfordulójához közeledvén ideje van annak, hogy visszatekintve az elmúlt évtizedekre szembenézzünk a történetekkel és levonjuk azokat a következtetéseket és tanulságokat, amelyeket majd még sok évtized múltán is vállalhatnak az utókor előtt azok, akik az események részvevői, részben vagy egészben alakítói voltak.

Nyilván vannak közöttünk olyanok, akik érintettségük okán így vagy úgy értelmeznek bizonyos dolgokat, ám azok felelőssége, akik történészként írják meg egy-egy régió közelmúltbeli politikátörténetét és így kívánnak hozzájárulni az eddig homályban maradt részletek alaposabb megismertetéséhez, azok felelőssége jelentősen megváltozik: a többszörösére nő.

A fentiek fényében és a személyes érintettség okán is még inkább érthetőbbé válik, miért határoztam úgy, hogy nem hagyom szó nélkül dr. Magyar Kálmán régész-történésznek évekkorábban (2012 – 2013 – 2014) a Valóság c. folyóiratban Rendszerváltás Somogyban címet viselő többrészes tanulmányát.

A szerző állítása szerint e tanulmány megírására az MTA–ELTE szakértői munkacsoportjától kapott megbízást, a megjelenés időpontja pedig azt mutatja, hogy a negyedszázados időtáv alkalmat is biztosított a történészi visszatekintésre.

E rövid prológos befejező gondolataként még szükséges rögzítenem: nem tudom elhessegetni annak gyanúját, hogy az MDF Kaposvári Szervezete szerepének bemutatása, s annak kapcsán az én tevékenységem történészi megítélése előzetesen megkomponált preconcepció mentén született-e és került végül nyomtatásban a nyilvánosság elé. Nem tudom megítélni, hogy más politikai szervezetek munkájának bemutatása mennyire tárgyyszerű, ezt azokra bízom, akik elolvasták a tanulmányt az érintett szervezetek részéről. Azt azonban szükséges leszögezmem, hogy a szerző az adatgyűjtés idején valamilyen rejtélyes ok miatt éppen engem nem kérdezett meg, pedig fontos lett volna, hogy meghallgasson, mert ha ezt megteszi, akkor a dolgozata hitelesre, de legalábbis sokkal hitelesebbre sikeredett volna.

Dacára a számtalan lábjegyzetnek és hivatkozásnak, amelyek számszerűen megfelelnek ugyan egy ilyen jellegű tanulmánnyal szemben támasztott szakmai elvárásoknak, valójában csak látszólag és részben bizonyítják, támasztják alá mindazt, ami abban az időben a Kaposvári MDF háza táján megtörtént.

Abban az időszakban a Magyar Demokrata Fórum Kaposvári Szervezetének elnöke és minden olyan politikai eseménynek, amely akkoriban Kaposvárott történt, egyik oldalról közvetlen alakítója, másik oldalról pedig értelemszerűen résztvevője, fül- és szemtanúja voltam 1989-től egészen 1992 végéig.

I. Megdöbbenőnek, hiteltelennek és egyúttal megengedhetetlennek tartom történészi tollból megjelentetni olyan csúsztatásokat, sejtelmes utalásokat és tipikus befeketi-tési kísérleteket, amelyek a szerző(k) részéről arra irányulnak, hogy bárkit példának okáért a III/III ügyosztály beszervezett ügynökeként állítson a kutatók és a kevésbé tájékozott olvasók elé úgy, hogy erre nézve semmiféle bizonyítékot sem tud felmutatni sem a szerző, sem pedig állítólagos – a dolgozatban meg nem nevezett – informátorai.¹

Soha nem voltam ügynök és besúgó. Az ellenkezője igaz: megfigyelt célszemélye voltam az Állambiztonsági Szolgálatnak. Éppen ezért messze túlmegy a tolerálhatóság

határán, hogy e megdönthetetlen ténnyel ellentétes gyanúsítást enged meg magának egy olyan történész, aki éppenséggel saját bevallása szerint a beszervezését tanúsító kartonnal rendelkezik.²

Nem szívesen teszem, de a történeti hűség kedvéért leírom, hogy mindenki értse: ma már, közel 30 év távlatából ismerjük annak a személynek a nevét, aki az MDF Somogy megyei szervezeteinek szerveződéséről és lépéseiről volt szíves tájékoztatni az SMRFK-n dolgozó kapcsolattartóját.

II. Ugyancsak megengedhetetlennek tartom, hogy a szerző olyan, semmiféle ténnyel, bizonyítékkal alá nem támasztott „történelmi eseményt” is rögzít az MDF Kaposvári Szervezetével, annak elnökségével kapcsolatban, amelynek célzatos beállítása hiteltelelníti és történelmietlenné teszi a tanulmányt:

„Hiteles lehetett-e ez az itteni [értsd: kaposvári] MDF-es ígéret, vagyis a régi rendszer, a párt [értsd: MSZMP] bűnöseinek a megbüntetését hirdető választási szerep? Azok után (ami csak a Szabados-féle iratból derült ki!), hogy előtte 1989. szeptember 18-án az MDF-Kaposvár Elnöksége Kaposváron az MSZMP-vel koordinációs megállapodást vagy paktumot írt alá?

[...]

„Miért és hogyan kötött mégis az MDF kaposvári szervezete »koordinációs megállapodást« a régi ellenfelével, az MSZP elődjével, az MSZMP-vel?”³

Először is talán érdemes a történelmi tényeknél maradni: 1989. szeptember 18-án Budapesten (és nem Kaposváron!) – zárult le a nemzeti kerekasztal-tárgyalás, ahol is az akkori belpolitikai helyzetben reálisan elérhető kompromisszum született az azt aláíró pártok között. Érthető módon a megállapodást az MDF részéről dr. Antall József és nem Szabados Péter vagy Hódos Győző írta alá.

Magyar Kálmán azonban ennyivel nem éri be, tovább megy a megkezdett úton, és tanulmányának 3. részében Az MDF-Kaposvár nagy választási „ellenfelének”, a somogyi MSZMP-nek a megalakulásáról című fejezetében írja: *„Tanulmányunk [így, többes szám első személyben fogalmazva] előző fejezeteiből viszont már az is kiderült, hogy ebben a szervezkedésükben még az MDF kaposvári szervezete elnöksége is támogatta az MSZMP ún. reformerőit.”*

Fenti sorokból jól látszik: Magyar Kálmán (és esetleges társszerzői, akik az ismeretlenség jótékony homályába burkolóznak?) tudományos igénnyel megírt dolgozatban azt kívánják hírül adni a politikatörténet után érdeklődő honfitársaiknak, hogy 1989. szeptember 18-án az MDF Kaposvári Szervezete paktumot kötött az MSZMP-vel!

Ez pedig olyan elfogadhatatlanul súlyos tévedés, történelmietlen, célzatosan hibás ténybeli megállapítás, ami álláspontom szerint megkérdőjelezi az egész dolgozat komolyságát. Szabad-e, lehet-e egyáltalán komolyan venni minden más ezt megelőzően és ezt követően leírt mondatot akkor, ha egy olyan történelmi eseményt, amely vitán felül Budapesten történt 1989. szeptember 18-án, a dolgozat írója Kaposvárra helyez át úgy, hogy tökéletesen tisztában van néhány aprósággal: nem áll a rendelkezésére az MDF, valamint az MSZMP kaposvári elnökei által aláírt és a szerző által számos alkalommal hivatkozott dokumentum, amely a „paktum” szövegét tartalmazza. Ez a kisebb hiányosság azonban nem zavarja abban, hogy levonja a törvényszerűen hamis következtetést: *„... az MDF kaposvári szervezete elnöksége is támogatta az MSZMP [somogyi – megjegyzés tőlem] ún. reformerőit.”⁴*

Annak érdekében, hogy olvasó számára érthetőbbé váljanak az akkori politikai viszonyok, az alábbi néhány sorban igyekszem megvilágítani ennek a fatális történészi hibának a hátterét.

A jelzett napon Budapesten létrejött politikai egyezséget, az MDF Kaposvári Szervezetének elnöksége az adott történelmi helyzetben (35 ezer főt számlálva létezik és működik az MSZMP fegyveres magánhadserége, a Munkásórság, hazánkban tartózkodik a Szovjetunió mintegy 45 ezres fegyveres megszálló hadserege, Magyarország pedig ez idő tájt a Varsói Szerződés tagja) olyan reálisnak még elérhető és vállalható megállapodásnak tartotta, amely lehetővé tette, hogy hazánkban tiszta és törvényes keretek között kerülhessen sor egy szabad és demokratikus választásra, amely legitimálja a pártokat és megteremti egy új közjogi berendezkedés alapjait. Hangsúlyozom: tiszta és törvényes keretek között! – mindez azt jelentette, hogy hazánk elkerülte a romániai eseményeket. Szemtanúja voltam és fényképsorozattal rendelkezem annak bizonyítására, hogy milyen látvány fogadta azokat, akik 1989. december 23–24-én kimerészkedtek Temesvár köztemetőjébe.⁵ Akik ma azt hangoztatják, hogy itthon is erőszakot kellett volna alkalmazni, gyorsított eljárásban felelősségre vonni az MSZMP főkorifeusait, fel kellett volna vállalni, hogy adott esetben az utca döntsön élet és halál fölött – nos azok nincsenek tisztában a lehetséges következményekkel. Ki merte volna felvállalni egy újabb Salgótarján, Mosonmagyaróvár vagy éppenséggel Kossuth tér következményeit? Mivel lettünk volna különbek Kádár pribékjeinél? Akkor ezekkel a kérdésekkel is szembe kellett néznie az MDF vezetésének, különös tekintettel az 1956-os forradalom és szabadságharc egyik tragikus tanulságára, amely az volt, hogy a bajban éppen akkor hagyta cserben a „demokratikus” Nyugat hazánkat, amikor a konkrét, tevőleges segítségre a legnagyobb szükség lett volna!

Továbbá még egy tény, csupán emlékeztetőül azoknak, akik hajlamosak megfeledkezni bizonyos dolgokról: a magyar országgyűlés elé 1991-ben beterjesztésre került az MDF-es Zétényi–Takács-féle igazságtételi törvénycsomag, ám éppen azok a politikai erők lehetetlenítették el, akik a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásai során megszületett politikai egyezés aláírását Budapesten 1989. szeptember 18-án megtagadták, később pedig a parlamenti vitában ezt az igazságtételi törvénytervezetet támadták minden lehetséges eszközzel. Ez a két politikai párt éppen az a két párt volt, amelyek 1990-ben a legharsányabban az egész országban azt hirdették, hogy választási győzelmük esetén a kommunisták felelősségre vonása nem marad el: a Fidesz és az SZDSZ.

Göncz Árpád – köztársasági elnökként – nem írta alá az Országgyűlés által megszávozott törvényt, majd pedig az Alkotmánybíróság – Sólyom László elnökletével – úgy döntött, hogy a törvényes elszámoltatás és a történelmi igazságtétel Magyarországon elmarad: a már elfogadott törvényt megsemmisítette. Így és ezért maradhattak büntetlenek a sortűzek parancsnokai úgy a politikai döntéshozatal, mint a konkrét végrehajtás szintjén. Így és ezért kaphattak és kaphatnak még ma is (!) kirívóan magas nyugdíjat a vérbírák és ügyészek, akik a magyar történelemben példa nélkül álló véres megtorlást vitték végig az akkori politikai vezetés akaratának megfelelően.

Ezek az események előzték meg Csurka István elhíresült dolgozatának (Néhány gondolat...) megírását, végül az MDF széthullását, és ezek az események vezettek el oda, hogy sokan a ma élők közül a rendszerváltás elsikkasztásáról beszélnek. A kifejezés pontatlansága ellenére önkritikusan be kell vallani: nem minden alap nélkül. Az 1990-ben hatalomra (?) jutott jobb-, majd az 1994-ben hatalomra jutott baloldali politikai elit – egymástól kétségtelenül eltérő mértékű felelőssége – vitathatatlan. E fejezet végén álljon itt Csurka Istvánnak, a legújabb kori magyarság egyik legnagyobb emberének, legkiválóbb politikai esszéíróknak néhány szava: „*A rendszerváltás háborúját a jó szándékú nemzeti erők, a hatalom nélküli erkölcsi erők a bennfentes információk hiánya és a másik oldalon pedig a megléte miatt veszítették el.*”⁶

III. A szerző behatóan elemzi az MDF Kaposvári Szervezetéből kiváló csoport, az ún. Belvárosi Szervezet kiválásának okát (lásd: Rendszerváltás Somogyban 3. Valóság, 2013/8. 41–42. oldal), ám az elemzés a lényegi okot csak felszínesen vagy egyáltalán nem érinti.⁷ Emiatt – bár ez eredetileg nem állt szándékomban – igyekszem röviden összefoglalni a belső konfliktus hátterét.

Köztudott, hogy az MDF gyűjtőpártként adott helyett a nép-nemzeti, a kereszténydemokrata és a nemzeti liberális nézeteket vallóknak. A szerveződés első időszakában e hármas szemléletcsokor jól megfér egymás mellett, ám az idő előrehaladtával egyre inkább kiütözköztek a szemléletbeli különbségek és nyílt konfliktusok alakultak ki egy-egy konkrét ügy kapcsán.

A szervezetünket elhagyók megnyilvánulásai mögött olyan szemléletbeli, értékrendbeli gondolkodás és felfogás húzódott meg, amelyet én és a maradók elfogadni és tolerálni nem tudtunk. Magam, aki a pártban a nép-nemzeti irányvonal felfogásával és szellemiségével értettem egyet, értelemszerűen semmiféle politikai érték- és eszmeközösséget nem tudtam felvállalni sem az MSZP-vel, sem a Fidesszel, az SZDSZ-ről nem is beszélve. Ez volt a konfliktus alapja, kiegészülve azzal, hogy a távozók között akadt olyan személy, akinek személyes ambíciói sem engedték meg, hogy mondjuk tudomásul vegye a demokrácia gyakorlásával együtt járó kényelmetlenségeket.⁸

Visszatekintve a történetekre, íme két példa az akkori, sokszor áttekinthetetlen politikai viszonyokról:

1) Király Béla országgyűlési képviselőjelöltsége és megválasztása

Király Béla a vele való tárgyalások során egyértelműsítette, hogy csak akkor vállalja el a képviselőjelöltséget az országgyűlési választásokon, ha minden kaposvári ellenzéki párt egységesen sorakozik föl mögötte. Tette ezt úgy, hogy amikor az MDF Kaposvári Szervezetének küldötte korábban Amerikában járván felkérte, hogy vállalja el a jelöltséget az MDF jelöltjeként, erre a felkérésre *akkor* igen-t mondott. Am pár hónappal később megváltozott az álláspontja, és nekem nem maradt más választásom, mint elfogadni a kompromisszumos megoldást. (Azt csak jóval később tudtam meg, hogy miért volt e megállapodásnak hűvös fogadtatása az MDF központjában.) Végül minden fenntartás ellenére, minden rendelkezésre álló eszközzel segítettük és támogattuk a kampányát, és körzetében végül a 2. fordulóban meg is nyerte a választást. Mikor azután Király Béla átvette a képviselői mandátumát – egy laza, úri és sértődött mozdulattal beült az SZDSZ frakciójába arra való hivatkozással, hogy „Antall elutasította a nagykoalíciót!”⁹

A tanulmány egyik lábjegyzete utal arra, hogy Király Béla dollárezrek átadásával támogatta a kaposvári ellenzéki pártokat és egy ilyen alkalommal a későbbi külügyminiszter, Jeszenszky Géza irodájában jelen lettem volna négyezer dollár átadása alkalmával. Nem emlékszem erre az eseményre, azt azonban most már leírhatom, hogy ezek az összegek már akkor is egy bizonyos Soros György nevű spekuláns alapítványától származtak, csak éppen ezt akkor mi nem tudtuk. A színpalak mögötti tárgyalások tartalmát tekintve 1989–1991-ben csak nagyon-nagyon kevesek voltak birtokában a lényeges információknak, hogy ti. Soros György már akkor is „kész volt” beavatkozni a magyar belpolitikába, pártfogoltjain keresztül MDF–Fidesz–SZDSZ nagykoalíciót javasolt, és amennyiben e kérésük meghallgatásra talál, akkor – az ajánlatuk szerint – egy Soros által kidolgozott pénzügyi konstrukció keretei között Magyarország kiszabadulhat az adósságcsapdából. E megbeszéléseknek a Híd-csoport és a nemzetközi Kék Szalag Bizottság biztosította a szakmai keretet, míg nem aztán a két választási forduló között Csurka István bevverte a kirakatot! Együtt kormányozni? című pamfletjét robbantotta a Magyar Fórumban, amiben fellebbentette a fátylat a titkos tárgyalásokról és leleplezte

Sorosék (értsd: Soros György, Király Béla és az SZDSZ legfelsőbb szintű politikai vezetői) valódi szándékát: a választási győzelem birtokában Antall és az MDF megtarthatja ugyan a politikai hatalom ereklyéit, ám gúzsba kötve fog táncolni, mert a pénzügyi-gazdasági hatalom minden lényeges pontját az SZDSZ – és rajta keresztül az MSZMP utódpartja, az MSZP – fogja uralni.

Ez volt a valódi tét.

Ez a politikai rendezési terv volt annak az oka, hogy miért ragaszkodott Király Béla ahhoz, hogy csak az összes ellenzéki párt támogatása esetén vállalja el a jelöltséget, és amikor világossá vált Soros és Király számára a tervük kudarca, Király azonnal beült abba a frakcióba, ahová eredetileg is tartozónak tartotta magát és amit előttünk mindvégig elhallgatott.¹⁰

Közel harminc évvel az események után ebben az összefüggésben még élesebben látszik és igazolódik be Csurka István igazsága abban a mondatban, amelyet a II. fejezet végén már idéztem.

2) A Kaposvári EKA-tárgyalásokról történt kivonulás alapvető oka

Az a párt, amelyik leghangosabban követelte a kommunisták könyörtelen felelősségre vonását, amelyik mindenkit lehazaárulózott, aki az átmenet idején tárgyalni mert az MSZMP-vel, amelyik a tv-kamerák keresztútjében látványosan megtagadta az EKA-tárgyalásokat lezáró politikai nyilatkozat aláírását, az a párt 1994-ben azután kormányra lépett az MSZMP utódpartjával, az MSZP-vel. Azzal az MSZP-vel, amelyet bizonyos Horn Gyula vezetett. Az a Horn, aki pufajkásként részt vett az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésében és a kádári diktatúra megszilárdításában, aki példának okáért szó nélkül türte azt, ami a 80-as években Erdélyben történt...

Ezek az események jól példázzák az akkori (1990) bonyolult viszonyokat, és én akkor azon az állásponton voltam, hogy az epének el kell válnia a májtól – már bocsánat a kifejezésért. Aki eszmeközösséget tud vállalni az SZDSZ-szel és kistestvérével, az akkori Fideszsel, annak biztosan nem az MDF-ben van a helye.

Bennünket, maradókat a történelem igazolt.

IV. Epilógus

Szükséges nyomatékosan hangsúlyozni: azt a bizonyos Budapesten aláírt „koordinációs megállapodást” vagy „paktumot” az MDF Kaposvári Szervezetének elnöksége egyetértően támogatta abban a bizonyos és a szerző által hivatkozott politikai nyilatkozatban, politikai állásfoglalásban. Ezt a tényt mutatja be és értelmezi úgy a tanulmány szerzője, hogy az elhíresült dokumentumot mint paktumot Kaposváron írtuk volna alá. Ez teljes képtelenség, súlyos tévedés és történelemhamisítás.

Köszönet illeti a Valóság folyóirat szerkesztőségét, hogy helyet biztosított a tanulmánynak annak ellenére is, hogy abban több ponton hibás megállapítások szerepelnek a személyemmel és az MDF Kaposvári szerepével kapcsolatban. Elsősorban azok kijavítását szolgálja az írásom. A tanulmány bizonyos részeit kiegészítettem olyan, a háttérben lezajlott eseményekkel, amelyekről sem a helyi, sem az országos sajtóban az érdeklődő információhoz nem, vagy csak nagyon korlátozott módon juthatott.

Meggyőződésem, hogy csak nyílt és egyenes vitával jutunk közelebb a valóság megismeréséhez.

Kaposvár, 2018. február 12.

Gadányi Viktor¹¹
Hódos Győző

JEGYZETEK

- 1 Magyar Kálmán: Rendszerváltás Somogyban 3. Valóság, 2013. (56. évf.) 8. szám, 42. o.
- 2 Lásd Magyar Kálmán: Rendszerváltás Somogyban II. Valóság, 2013. (56. évf.) 2. szám, 70. o.
- 3 Idézet: Rendszerváltás Somogyban 3. című dolgozat Bevezetés című fejezetéből.
- 4 Idézet: Rendszerváltás Somogyban 3. Az MDF-Kaposvár nagy választási „ellenfelének”, a somogyi MSZP-nek a megalakulásáról c. fejezet.
- 5 1989. december 22–25.: részt vettem a segélyek összegyűjtésében és egyik vezetője voltam annak a konvojnak, amelyik Erdélybe, illetve a Partiumba (Marosvásárhely, Temesvár) szállított gyógyszert és élelmiszert (csak Kaposvárról 2×5 tonna). Köszönet mindazoknak, akik azokban a napokban politikai nézeteiktől függetlenül gondoskodtak arról, hogy a teherautók mindkét alkalommal maximális terheléssel indulhassanak újukra. Nemzeti összefogás volt!
- 6 Csurka István: Quo vadis, magyarság? Elhangzott 2009. október 4-én.
- 7 Magyar Kálmán: Rendszerváltás Somogyban 3. Valóság, 2013. (56. évf.) 8. szám, 41–42. o.
- 8 1990. június 4. Az MDF Szervezeti és Működési Szabályzatának módosítására tett indítványom elfogadtatása az MDF III. Országos Gyűlésén. (Az indítvány lényege: 1 közigazgatási egységen belül 1 hivatalosan bejegyzett szervezet működhet.)
- 9 Lásd Király Béla, FKgP, MDF nyilatkozatok: Somogyi Hírlap, 1990. november 1-i száma (I. évf. 161. szám).
- 10 Nové Béla: Tény/Soros – 1990. Balassi Kiadó, 1999 – beszámoló a Soros Alapítvány működéséről.
- 11 A félreértések elkerülése érdekében az aláírással kapcsolatban szükségesnek látom rögzíteni: 2004 végén, 2005 elején jutott tudomásomra, hogy a magyar hatóságok nemzetközi elfogatóparancsot adtak ki ellenem. (Akkoriban az USA-ban éltem.) Rövid úton tudomást szereztem arról, hogy mi áll az intézkedés hátterében, és úgy döntöttem, hogy állok a koholt vádak elébe: hazautazom és tiszta vizet öntök a pohárba, ám előzőleg családi nevünk, becsületünk védelme miatt a nevemet a BM engedélyével Gadányi Viktorra változtattam. (Édesapám, aki Gadányban született, a II. magyar hadsereg katonájaként a Donkanyartól visszavonulóban Budán 1945. február 12-én, a kitörés során esett fogságba és 1948. július 13-án érkezett haza a 7126/3. számú fogolytáborból. Neki és az emlékének tartoztam ennyivel.) Hazautazásomról a magyar és amerikai hatóságokat előzetesen tájékoztattam, és megérkezésemkor, a Ferihegyi repülőtéren 2005 őszén bűnügyi őrizetbe vettek. Hat hónappal később a Somogy Megyei Főügyészség jogerős határozatban megszüntette az ellenem indított büntetőeljárást. A személyi szabadságom jogalap nélküli korlátozása miatt a Somogy Megyei Bíróság arra kötelezte a Magyar Államot, hogy részemre több mint 800.000.-Ft kártérítést fizessen.

Az évekkel korábbi cikksorozatra reagáló írás megjelentetésével a somogyi rendszerváltás témakörének bemutatását szerkesztőségünk lezártnak tekinti; ezúton köszönjük döntésünk szerzői, valamint olvasói megértését.

Banki ismeretek – mindenkinek

Mindennapjaink szerves részét képezi a hitelintézetekkel való kapcsolat, illetve az általuk nyújtott szolgáltatások igénybevétele, de azok belső felépítéséről kevés ismerettel rendelkezünk. A *kereskedelmi banki ismeretek* c. könyv célja, hogy az olvasót megismertesse a kereskedelmi bankok belső működésével, azok üzleti modelljével, és annak teljes szervezetére vonatkozóan információt adjon. Mindezt átlátható és gyakorlati megközelítésben teszi, olyan banki területeket kiemelve, melyekkel a szakirodalom ez idáig, ilyen formában és struktúrában nem foglalkozott. Az alkotás a magyarországi banki gyakorlatban alkalmazott ügyletek teljes körét lefedi. Az olvasó betekintést nyerhet a banki szervezet felépítésébe, az egymásra épülő folyamatok, feladatok, munka- és felelősségi körök, valamint a banki termékek kusza szövevényébe, mindeközben választ kapva azok lényegére, fontosságára és mikéntjére.

Kiindulópontként a szerző elhelyezi a gyakoriságában, méretében és funkciójában legismertebb bankokat, a kereskedelmi bankokat a pénzügyi intézmények rendszerébe, mind azok funkcionalitása, mind fogalmi szinten egyaránt. Magyarországon a 90-es évek elején zajlik a kétszintű bankrendszer kialakulása, az így megalakult intézmények konszolidációja, majd privatizációja. Ekkor a figyelem elsősorban még a nagyvállalatok irányába fordult. Ez a tipikus stratégia jó 50 év múlva mutat csak változást, amikor a high-end retail, a mass retail, valamint a még egyetlen, meg nem hódított kkv-szektor kerül az érdeklődés középpontjába. A piac 2007-re telítődik, melyet merevségéből a másodlagos pénzpiaci válság mozdít ki.

Az alkotó a banki üzleti modell felépítését a költségstruktúrából indítja, melyet a működési, hitelezési és refinanszírozási költségek szintjén elemez. Ezt követően a banki termékek világán kalauzolja végig az olvasót, kezdve a pénzforgalmi szolgáltatásokkal, a hitel-, befektetési termékeken keresztül egészen a treasury és egyéb banki szolgáltatásokig. Ismertetésre kerülnek a sztenderd hiteltermékek – a vállalati és lakossági szektor részére kínált konstrukciók közti különbségek kidomborításával. A nem sztenderd hitelek közül a nagy tőkeáttételű akvizíciós, rekaptalizációs, a projekt hiteleket – melyek nagyobb piaci kockázatot és tőkekövetelményt követelnek meg –, illetve pont a kockázatok porlasztása céljából alkalmazott szindikált/klub hitelkonstrukciókat ismerteti. Megosztott finanszírozás esetén elterjedt a biztosítéki poolok kialakítása. A vállalati szektor esetében a faktoring és a forrefitrozás mint halasztott fizetésű követelésértékesítés van jelen, mely során a hitelező elsősorban magát a követelést vizsgálja és minősíti. A banki kockázatok lefedésében különösen nagy jelentőségük van a fedezeteknek, ezért a bankok az értékálló, könnyen értékelhető, érvényesíthető, likvid és könnyen őrizhető fedezeteket részesítik előnyben. Az új Ptk. szabályozás a fiduciárius biztosítékokat ugyan érvénytelennek tekinti, de a folyamatban lévő jogviszonyból származó biztosítékok még érvényesíthetők. A fedezetként elfogadott biztosítékok körére és azok elfogadhatóságára nézve igen nagy a magyar piacon a differencia, az alkotó azonban mégis vállalkozik arra, hogy a legjellemzőbb biztosíték típusokra meghatározzon egy átlagos figyelembevételi százalékot. A hitelintézet a hitelezési időszak alatt a pénzügyi, megerősítő és negatív kovenánsok birtokában ex-post és ex-ante befolyásolhatják a vállalatok tevékenységét, azok hitelképes működése érdekében. Az esetleges veszteségek elkerülése érdekében a kereskedelmi bankok a biztosítékok bekerésén túl folyamatos monitoring tevékenységet végeznek.

A lakossági hitelezésnél fontos az információs aszimmetriából adódó banki előnyökkel való visszaélés tilalma. A válságot követő idők óta kötelező elvárás a hitelintézetekkel szemben a termékek árának összehasonlíthatósága, ezért a belső banki modelleken alapuló árazási módszerek háttérbe szorultak. Az árak változathatósága jóval szabályozottabb keretek közt mozog. A pricing grid ad lehetőséget arra, hogy a hitelek kamatmarzsa kövesse a hitel esetleges kockázatában történő tényleges változásokat és ezzel tükrözze mindkét fél elvárását. Az alkotó nagy hangsúlyt helyez az egyes szolgáltatások alkalmazási gyakorlatára, életszerű példák segítségével vezeti le az egyes törlesztési (egyenletes tőke, egyösszegű, annuitásos, bullet, ballon) konstrukciókat. A megértést belső banki adatok, terméklapok, szerződésminták segítik.

A bankoknak a kamatkockázati szempontokat figyelembe véve szem előtt kell tartani az aktív és passzív üzletág kamatkockázatát, kamatperiódusát és a jövedelmezőséget – tulajdonosi érdeket – egyaránt. Napjainkban egyre nagyobb a kereslet a (kétdevizás) strukturált betétek iránt, ahol egy adott betéti termék ára egy másik termék alakulásától függ.

A hitelintézetek egyre nagyobb szerepet töltenek be a befektetési piacon is – 1999 óta nyújthatják ezt a szolgáltatást, a hagyományos banktevékenységek mellett. A szolgáltatók ügynöki, bizományosi, kereskedelmi, portfóliókezelési és jegyzési tevékenységet folytathatnak a saját és nem saját számlás papírok értékesítése mellett. Az üzletág túlsúlya termékkannibalizációhoz vezethet a kereskedelmi banki betéti termékek rovására. A speciális, egyedi ügyletek, illetve a bank saját befektetéseinek megkötése (értékpapír-, határidős, opciós, csereügyletek (szwap), a konverziós és spot ügyletek) a treasury területen keresztül történik. A treasury, és a bank egészének eredményes működéséhez elengedhetetlen ezen termékek árazása. A kombinált termékek esetében ez nehéz feladat, azok egységisége és a transzparencia hiánya miatt. A befektetési szolgáltatások nyújtása az azt nyújtó intézménytől különösen körültekintő eljárást követel meg, a magyar lakosság pénzügyi kultúrája alacsony mivolta és a mélyebb szakmai ismeretek hiánya miatt. A 2009-ben hatályba lépő fair banki törvény kikényszeríti a megfelelő minőségű tájékoztatást, a transzparenciát és annak vizsgálatát, hogy az igénybe venni kívánt konstrukció az ügyfél igényeit kielégíti-e.

A banki termékek köre aktív változást mutat, mind a hitelek (fogyasztóbarát hitel és betéti termékek), a számlacsomagok (alapszámla, rászoruló számlacsomagja) és a készpénzt helyettesítő szolgáltatások tekintetében is. A fizetési számlákhoz kapcsolódó kártyás tranzakciók is egyre jobban a fogyasztók kényelmét szolgálják a kártyához tartozó egyre bővülő szolgáltatásokkal (pay pass, betétlekötés, készpénz befizetés), akárcsak az átutalások elszámolásának IT biztonságát (hibridkártyák), vagy azok elszámolásának gyorsaságát illetően. A vállalatok likviditáskezelésének egy előnyös módja a cash concentration, illetve a national cash pooling, mely segítségével csoport szinten nyílik lehetőség a fizetési számlák kamateredményének optimalizálására, hazai és nemzetközi szinten egyaránt.

Az alkotás rendhagyó módon elsőként a legelterjedtebb kereskedelmi banki termékeket és azok jellemző konstrukcióit gyűjti össze, majd ez után vezeti be az olvasót a banki felelőskörök és szervezeti felépítés kuszá, ugyanakkor mégis szabályozott hálózatába. A banki szervezetek folyamatosan változnak a gazdasági és a szabályozói környezet hatására, igazodnak a tulajdonosi elvárásokhoz, tradíciókhoz. Magyarországon nagy a külföldi tulajdonossal rendelkező bankok aránya, mely a szervezeti struktúrára is hatással van. A prudens és mindkét fél számára elfogadható működés betartása ilyen esetben extra nehézségekbe ütközhet. Alapvetően a front és back office területek különülnek el, de bizonyos nézetek a két terület peremén lévő osztályokat a middle office

csoportba sorolják. Ők alkotják a két terület közti hidat (pl. jelentésszolgálat, treasury back office). Az ellenőrző területek ugyan háttérterületnek minősülnek, de azok minden területtől elkülönülten a tulajdonosok alá tagozódnak be (belső ellenőrzés, megfelelési compliance), mely szerep az utóbbi időkben egyre nagyobb. Gondoljunk a pénz és terrorizmusfinanszírozás kiszűrésére és megakadályozására, főleg a jelen kor globális etnikai problémái esetében. 2015 óta a magyar pénzpiacon egyre jellemzőbb és erőteljesebb a szabályozói felügyeleti jelenlét. Ennek keretében a bank belső ellenőrzési területeivel szemben is egyre nagyobb az elvárás, a bank szabályos törvényi keretek közt való működésének biztosítása érdekében. Az MNB által bevezetett 2017-es érvényű adatminőségi nulltoleranciára való törekvés elve ezt még tovább erősíti. A front típusú szervezeti egységek igen nagy diverzifikációt mutathatnak az ügyfélkör összetétele alapján. Az üzletágot támogató egységek (termék-, üzlet- és folyamatfejlesztés) szintén a fronthoz tartoznak. A Treasury értékesítés a sales területtel kapcsolódik a front feladatokhoz, míg a trading saját számlás, spekulációs célú kereskedést folytat, mindezt szigorú belső szabályzat és limitrendszer mellett. Ezen a fajta szabadpiaci tevékenység azonban a váltság óta egyre inkább visszaszorul. Az USA-ban érvényben lévő Volcker-szabály miatt ez ott már erőteljesebben érződik és hamarosan az EU-ban is érvénybe fog lépni ez a fajta korlátozás. Egy bank saját számlás értékpapír állományát nem csak a kereslet, hanem az állami szabályozás is befolyásolja. Gondoljunk csak az állam által meghirdetett Növekedési Hitel Program és a Megfelelési Mutató előírásainak teljesítéséhez szükséges banki állampapír vagy jelzáloglevél-állomány növelésére.

A szervezet egészét átható hitelezési és betéti folyamatok minden kereskedelmi bank esetében kulcsfolyamatok. Ezen lineárisnak nem mondhat folyamatok esetében az első és másodfokú hibák minimalizálása a cél. Mindezen törekvést belső konfliktusok és érdekellentétek nehezítik. Az ügyletminősítés során elengedhetetlen, hogy az üzleti szintről kitekintsünk portfólió szintre is, hisz a homogén portfólió önmagában rejt kockázatot. A monitoring rendszerek sikeressége nagyban függ a múltbeli adatbázis nagyságától, ezért a bankok szigorúan őrzik ez irányú ismereteiket, tapasztalataikat, hiszen ez is versenyelőnyt jelent (hatékonyabb, gyorsabb, jövedelmezőbb, kevésbé kockázatos elbírálás) a piacon az egyre kiélezettebb és a szabályozás által egyre inkább korlátozott, egységesített versenykörnyezetben. A betételhelyezések szoros összhangban vannak a bank likviditásával, ezért elengedhetetlen a megfelelő forrásszerkezet kialakítása, mely az ALMM bizottság felelőssége. Ez a stabilitás legfőbb mutatója, melyet makrogazdasági, piaci és a lakossági megtakarítási hajlandóságon túl a kamatkörnyezet és a bankközi forrásverseny is befolyásol. Ezen ismeretek birtokában a mi?, mit?, hol?, hogyan? kérdések egymásutánjára kap választ az olvasó.

A kereskedelmi banki tevékenységről alkotandó minél teljesebb kép elérése érdekében a szerző kitér a bankok mindennapi létét meghatározó felügyeleti szabályozó rendszerre is. A baseli előírások betartása és betartatása már nemcsak egyoldalúan a hitelezési kockázatra, hanem mindennemű banki kockázatra, (működési, piaci, deviza) is kitér, melyeket az egész bank életét átölelő, igen komplex, az egyik leginkább fontos banki terület a független kockázatkezelési kontrolling kezel a potenciális veszteségek mérése és előrejelzése érdekében. Feltárják az összes releváns kockázatot, melyekhez megfelelő kockázatomérési módszereket, modelleket is ki kell alakítaniuk. A kockázatok kezelése ugyan központosul a banki szervezetben, de azok csak úgy működhetnek megfelelő indikátorként, ha üzletági szint mélységig kiterjednek. Mindez megfelelő IT rendszerek – IT szervezet – nélkül nem működhetne, hiszen a biztonságos és zavartalan működést az IT infrastruktúra és szoftverek fejlesztése biztosítja. Ezen banki információs rendszer

adja az alapját a kontrolling és jelentésszolgálati területek működésének, melyek a vezetőséget támogató stratégiai döntések alátámasztásában felbecsülhetetlenek és nélkülözhetetlenek. A banki jogi feladatok a szabályozás kiterjedésével és erősödésével egyre fokozódnak, mind szélesebb spektrumot felölelve (általános gazdasági, polgári jogi és fogyasztóvédelmi kérdések). A baseli elvárások értelmében a kockázatok teljes körű számbavételén túl a válságok előre nem várt veszteségeire is fel kell készülni. Ezt a szavatoló tőke megerősítésével, a 8%-os szolvencia mértéken túli többlettőke (anticiklus és reputációs tőkepuffer) tartalékolásával kényszeríti ki. A szabályozás csak akkor töltheti be megfelelő funkcióját, ha az javadalmazási, vállalatirányítási elemekre is kiterjed, melyet a transzparens működés megkövetelésével nyomatékosít a szabályozó.

A könyv kiváló lehetőséget biztosít arra, hogy megismerkedjünk mindennapi pénzügyi tevékenységeink hátterével, pontos folyamataival. Tiszta logikával halad végig a pénzügyi intézményekkel létesített kapcsolat kezdetétől a standard lakossági termékeken keresztül a magasabb pénzügyi ismereteket megkövetelő befektetési formákig. Érdeklődők széles spektrumának nyújt új információt. Nemcsak a középiskolások pénzügyi ismereteinek elmélyítésében tölt be hasznos funkciót, de ezen túlmenően az iskola-rendszeren kívüli érdeklődők számára is szolgálnak érdekes és jövedelmező ismeretekkel, melyek gyakorlati alkalmazása megkönnyítik napi pénzügyi feladataink ellátását, az egyes folyamatok megértését. Ezen túlmenően a hitelintézetek által priorizált belső oktatások alap ismeretanyaga lehet, mely kiegészítésre kerülhet az intézményspecifikus részekkel. De a szektorba dolgozni akaró új pályázó számára is tartalmaz olvasmányt nyújt. Az alkotás hiánypótló funkciót is betölt, a banki belső folyamatok elemzése, a naprakész termékek, szolgáltatások és folyamatok ismeretében. A könyvet külön ajánlom azon érdeklődőknek, akik már megismerkedtek a „Lakossági bankügyletek” c. művel (Sági Judit – dr. Sóvágó Lajos: Lakossági bankügyletek. 2002, Aula Kiadó), hiszen ez az új alkotás tökéletesen kiegészíti azt, az új – gyorsan változó pénzügyi világunk elemeivel.

(Walter György: Kereskedelmi banki ismeretek. Budapest, 2016, Alinea Kiadó, 251 p.)

Antall József életútja levelezése tükrében

A Veritas Történetkutató Intézet kutatási feladatkörének egyik fontos témája Antall József életútjának, majd kormányának, az Antall-kormány egyes működési területeinek – például külpolitikájának – feltárása, eddig nem publikált források megjelentetése. Most látott nyomdai napvilágot – Tóth Eszter Zsófia szerkesztésében – a *Ceruzavonások Antall József arcélehez* című kötet, amely az egykori miniszterelnök több évtizedet felölelő levelezéséből merít, a pályakezdés éveitől egészen kormányfővé választásának első hónapjáig. Erről a szerző, Tóth Eszter a könyv bevezetőjében így ír: „Az ebben a kötetben közölt levelek, dokumentumok és interjúk alapján megrajzolható a pályakezdő bölcsész fiatalember életútjának íve. Rekonstruálható, hogyan fejlődött személyisége, és hogyan lehetett 1990-ben az ország demokratikusan megválasztott miniszterelnöke. Olvasás közben felidézhetjük a tanári, kutatói pálya felívelését nehezített körülmények között, majd a választási győzelem euforikus hangulatát, a kötet végén felvillantjuk azt az irgalmatlanul kemény küzdelmet, amely a demokratikus intézményrendszerek kiépítésével járt.” Valójában az idézett szöveg röviden összefoglalja mindazt, amit a könyv tartalmaz, és amit a 178 oldal terjedelmű szövegtől várhatunk. A bő lábjegyzetekkel ellátott levelek végül egy egységes kötetű álltak össze. A történelmi kutatás gyakran kétségbe vonta a jeles emberek leveleinek értékét, fontosságát, különösebb értéket nem tulajdonított nekik, legfeljebb egy-egy esemény a levélírótól való „magyarázatát” látta benne. Pedig a levelezés, a naplók és feljegyzések különös értéke, hogy sok olyan adatot, eseménysort tartalmaz, ami a hivatalos dokumentumokban nem szerepel, szándékkal vagy a nélkül nem kerülhetett bele. Ezek az eseményekhez szorosan kapcsolódó korrajzok, számos motívum őrzője, amelyek tudatában másképpen láthatjuk az adott történetet. A levelek jellemfejlődést is tartalmaznak, de mindezekhez feltétlenül szükséges nemcsak a témakörök meghatározása, az időrend betartása, de az egyes témakörök-höz kapcsolódó összefoglaló, vagy egy-egy interjú bevezetése, s ugyancsak lényeges az egyes témakörben szereplő személyek pontos meghatározása. A „rend” megteremtése és a felállított rendszer pontos nyomon követése végül izgalmas és egységes történetet fonja a leközölt levelek tartalmát.

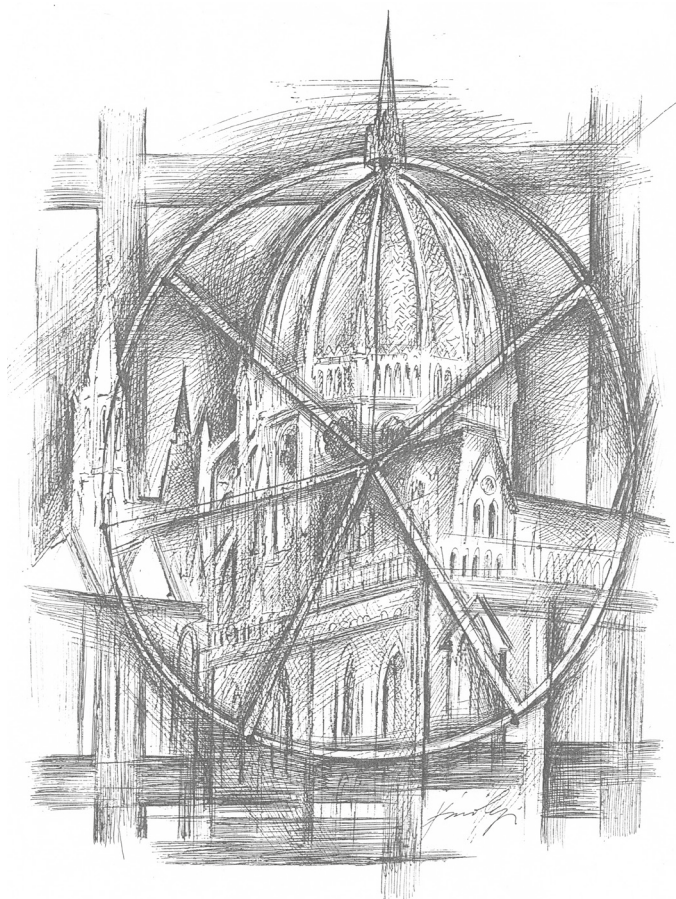
Tóth Esztertől függetlenül mások is megkísérelték levelek segítségével egy „Antall-kép” megrajzolását, ami végtére is két emberre – a szerző és Antall József – vonatkozó történet. Ez is értékes, mert színesebbé teszi az Antall Józsefről alkotott képet. Antall egyik korai előadásában kifejtette véleményét a visszaemlékezések leggyakoribb hibájára: a visszaemlékező személy belegabalyodik az események sorába, végül úgy tűnik az emlékezés, mintha „én és a nagy ember” története lenne. Az ilyen típusú kötetek megszerkesztéséhez is nagy alázat kell, hogy az arányok megmaradjanak, csak így lehet teljes értékű munkát az olvasó kezébe tenni.

Antall József olyan értelmiségi családból származott, amely nem volt „kedvence” az 1950-es évek politikai rendszerének, ráadásul édesapja, id. Antall József 1945 után a formálódó polgári demokráciában miniszter, kiszagdapárti politikus volt. Az ilyen pályát kereső fiatalember csak zárt hivatali ajtókkal találkozhatott, végül középiskolai gimnáziumi tanár lett, ahol valóban nevelni akart, nem az egyszerű „óraadó” tanár kényelmes szerepébe süppedni. Diákjai rajongtak érte, értékelték bátor szellemét, valóban „tűzbe mentek volna érte”, amint ő is tanítványaiért. 1956 „vízválasztó” lett a magyar

történelemben és az emberi kapcsolatokban is. Ebben a tükörben kell olvasni Antall József levelezését a hatóságokkal és tanítványaival, ez hatja át az emlékező interjúkat. Antall József valóban bátor ember volt, de nem „barikádharcos” alkat, ahogy baráti beszélgetéseken említette. Nem kedvelte az enerváltakat, a hallgatásba süppedőket, mindig megtalálta a módját, hogy nézeteit megmondja, bármilyen vitában kifejtse. Kitűnő történész volt, foglalkozott a neoabszolutizmus, a kiegyezés korával, főleg a polgári magyar állam kialakítása foglalkoztatta. Ezért is mélyült el az előbbi korszak egészségügyi politikájának elemzésében, nem csak a politikai kényszer vitte az orvostörténelem és annak múzeumügyének műveléséhez és kialakításához. (Erről külön kötet is készült, amit nem felesleges itt említeni.)

Több levél is foglalkozik az „apai múlt” ápolásával, az emigrációba kényszerült polgári politikusokkal és a rendszerváltoztatás után politikai szerephez jutott volt piarista diákokkal, barátokkal történő kapcsolattartással. A levelek – sok más kéziratos írásművel együtt – megmaradtak, Antall József szellemi örökségét képezik, nem tartalmazzak „titkokat”, e szöveggyűjtemény csak tükrö egy „magyar értelmiség” 20. századi életének.

(Tóth Eszter Zsófia: Ceruzavonások Antall József arcéleéhez. Levelek és interjúk. /Veritas füzetek 9. kötete./ Budapest, 2018, Magyar Napló Kiadó, 180 p.)



Zanny Minton Beddoes

Járványok, fegyverek, fosztogatás
(Dél-Szudán összeomlása közepette
Amerika a rezsim további támogatását
fontolgatja)

Amerikában már megelégtették az erőszakos és tisztességtelen szudáni kormány mellébeszéléseit

Nem olyan türheterlen az élet Dél-Szudánban, mint ahogy azt az emberek hiszik – bizonygatja Ezekiel Lol Gatkuoth köolajipari miniszter. Még ha az ENSZ azt állítja is, hogy a lakosság egyharmada elmenekült otthonaikból, ez túlzás – jelenti ki a feltűnően elegáns öltönyt viselő volt diplomata.

Akkor szerinte mégis mitől vannak tele a menekülttáborok? Néhányan a szolgáltatások, mint például az ingyen étel miatt mennek oda – magyarázza. Másokat a hamis hírek ijesztenek meg, amelyeket a felkelők terjesztenek. „Így beszélnek: »Jönnek a dinkák [Dél-Szudán legnagyobb népcsoportja], hogy megöljenek benneteket. Menetek kell!«” Dzsubában, a fővárosban levő pazar irodájában ülve Gatkuoth úr azon gúnyolódik, hogy felkelő korában, amikor Dél-Szudán hosszú háborúját vívta Szudán ellen az elszakadásért, bajtársai hasonló propagandát terjesztettek: azt mondták az embereknek, hogy jönnek az arabok, akik majd felgyújtják a falvaikat és megerősokolják a gyerekeiket. „Nagyon hatásos volt” – emlékszik vissza.

Az egyik legnagyobb dél-szudáni város, Wau közelében a lakhelyüket elhagyni kényeszerűlt emberek számára felállított táborokban kissé másképp látják az eseményeket, mint Gatkuoth. Ők nem a közösségi médián keringő, mészárlásokról szóló híresztelésekről számolnak be, hanem valóságos mészárlásokról,

amelyek a szemük előtt történt. Az elkövetők kék ruhát viselő dinka martalócok és egyenruhás dinka katonák voltak – mesélik. „Ott voltam, amikor a fiamat lelőtték. Összerogyott, és én vele együtt estem el. Túléltem, talán mert a gyilkosok azt gondolták, hogy mindketten meghaltunk” – mondja el az egyik menekült, Pascalina. „Fogták a nővéremet, és megerősokolták” – tudjuk meg Anyortól, aki a bozótosban rejtőzött el kilenc gyermekével, amikor a támadók leöldösték a férfiakat a falujában, minden mozdíthatót (kecskét, csirkét, cirkot) elvittek, és megerősokolták a fiatal nőket.

Veszekedés a koncon

Dél-Szudán, a világ legfiatalabb országa egy olyan kirakós játékhoz hasonlít, amely darabjaira hullott, majd fellocsolták olajjal és felgyújtották. Nem lesz könnyű ismét összerakni. 2011-ben vált külön Szudántól fél évszázadon át nem szűnő zendülések, és egy 2005-ös békeszerződés után. Egy népszavazáson a – többnyire fekete és nem muzulmán – dél-szudániak 99 százaléka az arab és muzulmán északtól való különválásra voksolt. Sajnos, a függetlenség kikiáltása után szinte azonnal megkezdődtek a különböző etnikai csoportok közti összetűzések. Hatalmas polgárháború robbant ki 2013-ban, miután Salva Kiir, az ország dinka etnikumához tartozó elnöke menesztette a nuer származású Riek Machar alelnököt. A fegyverszünet 2016-ban kevesebb mint négy hónapig tartott. Fegyveres összecsapások vetettek véget neki Dzsubában; Machar elnök Dél-Afrikába menekült, ahol háziőrizetben tartják. Jelenleg mindenütt zűrzavar uralkodik. A többi törzs (melyek száma körülbelül hatvanra tehető) azzal vádolja Kiir elnököt, hogy kormányzati állásokat és pénzeket játszik a dinkák kezére, és hogy a dinka törzs erőfölényének biztosítására használja a nemzeti hadsereget. A lakosság nem dinka

része félelmében fegyveres csoportokat hozott létre, hogy otthonait, földjét és jószágait védje – és hogy néha fosztogasson a szomszédos falvakban. A kormány kiirtásra ítélt lázadókként tekint ezekre a csoportokra, és hallgatólagosan támogatja azokon a területeken az etnikai alapú tisztogatást, ahol szerinte támogatják őket. A polgári lakosságot egyik oldal sem kíméli. Wau városában a dinkák bátran sétálnak az utcán (kivéve éjszaka, amikor a rablók szedik áldozataikat). Eközben nem messze innen nem dinka származásúak tízezrei ENSZ-békefenntartók őrizte sátorvárosokban húzódnak meg. Elmondásuk szerint túlzottan félnek attól, hogy visszatérjenek otthonaikba. Sokan számolnak be arról, hogy megerősítették őket, amikor tűzifáért merészkednek ki az erdőbe. „Mindenkire halál vár, aki nem dinka. Ha valaki nem úgy beszél, mint ők, ha nem viseljük a megfelelő [rituális] sebhelyeket, akkor szó nélkül golyót kapunk a fejünkbe – meséli Abdullah, aki gazdálkodó. – Meg akarnak szabadulni a többi népcsoporttól, és mindent uralmuk alá akarnak hajtani. Megölnék bennünket és elveszik a földünket, hogy azon legeltessék a saját állataikat.”

Dél-Szudán háború előtti 12 milliós népességéből az ENSZ becslései szerint kétféle vált saját országán belül földönfutóvá, és még kétféle menekült külföldre. Annyira elmérgesedett a helyzet, hogy némelyek a háború sújtotta Közép-afrikai Köztársasággal vagy Szudán hírhedt Darfur övezetébe menekülnek. Bár Dél-Szudán termékeny, népének több mint fele éhezik. 2017-ben is csak élelmiszersegéllyel lehetett elhárítani egy éhínséget. Gyorsan terjed a hasmenés, kolera és malária, együtt a kala-azar ('fekete láz') nevű, halálos parazita okozta betegséggel, amelyet a homoki légy terjeszt. A gazdaság helyzete kétségbejítő. Az állam szorosan függ a kőolajtól, amely az export 95 százalékát jelenti. 2011 óta nemcsak több mint felével csökkent az olaj ára, hanem a harcok is lehetetlenné teszik a kitermelést. Az IMF szerint a reáljövedelmek felére estek vissza 2013 óta. Az éves infláció 300 százalék felett van. A kormánynak nincs pénze. A katonák,

akiknek zsoldja elmaradt, büntetlenül fosztogatják a polgári lakosságot. A költségvetés nagy része idegen zsebekbe vándorol. Hihetetlen módon a kormány nettó olajbevételeinek fele üzemanyag-támogatásra megy el – a kormány ragaszkodik hozzá, hogy az üzemanyagot sokkal alacsonyabb áron értékesítsék, mint amennyibe kerül. Ennek következtében bezárnak a benzinkutak. Közvetlen szomszédságukban virágzik a fekete piac: az üzerek vizespalackokban árulják a benzint a hivatalos ár több mint tízszereséért. A pénzügyminiszter szerint meg kellene szüntetni az üzemanyag-támogatást, de beleütközik azok ellenállásába, akiknek ettől dagad a pénztárcája. A kormány a szavak szintjén üdvözli a külföldi segélyszervezeteket, amelyeknek Dél-Szudán közszolgáltatásainak nagy része köszönhető. A valóságban azonban gyakran akadályokat gördít működésük elé. A segélyszervezetek dolgozóit rendszeresen akadályozzák abban, hogy élelmiszer- és gyógyszer-szállítmányaikat eljuttassák a felkelők ellenőrzése alá tartozó területekre. Tucatjaik váltak gyilkosság áldozatává. Sok út járhatatlan – fegyveresek járőröznek, segélyszállítmányokat zsákmányolnak és megölik a gépkocsivezetőket. A hivatalnokok állandóan új díjakat és engedélyeket követelnek. (Jelen cikk tudósítója sem szállhatott fel egy belföldi repülőgépre egy hiányzó papír miatt, amely iránt – miután végre a birtokába jutott – már egyik tisztviselő sem mutatott érdeklődést.)

A Kiir-kabinetet a nemzetközi közösség jóakarátának hulláma segítette hatalomra. Mind a Bush-, mind pedig az Obama-kormányban több személyes jóbarátja ült a bátor lázadóknak, akik felszabadították Dél-Szudán Szudán fővárosának, Kartúmnak iszlám zsarnoksága alól. Donald Trump Fehér Háza azonban nem ápolja ezeket a szoros kapcsolatokat, és gyorsan fogy Amerika türelme Salva Kiirrel szemben is. Az USA Pénzügyminisztériuma három dél-szudáni tisztviselő ellen indított eljárást feltételezett vesztegetés ügyében, amelyet számos további követhet. 2017 őszén Dél-Szudánban járt Mark Green, az Egyesült Államok

Nemzetközi Fejlesztési Hivatalának (USAID) vezetője. Salve Kiir állítólag azt mondta neki, hogy rendszer szinten nincs bizonytalanság az országban, és hogy minden erőszakos cselekmény az ellenzék számlájára írható, továbbá, hogy a segítségnyújtó szervezetek zavartalanul tudták végezni munkájukat. Mark Green megdöbbenéssel hallgatta ezt a szemén szedett hazugságáradatot. Ígéretet tett a Dél-Szudánt illető amerikai politika „teljes felülvizsgálására”. Nikki Haley amerikai ENSZ-nagykövet év végi látogatása sem kedvezett a béketárgyalások újraélesztésének. Trump elnök dönthet úgy, hogy nem támogatja tovább Dél-Szudánt. Ez nagy veszélyeket rejt magában. „Ha kivonulunk onnan, az emberekre az éhhalál vár” – összegzi szomorúan az egyik amerikai tisztviselő a reménytelen helyzetet.

(The Economist)

Heinz Theisen

Az univerzalizmustól elvakult Nyugat nem ismeri fel a kulturalizmus veszélyeit

Az a felvilágosodás jegyében fogant nyugati elképzelés, amely az egyenjogúságot és szabadságot, a demokráciát és a jogállamiságot kívánja mind szélesebb körben megvalósítani, – különösen a Közel-Keleten – elérte önnön korlátait. Európa jobban tenné, ha inkább saját szekularizmusa határainak felismerésével foglalkozna.

A Közel-Kelet heves kulturális harcok színhelye, nemcsak a muzulmánok, zsidók és keresztények között, hanem a szunniták, siiták, alaviták, illetve a törökök és a kurdok között is. Minden esetben közös identitástudatokról van szó, amelyek mindenekelőtt vallási vagy etnikai alapokból táplálkoznak, érvényesítésük és terjesztésük érdekében pedig politikai hatalommal fonódnak össze.

A Nyugatnak nem igazán sikerült ezt a kulturalizmust megértenie, mivel félretolta a fenti kategóriákat a globalizmus és az uni-

verzalizmus gondolkodási sémáinak kedvéért, melyekben döntő szerepet játszottak gazdasági érdekek, illetve struktúráinak és értékeinek kibővítése. Többé már alig érzékeli önmagát kultúrkörként. Félreértések végtelen sorozata származott azokból az összeütközésekből, amelyek a közel-keleti kulturalizmus és a Nyugat felé irányuló politikai univerzalizmusa, illetve befelé dolgozó kultúrrelativizmusa közt zajlottak.

Kulturális változók

Kétségtelen, hogy az emberek többfajta identitással rendelkeznek. De amint egyik közülük – ez a Közel-Keleten többnyire a vallás – összefonódik az államhatalommal vagy egy mozgalommal, a „lány” kulturális változókból – úgymint a származástudatból vagy a vallási értékrendből – valódi harci eszközök lesznek. A vallásokat magukat is terheli felelősség a velük való visszaélésekért annyiban, hogy gyakran ellenvetés nélkül megengedik ezeket a visszaéléseket.

A vallásnak, a politikának és a gazdaságnak ez a fajta összekeveredése megoldhatatlanná teszi a közel-keleti konfliktust. Amikor a vallások kizárólagosságra törekvése együtt jár egy szentnek tekintett földdarab vagy vallási uralom iránti igénnyel, majdhogynem lehetetlenné válnak a területi megállapodások vagy a hatalommegosztás. A megcáfolhatatlan igazságok nehezen férnek meg a viszonylagosságon alapuló kompromisszumokkal.

A kulturalizmustól a civil társadalom irányába történő elengedhetetlen paradigma-váltásnak mindenképpen vallás és politika következetes szétválásával kell kezdődnie – ahogy ez Európában a harmincéves háború után is történt. Amíg ez meg nem valósul, a Nyugatnak helyt kell állnia a gigászi kulturális összeecsapásban, amely már régóta átterjedt a Közel-Keletről Európára, Afrikára és Ázsiára: ez a harc az iszlám jog – a saríja – és a világi berendezkedés között dúl; az előbbiben egyet jelent a vallás és politika, az utóbbiban a sokszínűség és a különbözőség a kívánatos. Egy azonban biztos: a

liberális értékek világában, de egy bizonyos mértékben azonban annak tekintélyelvű formájában is ugyanaz az eset forog fenn.

A „Civilizációk összezapása”, amelyet Samuel Huntington nagy általánosságban az iszlám és a Nyugat közé helyezett, jelenleg a kultúrákon belül is zajlik. Alapvetően az önkényuralmi rendszerek iránti vágy és kísértés tér ebben vissza, csak ezúttal ismét vallási köntösben. Az iszlámmal szembeni ellenállásra és megfélemezésre a Közel-Keleten sem kínálkozik alternatíva.

A Közel-Keleten nem demokrácia és diktatúra között dül a viszály, hanem szekularizmus és totalitarizmus között. A demokratikus úton megválasztott Muszlim Testvériség nagyobb veszélyt jelent az egyén szabadságára, mint a világi önkényuralmak, amelyek a hatalom kérdésén túl gazdasági és mozgásszabadságot biztosítanak az egyén számára, és nem zárkóznak el a problémaközpontú gondolkodás elől. A muszlim világban nem törődnek az emberek magánéletével. Ezidáig a Nyugat – még ha legtöbbször vonakodva is, de – az emberi jogok nevében szembeszállt ezekkel a hatalmakkal.

Az államiság meggyengülése következtében Iraktól Líbiáig teljesen elszabadultak a különböző vallási és népcsoportok. Az iszlám ebből mindenütt csak hasznot húzott. Sem Afganisztánban, sem Irakban, sem pedig Líbiában nem bizonyult elég erősnek a Nyugat, hogy új rendet hozzon létre. Jóllehet Irak az amerikai megszállás után a demokrácia útjára lépett, ez egy politikailag igen csak ingatag övezetben történt. Ha valahol – Líbiához hasonlóan – teljesen felhagytak a nemzetépítéssel, kitört a hadurak közti háború. Csak az anarchia által vált lehetővé, hogy Afrikából menekültek tömegei vegyék útjukat Európa felé embertelen körülmények között.

A Nyugat alkalmatlan a stratégiák kidolgozására

Ha nem alakul ki megfelelő módon a nemzeti összetartozás tudata, akkor a harcokban és a választások során a törzsi és vallási hovatartozás lesz a döntő, és az anyagi támogatásokat is ennek megfelelően osztják szét. Kétségtelenül

a demokrácia jelenti a fejlődés csúcását, bár meg kell tenni néhány lépcsőfokot, hogy elérhessünk idáig. Állam és egyház szétválasztása, jogállamiság, tisztességes kormányzás és oktatás nélkül mindez túl gyakran torkollik polgárháborúba.

A Nyugat rövidlátóan cselekszik: nem ritkán exportérdekeltségek kerülnek előtérbe – még akár az olyan – terrort és erőszakot exportáló rezsimek viszonylatában is, mint amilyen Szaúd-Arábia vagy Irán. A stabilitás és ezzel egy időben a változás iránti vágy – eltérően a hidegháború időszakától – a Nyugatot alkalmatlanná teszi a stratégiák kidolgozására. Ahelyett, hogy az európaiak fegyvereket szállítanak a Közel-Keletre, inkább saját hadseregeiket kellene jobban felszerelniük, rendőri szerveiket és az igazságszolgáltatásukat megerősíteniük. Jót tenne az önmérséklet az önérvényesítő iszlám elleni harcban.

Ha majd Európa a kulturális különbségeket ismét egyértelműen és világosan számításba veszi politikájában, akkor majd képes lesz jelen szorult helyzetéből kiutat találni. A kulturális különbségek felismerése el fog vezetni ahhoz, hogy megállassuk önnön szükségszerű határainkat.

*A szerző a kölni Észak-Rajna-Vesztfáliei Katolikus Egyetem politológus professzora
(Neue Zürcher Zeitung)*

Francis Sempa

John Bell Smithback: A megcsalatott Ázsia: Hogyan áldozta fel Churchill a Távol-Keletet Anglia megmentése érdekében (Asia Betrayed: How Churchill Sacrificed the Far East to Save England, Earnshaw Books, 2018) című könyvének recenziója

John Bell Smithback a *Megcsalatott Ázsia* című új könyvében a következőre vállalkozik: be akarja bizonyítani, hogy Winston Churchill brit miniszterelnök (Franklin Roosevelttel amerikai elnök hallgatolagos

beleegyezésével) árulás és csalás útján arra biztatta fel a japán haderőt, hogy megtámadja és megszállja a távol-keleti brit, holland és amerikai gyarmatokat, hogy ennek következményeként az Egyesült Államok hadba szállhasson Németország ellen.

Ez egy régi, hiteltelen összeesküvés-elmélet, amely új életre kapott, miután a brit Nemzeti Levéltár iratokat jelentetett meg Lord William Forbes-Semphill feltételezett kémtevékenységével kapcsolatban; a brit arisztokrata Churchill barátja volt, és a haditengerésznél szolgált a második világháború első éveiben; a miniszterelnök az ő társaságában találkozott Franklin Delano Roosevelttel az Új-Fundland partjainál horgonyzó hajókon 1941 augusztusában.

Semphillt, aki pilótaként szolgált az első világháborúban és a haditengerészeti légierő megszállottja volt, hazája az 1920-as évek elején Japánba küldte, hogy ott segédkezzen a haditengerészeti légiszolgálat megteremtésében. Az Egyesült Királyságban közzétett jelentések szerint Semphillt és Frederick Rutlandot – egy másik első világháborús brit mesterpilótát – később olyan titkos információk továbbításával gyanúsították, amelyek segítettek a japán haditengerészetet Pearl Harbor és más távol-keleti célpontok elleni támadásaik kitervelésében és végrehajtásában.

Smithback feltételezése szerint Churchill FDR-ral kötött titkos egyezsége vezetett Japán törbe csalásához, melynek során az utóbbi „adta le az első lövést” a csendes-óceáni hadszíntéren. Roosevelt a maga részéről gazdasági szankciókat vezetett be, amelyek Japán olaj-ellátását veszélyezteték. Smithback azzal vádolja Churchillt, hogy szándékosan helyezte el egy fegyvertelen hajón, az SS Automedonon egy titkos elemzést a Hongkongban és Szingapúrban állomásozó brit védelem gyengeségéről; majd arra számított, hogy a hajót elfoglalja egy német hadihajó, és a titkos irat ily módon eljut Japánig. „A japánok bekapták a horgot – írja – és megtették, amit tenniük kellett.” „Az SS Automedonnak köszönhetően a japán

hadvezetés minden szükséges információhoz hozzájutott...”

Az S. S. Automedonról japán kézbe került összefoglaló elemzés megerősítést jelentett a Pearl Harbor bombázását és a déli irányú támadásokat tervező Tokiónak: abban a biztos tudatban tették ezt, hogy a briteknek nincsenek meg az eszközeik gyarmataik megvédésére.

Smithback szerint a tervet az Új-Fundland partjainál zajló Churchill–Roosevelt-találkozón véglegesítették, ahol – mint emlékeztető – az Atlanti Chartát is aláírták. A szerző még azzal a gondolattal is eljátszik, hogy Churchill azért vitte oda magával Semphillt, mert tisztában volt azzal, hogy „szüksége lesz majd egy bünbakra a távol-keleti brit gyarmatok sorsának jövődjének alakulása miatt”.

Minden jó összeesküvés-elmélet részben történelmi tényeken alapszik. Winston Churchill természetesen azt szerette volna, ha az Egyesült Államok belép a háborúba, hogy segítsen Hitler és a tengelyhatalmak legyőzésében. Roosevelt elnök Nagy-Britannia segítségére akart lenni, de nem akarta magát teljesen elkötelezni, amíg nem tudta maga mögött az amerikai nép támogatását; egy japán támadás az Egyesült Államok ellen megoldotta volna ezt a problémát. Hírszerzési forrásokból mind Churchill, mind Roosevelt tudta, hogy számítani lehet egy japán rajtaütésre valahol a Távol-Keleten. Háborúba lépés esetén az Egyesült Államok haditerveiben Európát helyezte előtérbe, azzal az indoklással, hogy a hitleri Németország nagyobb veszélyt jelentett, mint Japán.

Smithback a „katonai előkészületek megdöbbentő hiányát” annak bizonyítékaként hozza fel a Hongkongban és Szingapúrban állomásozó brit, illetve a Fülöp-szigeteki és hawaii amerikai csapatok esetében, hogy itt többről van szó a helyzet téves megítélésénél. „Történt valami – írja – valaki tudott róla.” „Az egész ázsiai helyzetre – folytatja – rányomta a bélyegét egyfajta, soha nem tapasztalt mértékű stratégiai könyörtelenség.”

Minden bizonnyal lehet stratégiai könyörtelenségről beszélni. Kudarca van ítélve az a katonai vezető, aki híján van ennek a

tulajdonságnak. Churchill felismerte, hogy nem Japán, hanem Németország jelent igazi veszélyt Nagy-Britannia és világbirodalma számára, és ennek megfelelően cselekedett. A Távol-Kelet „elárulása” nem volt több érdekek megfontolt rangsorolásánál. Churchill számára az volt az elsődleges szempont, hogy Anglia túlélje a háborút.

Ezenfelül Japánt nem kellett „biztatni” a távol-keleti brit és angol gyarmatok megtámadására. Japán terjeszkedési politikája és azon elkötelezettsége, hogy egy nagy kelet-ázsiai közös fejlődési övezetet hozzon létre, legalább 1931-ig nyúlt vissza. Japán katonai és politikai vezetői a sintoizmus egy szélsőséges változatát és a japán szamuráj életmódját meghatározó szigorú normarendszer, a busidó törvényeit hangoztatták, hogy katonáikat lelkesítsék és embertelen ellenségképet alakítsanak ki bennük.

Az 1930-as évek végén zajlott egy titkos, *Hó* elnevezésű hadművelet, amelynek célja az Egyesült Államok politikájának befolyásolása volt a japán–amerikai viszonyok beárnyékolása érdekében; ennek hátterében azonban a Szovjetunió állt, nem Nagy-Britannia. A Rooseveltt-kormányzatba ügyesen beépült szovjet ügynökök vettek részt benne, akik azt tanácsolták az elnöknek, hogy vezessen be olajembargót Japán ellen, és államosítsa az USA területén japán tulajdonban levő vállalatokat. Smithback erről nem tesz említést vagy azért, mert nem tudott róla, vagy mert nem illik bele Churchill-ellenes történetébe.

Smithback könyvének nem kis részét szentelte azon rémtettek leírásának, amelyeket a japán katonaság követett el a szövetséges hadifoglyokkal és a polgári lakossággal Hongkongban, Szingapúrban, Burmában és a Japán által leigázott többi távol-keleti területen. Számba veszi azokat az eseményeket is, amelyek Japán kapitulációjához vezettek, köztük a japán városok elleni „tűzesőszerű” gyújtóbomba-támadásokat, a Hirosimára és Nagaszakira dobott atombombákat. Azok mellé a történészek és tudósok mellé sorakozik fel, akik azt vallják, hogy az atombomba mind amerikai, mind japán oldalon életeket

mentett meg, mivel úgy járult hozzá a háború befejezéséhez, hogy nem volt szükség a japán szigetek közvetlen megtámadására. Japán végzetes következményekkel járó terjeszkedési politikájáért nagy mértékben hibáztatja Hirohito császárt is. Mindazonáltal Smithback könyvének legsötétebb szereplője Churchill marad; a szerző jellemzésével élve „ő tehető felelőssé Ázsia népeinek magára maradásáért”. Ezt a szigorú ítéletet nem támasztják alá történelmi bizonyítékok.

(*Asian Review of Books*)

Adam Hochschild

Idegenként idegenben: Joseph Conrad és a globalizáció hajnala

Maya Jasanoff: *Hajnali őrjárat: Joseph Conrad egy globális világban (The Dawn Watch: Joseph Conrad in a Global World)*, Penguin Press, 2017, 400 oldal) című könyvének recenziója

A tizenkilencedik század végén és a huszadik század első évtizedében semmi sem volt nagyobb hatással a világ sorsának alakulására, mint az európai imperializmus. Újrarajzolta a térképet, gazdagságot szerzett Európa számára – és halottak milliói maradtak a nyomában Afrika- és Ázsiaszerte. Például 1870-ben Afrika Szaharától délre eső részének nyolcvan százaléka volt bennszülött királyok, törzsfőnökök vagy más hasonló vezetők uralma alatt. Harmincöt évvel később a térkép néhány foltjától eltekintve szinte az egész kontinens európai gyarmatokból vagy kormányzóságokból állt. Franciaország, Németország, Olaszország, Portugália, Spanyolország és az Egyesült Királyság mind magához ragadott egy szeletet ebből a „mesés afrikai tortából”, ahogy II. Lipót belga király nevezte, aki maga is nagyot markolt.

Ugyanebben az időben Ázsiában a britek egyre keményebb kézzel gyakorolták a hatalmat Indiában, a franciák Indokínában, a hollandok pedig a mai Indonéziában. Japán, Oroszország és még vagy fél tucat európai ország, köztük a végnapjait élő Osztrák–Magyar Monarchia is, enklávákat és piaci monopóliumokat biztosító koncessziókat szereztek Kínában. Eközben az Egyesült Államok kíméletlen háborút folytatott a Fülöp-szigeteken, és több százezer helyi lakos legyilkolása árán gyarmati igába hajtotta.

Megdöbbentő azonban, hogy ezek az események milyen ritkán szerepelnek a kor európai íróinak műveiben. Mintha a tizenkilencedik században szinte egyik jelentős amerikai regényíró sem foglalkozott volna a rabszolgasággal, vagy a huszadik században a német irodalomban nem nyert volna említést a holokauszt témája. Itt nem arról van szó, hogy az európaiak nem lettek volna tudatában a történeteknek. Százezrek éltek vagy dolgoztak közülük a gyarmatokon, a birodalom gyümölcsei pedig láthatók voltak mindenütt: a gyarmatokon befolyt pénzekből épült fejedelmi palotákban és hatalmas emlékművekben, az olyan utcanevekben, mint a Rue de Madagascar Bordeaux-ban és a Khartoum Road Londonban, a külföldi csecsebecsékkel és fűszerekkel teli boltokban. 1897-ben egymilliónál is többen érkeztek Brüsszelbe, hogy megnézzék a város határában épült világiállítást, amelynek egyik fő attrakciója az a 267 kongói férfi, nő és gyerek volt, akik kunyhókban laktak és kenükön eveztek körbe egy tóban. Az Egyesült Államokban is rendeztek hasonló, embereket bemutató kiállításokat.

Az írók többsége azonban hallgatott. Mark Twain őszinte kritikával illette a nagyhatalmi kegyetlenkedéseket a Fülöp-szigeteken és Afrikában, de csak élete utolsó tizenöt évében, és akkor is néhány rövidebb művében. George Orwellt mély kiábrándultsággal töltötték el azok az évek, amelyek során rendőrtisztként szolgált a brit fennhatóság alatti Burmában; azonban csak 1927-ben tért haza és kezdett el írni; első regénye, *Burmai napok* (*Burmese Days*) címmel 1934-ben jelent meg. Ha a századfordulós írók egyáltalán foglalkoztak

az imperializmus témájával, akkor általában a dicséret hangján szóltak róla, mint tette ezt John Buchan és Rudyard Kipling az Egyesült Királyságban, és az irodalmi élet hozzájuk hasonló vezéralakjai Franciaországban és Németországban.

Joseph Conrad kivételként emelkedik ki közülük. *Nostramo* című regényében az amerikai bányászati iparmágnás, Holroyd szájából a következő kijelentés hangzik el: „Mi fogjuk irányítani a világ üzleti életét, akár tetszik ez a világnak, akár nem.”¹ Conrad az effajta üzleti ügyekről szóló leginkább elevenbe vágó műve *A sötétség mélyén* (1899). Bárki, aki elolvassa a regényt, nem tudja többé úgy látni a gyarmatosítókat, ahogy ők szeretik beállítani magukat: a kereszténység és a kereskedelem áldásos jótéteményeit önzetlenül terjesztő embereknek. „Csupán egyetlen vágy hajtotta őket: minél több kincset harácsolni össze az ország méhéből – mondja Marlow, Conrad narrátora és alteregója – és csak anynyi erkölcsi szándék rejtőzött bennük, mint páncélszekrényt fosztogató betörőkben.” A Kongói Szabadállam a belga király, II. Lipót magántulajdonban lévő gyarmata volt, ahol a kegyetlen rendfenntartó erők a kongóiakat nagy számban kötelezték kényszermunkára – elefántcsont, gumi és a király katonáinak járó élelem gyűjtésére, tűzifa beszerzésére a folyókon közlekedő gőzhajók számára, és még sok más egyébre. A regényíró azonban nem tulajdonít semmilyen kifejezetten belga jelleget ennek a büntetnek, amelyet Kurtz, a pénzéhes elefántcsontvadász neve fémjelzett – ő a könyvben a főgonosz. „Egész Európa hozzájárult Kurtz megteremtéséhez.”

Conrad számára a világ sokkal tágabb volt, mint akár legnevesebb kortársai számára, hogy csak Marcel Proustot vagy James Joyce-t említsük; ez ösztönözte Maja Jasanoff harvardi történész elegáns stílusban megírt, Conradról szóló új könyvét, a *Hajnali őrjáratot* is. Conrad lengyel szülők gyermekeként látta meg a napvilágot József Teodor Konrad

¹ Joseph Conrad: *Nostramo*, 81. oldal, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983, Rubin Péter fordítása.

Korzeniowski néven; tizenhat éves korában elhagyta otthonát, hogy húsz éven át kereskedelmi hajókon utazva járja a világot, majd az Egyesült Királyságban telepedett le, és az írói hivatást választotta. Bár Conrad „nem ismerhette a »globalizáció« szót” – írja Jasanoff – az Orosz Birodalom egyik tartományából induló utazásával, amely a világ-tengereken át egészen a London környékéig vitte, annak megtestesítőjévé vált”. Annak ellenére, hogy írásaiban az afrikaiak és – ritkábban – az ázsiaiak bemutatásakor időnként szóba kerülnek faji jellegzeteségek, felismerte a világ nemzeti sokszínűségét: írásainak fele Dél-Ázsiában játszódik, mutat rá Jasanoff. Korának egyetlen írója sem írt ilyen szókimondóan az európai és nem európai világ találkozásáról.

Azáltal, hogy Conrad megtapasztalta az imperializmus megnyilvánulásait, hogy kapcsolatba került anarchistákkal és a tengerészvilággal, épp az idő tájt, amikor a gőzhajók kiszorították a vitorlásokat, a világnak azokra a dimenzióira hangolódott rá, amelyek mindmáig fontosak maradtak. „A regényeiben szereplő, műszaki fejlődés miatt állásukat veszített matrózok megfelelői napjainkban a digitalizálás miatt tönkrement iparágakban találhatóak” – írja Jasanoff. „Anarchistáinak szelleme a mai világban az internetes chatroomokban és a terrorista sejtekben éledt újra. Azok az anyagi érdekeltségek, amelyeket Conrad az Egyesült Államoknak tulajdonított, ma legalább annyira áradnak Kína felől is.” Conradot nem lehet a globalizmus elméleti atyjának nevezni, még ha más névvel is illetjük azt, de ahogy Jasanoff látatja őt, az üde hangú emlékeztetőként szolgál, hogy abban a világban, amikor az írők földrajzilag igen szűk világot teremtettek – gondoljunk csak Wessexre például, amelyet Thomas Hardy adott Anglia azon részének, ahol szinte összes regénye játszódott – Conrad színheleyei az egész földgolyón átíveltek. Továbbá azóta is nagyon kevés azoknak a jelentős regényíróknak a száma, akikről ma ugyanez elmondható lenne.

Idegenbe szakadva

Conrad élete, amelyből olyan sokat töltött a világ távoli sarkaiban, már évtizedek óta foglalkoztatja a kritikusokat és az életrajzírókat; feladatukat még inkább nehezíti a – számos, megbízhatatlan memoárjában található – kitérők szövevénye. A *Hajnali őrvjárat* semmiképpen sem tekinthető olyan átfogó életrajznak, mint a többi, különösen Zdzislaw Najder mesteri módon megírt *Joseph Conrad: Egy élet* című műve (2007); valójában nem is teljes önéletrajz, mint inkább elmélkedés a regényíró életéről és több jelentős alkotásáról. Ennek ellenére igen élvezetes olvasmány, mivel Jasanoff feltett szándéka, hogy megértse szeretett írója világát. Hogy közelebbről átélhesse Conrad tengeri élményeit, egy konténerszállító hajón utazott Hong Kongból Angliáig; egy 134 láb hosszú, kétárbocos vitorlásan Írországból Bretagne-ba; majd folyami hajón tett meg 1800 kilométert lefelé a Kongón. Ezeket az utazásokat Jasanoff szerénységből alig említi; nem vállalkozásának kedvező fénybe állítása a cél, hanem hogy megidézze Conrad tengeren eltöltött éveit, a szélesen hömpölygő Kongó hatalmas víztömegét vagy akár a tengerészek beszédének ritmusát, amikor napokon át nem látnak szárazföldet, és érzékeik a tengerre, a napfelkeltére és az időjárásra összpontosulnak.

Jasanoff sok helyre ellátogatott, ahol Conrad élt, és egy regényíró szemével látatja őket: „Marseille, az olivaolaj, narancsfák, édes bor és zsákszámra mért fűszerek illata érződik; száját a Földközi-tenger felé tátja, szemével az Atlanti-óceán felé kacsint; kereszteslovagok, forradalmárok és Monte Cristo grófnak városa.” Épp ilyen mesterien mutatja be az embereket, akik a korabeli világot formálták, mint például II. Lipót, akiről azt írja, hogy „orra egy hegyi lejtőhöz hasonlított, szakálla pedig tajtékzó vízesésként omlott a mellére”. Jasanoffot írói vénája segíti abban, hogy méltó módon tisztelegjen egy olyan író előtt, akinek szavai szerint az írott szó feladata abban áll, hogy „hallani, érezni, ... és mindekelőtt látni tudjunk általa”.

Conrad világának felfedezése – különösen, ami a tengeri kereskedelemben az ő korában zajló változásokat illeti – néhány érdekes következtetésre ragadta a szerzőt. A szél hajtotta vitorláról a gőzerőre való átállás kevesebb emberi munkaerőt igényelt: nem kellett állandóan kibontani és összecsavarni a vitorlákat, a gőzhajók nagyobbak voltak, és sokkal nagyobb rakományt tudtak szállítani. Ezért kemény világ uralkodott a munkaerőpiacra, és Conrad valószínűleg legalább annyi időt töltött álláskereséssel, mint amennyit ténylegesen a hajókon szolgált. Ha végre sikerült első- vagy másodtisztiként bekerülnie egy távoli brit vitorláshajóra, hamarosan kiderült, hogy a legénység több mint negyven százaléka hozzá hasonlóan külföldi volt: a bérek alacsonyabbak voltak, mint amennyit sok brit munkás keresett a szárazföldön, de fejedelminek tűntek az Ázsiából vagy Kelet-Európából érkezettek számára. (Jasanoff ma is ugyanezt tapasztalta a konténerhajókon leggyakoribb, Fülöp-szigeteki legénység esetében). A szerző arra is rámutat, hogy még a vitorláshajózás hosszúra nyúló alkonyán is a szén magas ára miatt a szélenergiával történő szállítás még mindig versenyképes volt 6000 km-nél hosszabb utakon; egyrészt ennek volt köszönhető, hogy Conrad továbbra is gyakran dolgozott ilyen hajókon, későbbi olvasóinak nem kis öröme.

A birodalmak szedik áldozataikat

Sehol nem ábrázolja Conrad az Európán kívüli világgal való találkozását olyan erővel, mint *A sötétség mélyén* című művében, amely az angol irodalom talán legtöbbek által olvasott, leginkább méltatott, legtöbbet elemzett kisregénye. A könyv elemi erejét annak a hat hónaptól meríti, amelyet Conrad 1890-ben töltött el a Kongói Szabadállamban. Egy gőzhajó kapitányának jelentkezett, amely állástól sok kalandot remélt, de a betanítás időszakában visszarettent attól a kapzsiságtól és kegyetlenségtől, amit maga körül látott; vérhasban és maláriában betegedett meg, majd a tervezettnél hamarabb visszatért Európába. *A sötétség mélyén* sok részlete – a láncra vert

rabszolgák, a halálra dolgoztatott emberek rothadó hullái – mind megtalálhatók Conrad naplójában, amelyet ottléte első heteiben írt.

Mi ruházta fel Conradot azzal a ritka képességgel, hogy felfedezze a nagy hatalmi politika mélyén rejlő nyers erőt és rablási szándékot? S hogy meglássa: Lipót király fennhangon hirdett civilizáló missziója rabszolgamunkán alapozik? Ebben valószínűleg nagy szerepet játszott a tény, hogy ő maga lengyelként tudta, mit jelent leigázott területen lakni. A tizenkilencedik század folyamán a mai Lengyelország területén három szomszédos nagyhatalom osztozott: az Osztrák–Magyar Monarchia, Poroszország és Oroszország. A legnagyobb elnyomás Oroszországban volt: itt élt Conrad családjának többsége; amikor hároméves volt, kozákok rohanták le a templomokat, hogy félbeszakítsák az emlékmiséket, amelyeket egy lengyel nemzeti hős tiszteletére rendeztek. Továbbá, élete első néhány évében az Orosz Birodalom fennhatósága alatti lengyel területen jobbágyok tízmilliói éltek rabszolgasorban.

Conrad édesapja, a költő Apollo Korzeniowski lengyel hazafi volt a jobbágyfelszabadítás híve, bár ő és felesége vidéki nemesi családból származott, ahol szokás volt jobbágyokkal dolgoztatni. Hazafias eszméi hangoztatása miatt Varsóban börtönbe zárták, majd a cári rendőrség észak-oroszországi száműzetésbe kényszerítette. Felesége és négyéves fia is elkísérte; a hideg éghajlaton töltött idő súlyosította Conrad anyjának tüdőbaját, melybe végül bele is halt – a fiú ekkor még csak hétéves volt. Néhány évre rá apja is meghalt; temetési szertartása az osztrák uralom alatti Krakkóban a lengyel hazafiak hatalmas tüntetésébe fordult át. Nem meglepő, hogy ez a kisfiú, aki börtönviselt száműzöttek között nőtt fel, a szolgaságról szóló történeteket és a felkelésekben megölt rokonokról érkező híreket hallgatva, eredendő bizalmatlansággal viseltetett a birodalmi hódítókkal szemben, akik feljogosítva érezték magukat más népek leigázására.

Kevesen voltak Conrad európai kortársai közül, akik hozzá hasonlóan nyíltan elleneztek a nagyhatalmi törekvéseket, de akik mégis ezt

tették, szinte kivétel nélkül baloldali meggyőződésből tették. Ugyanakkor paradox módon Conrad politikai nézeteit tekintve minden másban mélyen konzervatív volt. Rendkívül rossz véleménye volt a szakszervezetekről. Bármennyire is irtóztott az imperializmus orosz és a belga megnyilvánulási formáitól, a brit birodalmat nagyszerűnek tartotta. *A sötétség mélyén* lelkes fogadtatásra talált a Kongói Szabadállamot megreformálni akarók között, akik nagyrészt brit származásúak voltak, és Lipót király kényszermunka-rendszere ellen szervezkedtek; Conrad azonban ózdkodott attól, hogy azonosuljon mozgalmukkal, annak ellenére, hogy egyik kulcsszereplőjük az ír Roger Casement volt, akivel korábban jó viszonyban volt, amikor rövid ideig egy házban laktak Kongóban. Conrad nem sok hasznát látta a szocialista eszméknek, amelyekben olyan sok brit értelmiségi – köztük sok közeli barátja – is mélyen hitt. Két, talán még leginkább politikainak nevezhető regényében, a londoni anarchistákról szóló *A titkos ügynökben* (*The Secret Agent*), és a *Nyugati szemmel* (*Under Western Eyes*) címűben, amely Szentpéterváron és Genfben élő orosz forradalmárokról szól, szinte valamennyi szereplő megvesztegethető vagy reménytelenül naiv. Mindkét csoportba rendőrségi besúgók épültek be.

Conrad komor látásmódja bizonyos szempontból nem volt kárára. Bár a *Nyugati szemmel* hat évvel az orosz forradalom előtt jelent meg, valójában előre megjósolta a kimenetelét. A regény elbeszélője egy ponton azt mondja: „egy igazi forradalomban a legnemesebb egyéniségek mindig háttérben maradnak. Az erőszakos forradalmat kezdetben szűk látókörű fanatikusok és zarnokoskodó álszentek irányítják. ...az önzetlenek és az intelligensek elindíthatnak egy forradalmat, de a gyeplőt hamarosan kiveszik a kezükből. Nem ők a forradalom vezetői. Ők az áldozatai.”² Oroszországban ez túlon túl igaznak bizonyult. Azonban ennek a nehézkes regénynek – esetlen párbeszédeivel és merev figuráival – igencsak jót tett volna,

ha Conrad több beleérzéssel kezelte volna az ilyen „nemes, emberi és rendíthetetlen” jellemeket, bármennyire is eltévedetteknek bizonyultak később. Itt mindössze arról a tágabb szemléletről van szó, amely nagyobb mélységet kölcsönöz a szovjet tragédiát feldolgozó olyan későbbi regényeknek, mint Borisz Paszternák *Doktor Zsivágója* vagy Vaszilij Grosszmann *Élet és sors* című műve. Conrad kiválóan látta sok baját a fennálló világnak. Mi tette viszont ennyire szkeptikussá bárkivel kapcsolatban, aki megpróbált változást elérni? Jasanoff szerint ennek oka „apja politikai célkitűzéseinek kudarcában” keresendő, de vannak bizonyítékok, amelyek nem emellett szólnak. Conrad *A Personal Record* (más néven *Some Reminiscences*, 'Személyes feljegyzés') című memoárjában úgy beszél apjáról, mint aki „egyszerűen egy hazafi” és nem forradalmár. Ami pedig Korzeniowski politikai céljait illeti, már fia saját élete folyamán megvalósultak, amikor a lengyelek végre visszanyerték függetlenségüket. Ez természetesen sokkal üdvösebb cél, mint azok az álmok, amelyeket Conrad *A titkos ügynök* és a *Nyugati szemmel* című regényeiben boncolgat: anarchista látomás az összes kormány és a proletárdiktatúra bolsevik kormányának a szétrombolásáról. Conrad maga a lengyel nemzeti lét ügyének szószólója volt, és tisztelettel őrizte apja emlékét; amikor a regényíró évtizedekkel apja halála után meglátogatta annak sírját, családját meglepve letérdelt és imádkozott.

Egészen mással magyarázható, hogy Conrad ilyen széles ívben elutasított minden radikális és reformista megoldást. Kamaszkora végén, amikor Marseilleben élt, minden pénzét elveszítette, mert Spanyolország felé irányuló csempészáru ügyletekbe – vélhetően fegyvercsempészetbe – fektette azt. Egyik barátjától kapott kölcsönt, majd a kaszinókban próbált szerencsét veszteségeinek pótlására, de minden pénze elveszett. Kétségbeesésében öngyilkosságot kísérelt meg: egy pisztollyal akarta szíven löni magát, de még megalázóbb helyzetbe került: a golyó félrement, és túlélte.

2 Joseph Conrad: *Nyugati szemmel*, 142. o.; Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982, Vámosi Pál fordítása.

Anyai nagybátyja, Tadeusz Bobrowski – aki Conrad apjának halála óta gyámja volt – sietett le Marseille-be, hogy kihúzza a bajból. Az évek folyamán élőlőzban és levelek hosszú sora útján is kifejezte Bobrowski, mennyire helyteleníti fiatal unokaöccse haszontalan és romantikus törekvéseit, és egyfolytában arra próbálta rávenni, hogy valami értelmes elfoglaltságot keressen magának, például térjen vissza Krakóba, és kezdjen üzleti vállalkozásba. Szerencsére, nem tudta meggyőzni.

Conrad később is kínos élethelyzetbe került, amelyről Jasanoff csak futólag tesz említést. Az 1890-es évek végén szinte minden megtakarítását és még szerényebb örökségét is befektette egy dél-afrikai aranybányába, majd rajtavesztett. A sors iróniája, hogy a dél-afrikai aranyláz épp az a típusú, hirtelen meggazdagodást jelentő bombaüzlet volt, amelyről Conrad olyan elítélően írt korábban a *Nostróban*, ahol az ezüstért folyt a harc, illetve ugyanezt a témát boncolgatja az elefántcsont kapcsán *A sötétség mélyén* is. Tovább rontott a helyzeten, hogy ezek a veszteségek akkor érték Conradot, amikor nősülés és családalapítás előtt állt. Nem meglepő, hogy egyik legjobb regényének, a *Lord Jimnek (Lord Jim)* a cselekménye egy olyan emberről szól, aki egy korábbi szegyénteljes cselekedet után próbálja kiköszörülni a csorbát. Politikai nézeteinek merev konzervatizmusa legalább annyira eredeztethető ezekből az ifjúkori ballépésekből és abbéli a vágyából, hogy az apja helyett apjának tekintett és hően szeretett Bobrowski előtt komoly és felelősségteljes emberként állhasson meg.

Munkája legjavában Conradnak sikerült saját élete vargabetűi és kínjai fölé emelkednie. Észak és Dél világának és a köztük lévő kapcsolatoknak az ábrázolása, a kapzsiság szétzüllesztő hatásának bemutatása mélyebb nyomot hagynak az olvasóban, mint bármely kortársának alkotásai – és talán napjaink írói között sem akadni Joseph Conrad párjára.

(*Foreign Affairs*)

Nick Cohen

Részrehajló igazságszolgáltatás
Nagy-Britanniában

A brit jogrendszer valamikor mindenkit védelmébe vett; ma egyre inkább a gazdagok érdekeit szolgálja

Az igazságszolgáltatás mindinkább a pénz függvényévé válik Nagy-Britanniában – egy olyan országban, amely büszke arra, hogy nevéhez kötődik az ártatlanság vélelmének és az esküdszéki tárgyalásnak az intézménye. Az Amerikai Egyesült Államok útjára léptünk, inkább piaci alapú, semmint jogokon alapuló rendszert építve; olyat, ahol a gazdagok élveznek minden előnyt, a börtönök pedig feketékkel és szegényekkel vannak tele.

Mindez még nem következett be, de engedtessek meg, hogy néhány példával érzékeltessem a várható eseményeket. Múlt héten a southwarki bíróságon elkezdődött a Das biztosító társaság perének tárgyalása, melyet korábbi vezérigazgatója, Paul Asplin ellen indított, akit azzal vádol, hogy olyan cégeket részesített üzleti előnyben, amelyekben pénzügyi érdekeltsége volt. Asplin nem ismerte el bűnösségét és az ügy folytatódik. Szülelessék bármilyen ítélet, egy jellegzetesség már most is kiviláglik: a Das magánbűnvádi eljárást indít. Hasonlóan tesz több más cég is. Nagy-Britanniában megalakult az első, magánvádlókból álló cég, az Edmonds Marshall McMahan, amelyet korábban a kormány megbízásából dolgozó jogászokból állt. Rájöttek, hogy a különleges bűnüldöző osztagokat érintő költségsökkentések miatt sok családi ügyet nem tudott vagy nem akart kivizsgálni az állam. Olyan nagy az igény az általuk nyújtott szolgáltatás iránt, hogy napi hat nyomozási ügy érkezik.

Ami a vád esetében elmondható, igaz a védelemre is. Chris Daw védőügyvédként dolgozik; amikor bajban vannak, őt keresik fel a gazdagok. Ahogy mondja, szinte mindig

megéri ártatlannak vallani magunkat, főként, ha van pénzünk. Igaz, hosszabb ítéletre számíthatunk, ha kiderülne bűnösségünk, de mennyi ennek az esélye? Hiszen telik rá, hogy szakértő tanúkat hívjunk, akik minden létező bizonyítékot meg tudnak támadni; velünk szemben pedig a Koronaügyészi Szolgálat (Crown Prosecution Service, CPS) egy agyonhajszolt és alulfizetett képviselője van, meg a visszahekkelt rendőrség.

A bűnügyi filmek legnagyobb kitalációja, hogy a nyomozók és a jogászok ráérnek. A szeniális ügyvéd felkutatja a bizonyítékokat, amelyek segítségével megoldódik az ügy. A híres BBC-sorozatokban Barnaby, Morse és Lewis felügyelőket őrmesterek és közrendőrök veszik körül. Egy ügyet vizsgálnak, nem kettőt, hármat, netán tízet egyszerre. A bűnügyi filmek népszerűsége általában egyfajta eszképiasta vággyal – a valóságtól menekülni akarással – magyarázható: szeretnénk egy megnyugtató megoldást, amikor elkapják a bűnöst. Ugyanakkor feltételez egy – a többé már nem létező igazságszolgáltatásba vetett – naiv hitet is, vagy talán egyfajta sóvárgást a jobb múlt után. Jelenleg a rendőrség erőforrásai nem elégségesek ahhoz, hogy aprólékosan átvizsgálja a bizonyítékokat, hogy megszüntesse a késeléses támadásokat, vagy hogy jóval többet tegyen a bűnözés fenntartóztatásánál annak felszámolása helyett.

A konzervatív toryk – egykoron a „jog és a rend pártja” – állítása szerint nincs arra bizonyíték, hogy a rendőri állomány nagyfokú csökkenése miatt szaporodtak volna el a bűnesetek. Ez egy olyan érv, amely – ha mereven, 'reductio ad absurdum' alkalmaznánk –, igazolná a rendőrség teljes egészében való felszámolását. A kirabolt, megtámadott vagy megerőszakolt áldozatok közül senki sem várhatja el bizonyossággal, hogy letartóztatják az elkövetőt. Még ha így is lenne, a Koronaügyészi Szolgálat költségvetésének negyedét és személyi állományának harmadát veszítette el, amióta a megszorítások életbe léptek, miközben a londoni ügyészeknek mindössze egy órányi

idejük jut egy-egy ügy felülvizsgálására. Ilyen körülmények között a bűnösök elkerülhetetlenül megússzák a büntetést.

Nem hibáztatom a cégeket a magánvádas eljárások indításáért. Mivel a csalások elkövetése gyakorlatilag kockázatmentessé vált, csak biztatni tudom őket ezen a téren. Azt sem gondolom, hogy a gazdag ügyfelektől meg kellene tagadni, hogy olyan ügyvédekhez forduljanak, akik rá tudják kényszeríteni az államot, hogy minden kétséget kizáró módon bebizonyítsák a károkozók bűnösségét. Korábban azonban olyan jogokon alapuló rendszerünk volt, amelyben mindenki elvárhatta az őt megillető védelmet, a bűncselekmények áldozatainak pedig, ha nem is túlzott, de legalább halvány reményük lehetett arra, hogy az állítólagos elkövetőt rács mögött látják. Bámulatos gyorsasággal közelítünk egy olyan piaci alapú igazságszolgáltatás felé, ahol a jogállamiság bankszámlánk egyenlegén múlik. Vagy ahogy Chris Daw fogalmaz: „régebben lehetett akár hajléktalan is valaki, mégis a Queen's Counsel kiváló ügyvédjei védték, ha gyilkosságot követett el.” Ma már egyre inkább Amerikához hasonlítunk. A gazdagoknak minden megjár, a maradékot pedig az a veszély fenyegeti, hogy „kétbalkezes” lesz a képviselő: az O. J. Simpsonokat felmentik, a szegényeket meg elítélik.³

Mintha csak a fentieket akarnák bizonyítani, a büntetőjogi védőügyvédek ez év április 1-je óta bojkottálják a költségmentességi ügyeket a bíróságokon. A meggazdagodott ügyvédekről szóló kormánypropaganda miatt feldühödve szolidaritásuk jeléül megtagadják esetleges ügyfeleik képviselőtét. Bősséggel találunk gazdag jogászokat a kereskedelmi jog területén, ahol az üzlettársak átlagfizetése akár a másfél millió fontot (535 millió forintot) is elérheti. A büntetőjogban azonban – amely a

3 Egykori amerikai futballjátékos és színész, aki leginkább az ellene folyó gyilkossági per folytán lett ismert, melynek során azzal vádolták, hogy meggyilkolta feleségét és annak barátját.

legtöbb ember számára igen fontos – egy ügyvédbojtár 12 000 fonttal kezd, körülbelül 25 000 fontot keres három évre rá, majd 56 000 fonttal éri el csúcspontját, amelyből még le kell vonniuk a kamarai tagdíjat és az egyéni vállalkozásukból eredő költségeket. Hús, bércsökkentésekről szóló év után, most sztrájkba fognak és otthagyják a pályát.

Az eladósodott végzős hallgatókat nem vonzza a büntetőjog. A nők nehezen bírkóznak meg a hosszú munkaidővel, az alacsony keresettel és a gyermeknevelés költségeivel. A szakmából való kivonulásuk miatt mellesleg üres szőlőknak hatnak a politikusok álszent felhívásai, mi szerint még több nő bírónak lenne szükség a szakmában. Akkor a kiábrándultság, hogy Law Society jogászai szakmai szervezet arra figyelmeztet, hogy Nagy-Britannia-szerte hamarosan nemigen találunk majd a gyanúsítottat védeni tudó ügyvédet.

Angela Raffertyt, a Criminal Bar Association ügyvédi kamara alelnökét hallgatva éreztem, hogy tűnőfélben van a jogászként az a hite, hogy minden hibájuk ellenére az igazságszolgáltatásért dolgoznak, – elképzelésem szerint – hasonlóan a rendőrök szertefoszló meggyőződéséhez, miszerint a törvény és a rend tisztességes védelmét szolgálják.

A britek szigorúan ítélik meg igazságszolgáltatásuk rendszerét. Minden kormány tisztában van vele, hogy elhanyagolhatja a börtönrendszert és csökkentheti a jogi költségeket. Kevesen mondanák, hogy emelni kellene az adókat vagy az egészségügyre szánt összegekből kellene elvonni a baj orvoslásához. Mindazonáltal senki sem látná szívesen, ha eltűnnének a rendőrök az utcáról, vagy ha a bűnösök megúsznák a büntetést és az ártatlanok bűnhődnének. Egy dolog, hogy mit szeretnénk, és más dolog, hogy mit kapunk. Jó úton haladunk egy olyan társadalom felé, amely azzal tud majd dicsekedni, hogy a legkiválóbb színvonalú igazságszolgáltatást kínálja, ami csak pénzért kapható.

(The Guardian)

Hannah Devlin

Áspis vagy hamu? A környezettörténészek egy vulkánkitöréssel hozzák kapcsolatba Kleopátra bukását

A jégminták és az ókori egyiptomi feljegyzések arról árulkodnak, hogy természeti erők játszottak közre az utolsó ptolemaida uralkodó sorsának megpecsételődésében Kr. e. 30-ban

Az az ókori történet, amelyben a Kleopátra uralkodása alatti Egyiptom behódolt Augustusnak, az első római császárnak, rendszerint az elit – drámai érzelmeiktől feszülő és a világ színpadán zajló – hatalmi harcának van beállítva.

Kleopátra, mint ismeretes – egy bukásra ítélt – politikai szövetséget kötött Marcus Antonius római tábornokkal, aki egyben szeretője is volt. Amikor azonban egyesített haderőik vereséget szenvedtek az actiumi csatában, a pár öngyilkosságot követett el, és Egyiptom az újonnan létrejött Római Birodalom provinciájává vált.

Ugyanakkor egy új elemzés arról tanúskodik, hogy Kleopátra bukásának okai már egy évtizeddel korábban megmutatkozhattak olyan természeti erők formájában, amelyeket nem tudott uralma alá hajtani. A tanulmány egy hatalmas vulkánkitörést hoz kapcsolatba a Nilus rendes évi áradásának súlyos zavaraiival és ennek az egyiptomi mezőgazdaság számára végzetes következményeivel; a kitérés valószínűleg valahol a trópusokon történt, bár ebben a kutatócsoport nem biztos.

A tanulmány, amely a jégmintákból kiolvasható kitérés időpontok, az iszlám Nilométer (a Nilus vízszintjéről készült ősi feljegyzések) és társadalmi zavargásokról szóló ókori egyiptomi irások bizonyítékaira alapoz, azt sejteti, hogy Kr. e. 44-ben egy óriási vulkánkitörés miatt elmaradhattak az esők, ami éhínséghez, pestishez és társadalmi feszültségekhez vezetett. A szerzők azt állítják, hogy végső soron, ez vezethetett Kleopátra egy évtizeddel későbbi bukásához, Kr. e. 30-ban, és ezért alakultak úgy a világtörténelem eseményei, ahogyan alakultak.

Francis Ludlow a dublini Trinity College környezettörténésze és a tanulmány társszerzője ezt mondta: „Bizonyítékokat szolgáltatunk, hogy az áradások elmaradása összefüggésben van a lázadásokkal és a földeladásokkal, és hogy ez előbbieik társadalmi feszültségek kiváltói voltak.”

Korábban a történészek a – Kleopátrával, mint utolsó uralkodójával záruló – háromszáz éves Ptolemaiosz-dinasztia hanyatlására összpontosítottak, melyet a belső küzdelmek, a romlás és a politikai okokból rendszeresített testvérházasságok miatti vérfertőzés idéztek elő.

„Úgy ábrázolják őket, mint afféle borzalmas, tivornyázó, nőcsábász zsarnokokat, szó szerint részeg idiotákat, akik képtelenek az ország irányítására – tudtuk meg Joe Manningtől, a Yale Egyetem egyik történészétől, aki szintén társszerzője a könyvnek. – A rómaiak igen sötét színben tüntették fel ezeket az uralkodókat. Valószínűleg méltánytalan módon.”

„A mi történetünk sokkal összetettebb” – tette hozzá. – Mi azt állítjuk, hogy a környezet és a Nílus vízszintjének alakulása fontos a gazdaság megértése szempontjából.”

Az egyiptomi mezőgazdaság nagymértékben függött a Nílus évi áradásától, mivel a szárazföld belső részein szinte soha nem volt csapadék. „Ha az árvíz szintje nem volt elég magas, akkor nem volt termés” – mondta Ludlow. – Ez végzetes következményekhez vezethetett.”

A Ptolemaiosz-ház uralkodói hatalmas gabonatarlókat építettek, hogy kivédjék az áradások évi változásait, de a szélsőséges vízhiány továbbra is sebezhetőséget jelentett.

Az új felfedezések azt mutatják, hogy 2500 év legnagyobb vulkánkitörése, amelyet a jégminták megemelkedett szulfáttartalma jelez, Kr. e. 44-ben történt valamire a világban. Ettől függetlenül, a kutatócsoport szoros összefüggést talált korunkhoz közelebb eső vulkánkitörések és a Nílus nagymértékű áradásainak elmaradása között – erről tanúskodnak az iszlám Nilométer, a legrégebb óta ismert, Kr. u. 622-ben kezdett éves vízügyi feljegyzések adatai.

Az óriás kitörések hatalmas mennyiségű kén-dioxidot lövellnek a sztratoszférába, amely folyadékcseppeket képezve nem engedi át a

napfényt. Ez csökkenti az óceánokból elpárolgó víz és a csapadék mennyiségét.

Számos papirusztekercsen is találtak a kutatók utalásokat éhínségekre, lázadásokra és a földek elhagyására, amelyek a – jégminták elemzése során kimutatott – Kr. e. 209-es és 238-as kitörésekhez köthetők. Kleopátra orvosa pedig értekezést írt a Kr. e. 44-es kitörést követő pestisről, amelynek kiváltó oka a tömeges városba áramlás lehetett egy éhínség idején.

A tanulmány abban az időben látott napvilágot, amikor tudósok egyre nagyobb számban fordulnak az éghajlatról készült feljegyzésekhez, illetve a genetikai és betegségekkel kapcsolatos adatokhoz, hogy újraértelmezzék a legfontosabb történelmi események némelyikét – bár a következtetések még nem nyertek általános elfogadottságot.

„Bizalmatlanság uralkodik a történészek körében azzal a nézettel kapcsolatban, hogy jelentős történelmi események környezeti hatásoknak tulajdoníthatók – mondta Ludlow. – Az embereknek nemigen tetszik, ha azt érzik, hogy a társadalom történelmi kicsúsznak az irányításuk alól. Szívesebben magyarázták a történelmet a nagy személyiségek tettein keresztül.”

„Egy szóval sem állítjuk, hogy »ki kellene hajítani az ablakon a történelemlétkönyveket«; pusztán csak egy új nézőpontot szeretnénk felajánlani” – tette hozzá.

A kutatási eredményeket a *Nature Communications* című folyóirat tette közzé.

(*The Guardian*)

Alex Shaskevich

Miért szakítjuk félbe egymást? Attól függ, kihez beszélünk

Egy stanfordi doktorjelölt szerint beszélgetési stílustól és nemtől függően eltérőek a felfogások

Mindannyian ismerjük azt a kellemetlen érzést, amikor valami érdekesről beszélünk, és a mondat közepén félbesza – „Várj, mi

lesz vacsorára?” – kitanak bennünket. Kérdés, hogy ez valóban félbeszakításnak számít-e. Az, hogy valaki félbeszakított-e más valakit vagy sem, a kértezett személytől függ – derül ki a Stanford Egyetem nyelvész doktoranduszának, Katherine Hiltonnak friss kutatásából. A különböző beszélők és beszédaktusok függvényében módszeresen változik, hogy mit érzékelnek az emberek félbeszakításként? – mondja Hilton, a Stanford Egyetem Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának (Stanford Humanities Center) Geballe ösztöndíjas végzős hallgatója. „A másikunkat hallgató saját beszédstílusa hatással van arra, hogy az egyidejű, egymás szavába vágó beszédet megakasztónak vagy együttműködést kifejezőnek érzi-e. Mindannyiunknak más-más véleménye van arról, hogy miképpen zajlik egy jó beszélgetés.”

Katherine Hilton egy, gondosan irányított, előre megszövegezett hangklip-összeállítás segítségével 5000 angol anyanyelvű amerikaiat vizsgált meg annak jobb megértését célozva, hogy mi befolyásolja érzékelésünket a félbeszakításokat illetően. A résztvevőknek hangklipeket kellett meghallgatniuk, majd kérdésekre kellett válaszolniuk azzal kapcsolatban, hogy a beszélők barátságosnak és érdeklődőnek tűnnek-e, figyelnek-e egymásra, vagy pedig megpróbálják félbeszakítani egymást.

Hilton arra a felfedezésre jutott, hogy az angol anyanyelvű amerikaiakat különféle beszélgetési stílusok jellemzik. Két csoportot sikerült elkülönítenie: magas és alacsony intenzitású beszélőket. A magas intenzitású beszélők rendszerint kényelmetlenül érzik magukat, ha a beszélgetésbe pillanatnyi csönd áll be, és az érdeklődés jelének tekintik, ha a beszédpartnerek egyszerre beszélnek. Az alacsony intenzitású beszélők udvariatlanságnak érzik az egyidejű beszédet, és jobban szeretik, ha az emberek nem egyszerre szólalnak meg a társalgásban. A kutató arra is rájött, hogy a felmérésben résztvevők nem egyformán viszonyultak a nemekhez. A férfi hallgatóság nagyobb valószínűséggel tekintette a beszélgetést félbeszakító nőt udvariatlannak és kevésbé intelligensnek a hangklipekben, mint az ugyanígy cselekvő férfiakat.

Beszélgetési stílusok és nemi előítéletek

A félbeszakításokról szóló eddigi kutatások alapvetően élő beszélgetések felvételeire épültek. Eredményeik azonban nem általánosíthatók, mert minden egyes tanulmány másként határozza meg a félbeszakítást, tudjuk meg Penny Eckerttől, a Stanford Egyetem nyelvészprofesszorától. „Katherine kísérlete tényleg szétfejszíti a félbeszakítás egész fogalmát” – mondja Eckert. Például, amikor egy nő véleményének ad hangot egy férfival való beszélgetés során, ez megszólalásnak vagy félbeszakításnak tekinthető? Míg más tanulmányok megmutatták, hogy a nőket negatívanabban ítélik meg, mint a férfiakat megszólalás vagy félbeszakítás esetén, ez idáig senki sem vizsgálta számszerűen ezeket az érzékeléseket – mondta Eckert. „A beszéd és értelmezés nemekre jellemző módjai lényegesek, és számos következménnyel járnak, beleértve a politikaiakat is – jelentette ki Rob Podesva egyetemi docens, Hilton téma-vezetője. – Katherine kutatása arra világít rá, hogy rendszeres nemek közötti különbségek tapasztalhatók a félbeszakítások értelmezésének mikéntjében. Talán ezeknek a különbségeknek a tudatosítása lehet az első lépés annak megértésében, hogy miképpen viszonyuljunk hozzájuk a jövőben.”

A beszédstílusok különbözőségei akkor ütköztek ki a legjobban, amikor a résztvevők olyan hangklipeket hallgattak, amelyben ketten beszéltek egyszerre, de egyetértettek egymással és nem tértek el a témától – mondta Hilton. A magas intenzitású csoport arról számolt be, hogy azok a beszélgetések, ahol az emberek – egyetértésüket kifejezendő – egyszerre beszéltek, nem tüntek félbeszakítottaknak, hanem odafigyelés és barátiabb hang jellemezte őket, mint az olyan beszélgetéseket, ahol a társalgók megnyilatkozásait szünet követte. Ezzel szemben az alacsony intenzitású csoport bármiféle egyidejű belebeszélést durva félbeszakításként élt meg, függetlenül attól, hogy mit mondtak a beszélők. „Ez a két kategória azonban a skála két végpontját jelenti – mondta Hilton. – Azaz, a legtöbb ember valószínűleg valahol a két beszélgetési stílus közt foglal helyet.”

Hilton rájött arra, hogy a tanulmányban résztvevőket nagymértékben jellemzik a nemi előítéletek olyan hangklipek hallgatása közben, amelyekben szinte minden résztvevő rendkívül zavarónak találta a sok félbeszakítást. Ezekben a hangklipekben a beszélgetést félbeszakítók nemcsak egy időben beszéltek a másik emberrel, hanem a témát is váltottak, vagy felemelték hangjukat. A férfi hallgatók nagyobb valószínűséggel tekintettek egy másokat félbeszakító női beszélőt udvariatlanabbnak és kevésbé intelligensnek, mint ha a közbeszóló férfi lett volna, bár mind a férfi és női beszélők azonos forgatókönyv szerinti szövegeket adtak elő, mondta Hilton. Ugyanakkor a női hallgatók nem érzékelték nagymértékű különbséget a női vagy férfi beszélők között. „Ennek a nemi elfogultságnak a felfedezése korántsem volt annyira meglepő, mint a mértéke, és az a tény, hogy ez megváltoztatta a női beszélők intelligenciájának az érzékelését; nem gondoljuk, hogy ez utóbbinak köze lenne a félbeszakításokhoz” – mondta Hilton.

Az emberi interakció megértése

Hilton már jóval azelőtt kíváncsi volt arra, hogy működnek a beszélgetések, mielőtt

nyelvészeti tanulmányokba fogott volna. Saját családját rendkívül beszédesnek írja le, így gyermekkorában magas intenzitású beszélgetési stílushoz szokott hozzá. „Családi összejöveteleinken mindenki egyszerre beszélt, és sokszor meglehetősen nagy zűrzavar támadt – mesélte Hilton. – Rá kellett jönnöm, hogy ez hogyan működik, továbbá mindig érdekelt, hogy ki mikor jut szóhoz. Kinek sikerül elmondania a történetét és a véleményét? Kinek nem? Elbűvölőnek tartom, hogy miként képesek kezelni az emberek a beszélgetésnek ezt az összetettségét világos szabályok nélkül.”

Katherine Hilton munkájával szeretne hozzájárulni azokhoz a kutatásokhoz, amelyek az emberi interakció kognitív, társadalmi és kulturális oldalait világítják meg. „Az embereket foglalkoztatja, hogy félbeszakítják őket; ezek az apró félbeszakítások pedig jelentős hatással lehetnek a kommunikáció egészére minden vonatkozásban – mondta. – Alapvető fontosságú annak kielemezése, hogy mit jelent egy félbeszakítás, ha meg akarjuk érteni, hogy az emberek milyen kölcsönhatásban állnak egymással.

(The Guardian)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Csizmadia Szilárd, PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem, Győr

Gadányi Viktor szellemi szabadfoglalkozású, Kaposvár

Győri Szabó Róbert egyetemi oktató, Széchenyi István Egyetem, Győr

Jónák Tamás (1947) festőművész, Budapest
Kapronczay Károly történész, egyetemi tanár, Budapest

Katona Csaba történész, tudományos munkatárs (MTA BTK Történettudományi Intézet), Budapest

Kiss Adrienn doktorandusz, Nemzeti

Közszolgálati Egyetem – Hadtudományi Doktori Iskola

Körmendy Lajos nyugalmazott levéltáros, Siófok
Makkos Nándor, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola, doktorandusz

Palkó László András postai alkalmazott, Budapest

Plöchl Kata, a Soproni Egyetem, Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar, Széchenyi István Doktori Iskola PhD-hallgatója; Sopron
Dr. Szabó Katalin főmuzeológus, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Budapest

TARTALOMJEGYZÉK

Körmendy Lajos: Munka és társadalom 1

MŰHELY

Csizmadia Szilárd – Győri Szabó Róbert:

Marketingkommunikáció az idős fogyasztók megnyerésére 16

Katona Csaba: Meditáció a tudományról és a közszolgáltatásról 35

Makkos Nándor: Emberi méltóság a közszolgáltatásban. 39

*Kiss Adrienn: A népek önrendelkezési jogának megjelenése
a nemzetközi dokumentumokban* 49

Jónák Tamás: A művészet meghalt – éljen a művészet 55

SZÁZADOK

Palkó László András: A fellegekben jártunk. Ünnepek és ünneplési szokások

Magyarországon a második világháború végétől az 1956-os forradalom és szabadságharc kitöréséig 1945 – 1956. október 22. (1. rész) 59

Dr. Szabó Katalin: Selye János és a stressz. 84

*Gadányi Viktor: Válasz dr. Magyar Kálmán
Rendszerváltás Somogyban c. tanulmányára* 101

NAPLÓ

Plöchl Kata: Banki ismeretek – mindenkinek. 107

Kapronczay Károly: Antall József életútja levelezése tükrében 111

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Zanny Minton Beddoes: Járványok, fegyverek, fosztogatás (Dél-Szudán összeomlása közepette Amerika a rezsím további támogatását fontolgatja) (113)

Heinz Theisen: Az univerzalizmustól elvakult Nyugat nem ismeri fel a kulturalizmus veszélyeit (115)

Francis Sempa: John Bell Smithback: A megcsalatott Ázsia: Hogyan áldozta fel Churchill a Távol-Keletet Anglia megmentése érdekében (Asia Betrayed: How Churchill Sacrificed the Far East to Save England, Earnshaw Books, 2018) című könyvének recenziója (116)

Adam Hochschild: Idegenként idegenben: Joseph Conrad és a globalizáció hajnala (118)

Nick Cohen: Részrehajló igazságszolgáltatás Nagy-Britanniában (123)

Hannah Devlin: Áspis vagy hamu? A környezettörténetesek egy vulkánkitöréssel hozzák kapcsolatba Kleopátra bukását (125)

Alex Shaskevich: Miért szakítjuk félbe egymást? Attól függ, kihez beszélünk (126)

KÉPEK

Károlyi András grafikái

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2018. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 32 640 Ft helyett 22 800 Ft
Fél évre: 16 860 Ft helyett 12 120 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 24 240 Ft helyett 18 000 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9660 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 24 600 Ft helyett 18 240 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9840 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 16 440 Ft helyett 10 920 Ft
Fél évre: 8400 Ft helyett 5760 Ft

Akciónk a 2018. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
 - telefonon: +36-1-767-8262
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
 - interneten: eshop.posta.hu
- levélben: MP Zrt., 1900 Budapest

A 2015. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 500 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 790 Ft • Előfizetéssel: 700 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

